

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

John Freely

M

Evliya Çelebi'nin İstanbulu

Çeviren: Müfit Günay

YAŞANTI

2. Baskı

EVLIYA ÇELEBİ'NİN İSTANBULU

John Freely 1926 yılında New York'da doğdu. 17 yaşındayken ABD deniz kuvvetlerine katıldı ve II. Dünya Savaşı'nın son iki yılında Pasifik'te, Birmanya ve Çin'de komando olarak görev yaptı. Savaşın sonra eğitimine devam etti ve 1960 yılında New York Üniversitesi'nde fizik doktorasını tamamladı. İstanbul'a ilk olarak 1960 yılında, sonradan Boğaziçi Üniversitesi'ne dönüşecek olan eski Robert Koleji Yüksekokulu'na geldi. Daha sonra Boğaziçi Üniversitesi'nde astronomi ve bilim tarihi dersleri vermeye başladı. İlk kitabı, Hilary Sumner-Boyd'la beraber hazırladığı *Strolling through Istanbul* [İstanbul'da Dolaşmak], 1972'de basıldı. Freely'nin bugüne kadar yayımlanan ve çoğu Türkiye üzerine olan otuzdan fazla kitabı arasında yayınevimizden çıkan *History of Robert Kolej, The American College for Girls and Boğaziçi University Bosphorus University* (2000) ve beş ciltlik *Türkiye Uygarlıklar Rehberi* (2002) de bulunuyor.

Müfit Günay 1953 yılında doğdu. Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Yüksekokulu Dış Ticaret Bölümü'nü bitirdi. Daha çok tarih ve sosyoloji alanında çalışıyor. Şimdiye kadar *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar* (Rudi Paul Lindner) *Hindistan Tarihi* (Hermann Kulke ve Dietmar Rothermund), *Hain Bir Avrupalı'nın İtirafları* (Jan Myrdal), *Modern Japonya'nın Doğuşu* (Janet E. Hunter) isimli çevirileri yayımlandı.

John Freely'nin
YKY'deki öteki kitapları:

A History of Robert Kolej, The American College for Girls
and Boğaziçi University (Bosphorus University) (2000)
Türkiye Uygarlıklar Rehberi (2002, beş cilt)

JOHN FREELY

Evliya Çelebi'nin İstanbul

YAŞANTI

ÇEVİREN:
MÜFİT GÜNAY

Yapı Kredi Yayınları - 1784
Edebiyat - 199

Evliya Çelebi'nin İstanbulu / John Freely
Özgün Adı: Evliya Çelebi's Istanbul
Çeviren: Müfit Günay

Kitap Editörü: Selahattin Özpalabıyıklar
Düzeltili: İncilay Yılmazyurt

Kapak Tasarımı: Nahide Dikel
Baskı: Şefik Matbaası

1. Baskı: İstanbul, Şubat 2003
2. Baskı: İstanbul, Mart 2003
ISBN 975-08-0541-0

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2002

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 285 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
Bilgi Hattı: (0 212) 473 0 444
<http://www.yapikrediyayinlari.com>
e-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: <http://www.ystore.com.tr/bulvar/yky>
[www. teleweb.com.tr](http://www.teleweb.com.tr)

İÇİNDEKİLER

Sunuş: Evliya Çelebi'nin İstanbulu • 7

EVLİYA ÇELEBİ'NİN İSTANBULU

1. Bölüm: Evliya'nın Rüyası • 13
2. Bölüm: Tılsımlar • 18
3. Bölüm: Konstantinopolis'in Fethi • 28
4. Bölüm: Ayasofya • 39
5. Bölüm: Topkapı Sarayı • 52
6. Bölüm: Sultan Türbeleri • 63
7. Bölüm: Esnaf Loncaları • 79
8. Bölüm: Evliyalar ve Mezarlıklar • 115
9. Bölüm: Varoşlar • 129

Sunuş:

Evliya Çelebi'nin İstanbul'u

“Birçok ülke ve şehir coğrafyacılar ve tarihçiler tarafından ayrıntılarıyla tanımlanmış olsa da benim ikametgâhım olan İstanbul henüz anlatılmadı.” (Hammer: I/II, 101; Evliya: I, 217)* Çağdaşı Türk kronikçisi Evliya Çelebi'nin aktardığına göre IV. Murad, 1638 yılında, bir ulema toplantısında böyle der. Padişahın yakınması sonuçta Evliya Çelebi'nin IV. Murad ve hemen ardından gelen padişahlar döneminde, İstanbul'da kendi yaşamöyküsünü yazmasının yolunu açar. Evliya Çelebi'nin doğduğu şehir İstanbul'u anlatması *Seyahatnâme* adlı eserinin yaklaşık 1670 yılında tamamlanan ilk cildini kapsar. Ondan sonra İstanbul'a ilişkin birçok kitap yazılsa da hiçbirisi altın çağının sonuna yaklaşan Osmanlı İmparatorluğu'nun başşehrindeki renkli yaşam görünümünü canlandıran Evliya Çelebi'nin anlatımıyla kıyaslanamaz.

* Özgün metinde alıntılar, kimi zaman küçük değişikliklerle, Baron Joseph von Hammer-Purgstall'in (1774-1856) *Seyahatnâme*'nin ilk iki cildinden üç kitap halinde yaptığı *Narrative of Travels in Europe, Asia, and Africa, in The Seventeenth Century, by Evliya Efendi* başlıklı İngilizce çevirinin (Oriental Translation Fund of Great Britain and Ireland yayını; I. Cilt, I. Bölüm: 1834; II. Cilt: 1834; I. Cilt, II. Bölüm: 1846) ilk tekrar-basımından [*first reprinting*] (New York, Johnson Reprint Corporation ve Londra, Johnson Reprint Company Ltd., 1968) yapılmıştır; dolayısıyla yazarın *Seyahatnâme* için verdiği bölüm numaraları da Hammer çevirisine göredir. Elinizdeki Türkçe çeviride, karşılaştırma yapmak isteyenler için hem Hammer çevirisinin hem de *Seyahatnâme*'nin (Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi*, I. Kitap: İstanbul, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, YKY, 1996) sayfa numaraları verilmiştir (Ed.N.)

Evliya Çelebi şehrin tarihindeki en büyüleyici dönemin vakanüvisi olmak için gereken niteliklere fazlasıyla sahipti. O, sırasıyla kuyumcu çırağı, saray hizmetlisi, asker, diplomat, âlim, müezzin, yazar, şarkıcı, müzisyen ve hepsinin ötesinde bir gezgindi; taht odasında da handa da evinde gibi rahat; sultanlarla ve kudretli paşalarla sıkı fıkı; şairlerin, dini otoritelerin ve abdalların dostu; sıradan askerlerin ve alelade işçilerin yoldaşı; İstanbul yaşamının türlü özelliklerine aşına; keskin gözleri her zaman ilginç manzara, tuhaf karakter, zevkli gezinti ya da panoramik görüntü arayışında; müzisyen kulağı sürekli sokak satıcılarının bağirtisinde, bir derviş raksının akla takılan melodisinde, sarhoş bir denizcinin basit şarkısında; gelişmiş yemek zevki şehirdeki nefis yemeklerin ve, içkiden sakındığını iddia etse de, en hoş şarapların takibinde; hassas burnu İstanbul'un ahlaklı ve günahkâr iş, ticaret ve yerel faaliyetlerinin kokusunda. Bundan dolayıdır ki Evliya Çelebi bu aziz şehrin sokak kültürü ve halk tarihinin seyyar ansiklopedisi oldu.

Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sini yazmasının üzerinden geçen üç yüz yılı aşkın zaman içinde çok şey oldu, ancak modern İstanbul'u Evliya Çelebi'nin şehriyle kıyasladığımda en derin noktada şehrin temel karakterinin değişmediğini gördüm. Yerel mimarının büyük bölümüyle birlikte Osmanlı zamanının renkli kıyafetleri artık olmasa da, modern İstanbul'daki manzaralar, sesler ve kokular Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'de yazdıklarının hemen hemen aynısıdır.

İstanbul'a ilişkin kimi kitaplarımı, özellikle *Stamboul Sketches*'i yazarken, görünmez bir yardımcı rehber gibi, şehrinı benimkiyle kıyaslayan Evliya Çelebi hep yanımdaydı. Ve bu kadim ve sürekli değişen şehirde var olduğu anlaşılan insanlık deneyimindeki devamlılığı açığa çıkarabilmek için, yüzyılların yarattığı açıklığı kapatmaya çalışarak, çoğu kez öyküyü onun öyküsüyle birlikte dokudum.

Böylece, bu kitabın paralel iki amacı oldu: *Seyahatnâme*'den aktarmalarla XVII. yüzyıl İstanbul ruhunu hatırlatmak; ve aynı zamanda, bazen *Stamboul Sketches* kitabımdan alınan materyallerle, Evliya Çelebi'nin şehrindeki unsurların modern İstanbul'da hâlâ mevcut olduğunu göstermek. Ama şehrin Evliya

Çelebi zamanından kalan bu yadigârları kendilerini ancak İstanbul'u sevenlere gösterebilirler, çünkü şehrin ölümsüz güzelliğini saklayan ve benzersiz ve başeğmez ruhunu karartan modern çirkin maskenin altında direneni ancak onlar bilecektir.

Evet, işte Evliya Çelebi'nin İstanbulu, ve umarım benden başkaları da maruz kaldığı her türlü fiziksel değişikliğe karşın özünü zamandan korumuş İstanbul'u kendi şehirleri gibi kabul edecektir.

John Freely

EVLIYA ÇELEBİ'NİN İSTANBULU

1. Bölüm: *Evliya'nın Rüyası*

Derviş Mehmed'in oğlu Evliya Çelebi, I. Ahmed'in saltanat sürdüğü dönemde (1603-17), Hicri 1020 yılının 10 Muharrem'inde (25 Mart 1611) İstanbul'da doğdu. *Seyahatnâme*'de doğumuna ilişkin şunları yazıyor: "Annem beni, bu fakir Çelebi'yi doğuracağı zaman, yetmişden az olmayan mübarek kişi evimizde toplandı. Doğduğumda Mevlevi dervişlerinin şeyhi beni havaya fırlattı ve tekrar yakalayarak 'Bu, yaşamında yüce bir kişi olacak' dedi." (Hammer: I/II, 15; Evliya: I, 152) Evliya Çelebi bu mübarek aile dostlarına ve kendisinin doğumu üzerine yaptıkları yorumlara ilişkin başka anekdotlar aktardıktan sonra öyküyü şu karakteristik ifadeyle bitirir: "Sözü uzatmaktaki niyetim, benim, şu garip Evliya'nın bu kutsal ve mübarek kişilerin özel ilgisine mazhar olduğunu göstermektir."

Evliya Çelebi, şeceresi Bektaşilik tarikatının kurucusu Hacı Bektaş-ı Veli'nin hocası olan Şeyh Ahmed Yesevi'ye kadar uzanan eski ve seçkin bir Türk ailesinden geliyordu. Evliya Çelebi'nin babası Derviş Mehmed, Kanuni Sultan Süleyman'ın (hükümdarlığı: 1520-66) sancaktarıydı ve padişah 1566'da Macaristan'da Zigetvar kuşatmasında öldüğünde onun yanındaydı. I. Ahmed'in saltanatı sırasında, Evliya Çelebi'nin de gençliğinde öğrenmeye çalışacağı bir meslek olan kuyumculukta en üst noktaya gelerek kuyumcubaşı oldu. Dayısı ve koruyucusu Melek Ahmed Paşa IV. Murad döneminde (1623-40) sadrazam oldu ve Evliya Çelebi birtakım diplomatik görevlerde ona eşlik etti. Evli-

ya Çelebi'nin atalarından Yavuz Er Sinan, 1453'te Konstantinopolis düştüğünde Fatih Sultan Mehmed'in (h. 1451-81) ordusunda sancaktardı.

Fetihten sonra Yavuz Er Sinan'a bugünkü Atatürk Köprüsü'nün İstanbul kıyısı civarındaki bölgede, Unkapanı'nda (Un Deposu) bir arazi tahsis edildi. Fetihten hemen sonra 1455 dolaylarında yaptırdığı ve hâlâ faaliyette olan küçük cami muhtemelen şehirde varlığını koruyan İslami ibadet yerlerinin en eskisidir. Deri işçileri camisi Sağrıcılar Camisi, adını bu bölgede 450 yıldır olduğu gibi hâlâ çalışan deri işçilerinden alır. Bu caminin arkasındaki bahçeye gömülen Yavuz Er Sinan'ın türbesi bugün de görülebilir. Ancak Evliya Çelebi'nin doğduğu aile ikametgâhı bir iz bile bırakmaksızın yok olmuştur.

Evliya Çelebi altı yaşına geldiğinde Fil Yokuşu denilen bölgedeki Hamid Efendi Medresesi'ne kaydedildi. (Haliç kıyısından dolambaçlı bir şekilde Unkapanı tepelerine çıkan ve bu bölgeye adını veren sokak hâlâ vardır.) Evliya Çelebi IV. Murad'ın sarayında başımam olan özel hocası Evliya Mehmed Efendi zamanında Hamid Efendi Medresesi'nde yedi yıl eğitim gördü. Hat, müzik, gramer ve Kuran öğrenirken özellikle hafızlıkta uzmanlaştı. Evliya Çelebi Hamid Efendi Medresesi'nden ayrıldıktan sonra eğitimine sonradan Topkapı Sarayı Saray Mektebi'ndeki hocalarından biri olan Evliya Mehmed Efendi'yle devam etti.

Evliya Çelebi bize yirmi yaşına geldiğinde İstanbul civarında gezintiler yaptığını ve böylelikle bir gezgin olmaya karar verdiğini anlatır.

Babamın, annemin ve kardeşlerimin etkisinden kurtulmak için daha kapsamlı geziler yapmayı düşündüğüm zaman ünlü IV. Murad dönemine rastlar. Bütün dünyayı kapsayan bir seyahat planı oluşturarak Allah'tan bedenime sağlık ve ruhuma iman vermesini diledim. Dervişlerin sohbetlerini izledim ve yeryüzünün yedi iklimi ve dört bucağın hikâyesini duyduğumda dünyayı görmek, Kutsal Toprakları, Kahire'yi, Şam'ı, Mekke ve Medine'yi ziyaret etmek ve bütün yaratılmışların yüz akı Peygamber'in doğup öldüğü yerlerin mübarek toprağına secde etmek için daha da sabırsızlandım. (Hammer: I/I, 1; Evliya: I, 9)

Evliya Çelebi bu umutla ilahi yardım için, sonuçta yirmi birinci doğum gününde kabul edilen bir dilek için dua eder. O gece babasının evinde uykuya dalıp rüyasında kendisini Yemiş İskeleyi yakınındaki Ahi Çelebi Camisi'nde gördüğünü yazar. Rüyasında oraya varır varmaz caminin kapıları açılır ve dualar okuyan görkemli bir kalabalık içeri girer. Evliya Çelebi bu renkli cemaat manzarası karşısında şaşkınlık içinde kaldığını ve yakınındaki kişiye dönerek şöyle dediğini anlatır: "Sultanım, kim olduğunuzu ve yüce adınızı sorabilir miyim?" Yanındaki kişi Aşere-i Mübeşşere'den, okçuların piri S'ad ibni Ebu Vakkas olduğunu söyler. Evliya Çelebi S'ad Vakkas'ın elini öper ve yine sorar: "Sağ tarafımdaki bu görkemli kalabalık kimlerdir?" Vakkas "Onların hepsi evliyalar, saf ruhlardır, Peygamber'in sahabesinin ruhlarıdır" diye yanıtlar ve sonra Evliya Çelebi'ye Peygamber'in sabah namazının herhangi bir anında torunları Hasan ve Hüseyin'le birlikte beklendiğini söyler. S'ad Vakkas bunu söyler söylemez caminin kapılarından parlak bir ışık meydana gelir ve oda evliyalar ve şehitlerle dolar. Evliya Çelebi "yeşil bayrağının gölgesinde, yeşil peçesiyle örtünmüş, sağ elinde asası, belinde kılıcı, sağ tarafında İmam Hasan, sol tarafında İmam Hüseyin'le, bu Peygamber'di" diye yazar. Sağ ayağını besmeleyle eşiğe koyduğunda yüzündeki örtüyü açarak "Es-selamü aleyk ya ümmetü" der. Bütün cemaat yanıtlar: "Ve aleyküm es-selam ya Resulallah ve ya Seyyide'l-ümem!" Evliya Çelebi bize bütün vücudunun titrediğini anlatır ancak yine de Peygamber'in *Hilye-i Hakani'*de verilen tanıma tam olarak uyduğunu söylediği görünüşünü ayrıntılı olarak tanımlayabilmektedir: "Yüzündeki peçe beyaz bir atkıydı ve türbanı on iki katlı bir kuşaktan yapılmıştı; harmanisi sarıya çalan deve tüyündendi; boynunda yün bir şal vardı. Çizmeleri sarıydı ve türbanı bir kürdanla tutturulmuştu."

Evliya Çelebi daha sonra bize Peygamber'in caminin mihrabına ilerlediğini anlatır. Peygamber sağ eliyle dizlerine vurur ve Evliya Çelebi'ye "Kamet eyle" der. Evliya Çelebi denileni yapar ve ardından Peygamber diğer ayetlerle birlikte Kuran'ın ilk bölümü olan Fatıha Suresi'ni okur. Evliya Çelebi ve İslam'ın ilk müezzini Bilal'in diğer duaları okumalarıyla sabah namazı

tamamlanır. Evliya Çelebi “Namaz neredeyse beni uyandıracak şekilde hep birlikte ‘Allah’ demeleriyle bitti” diye yazar. Daha sonra S’ad Vakkas’ın onu elinden tutup “Senin sevgili ve sadık kulun Evliya şefaatinin diliyor” diyerek Peygamber’in huzuruna götürdüğünü anlatmaya devam eder. Şaşkınlık ve heyecandan gözyaşlarına boğulan Evliya Çelebi Peygamber’in elini öperek seyahat arzusunun gerçekleştirilmesi teminatıyla birlikte hayır dualarını da alır. Peygamber sonra beraberindeki ermiş kişilerle tekrar Fatiha okur ve ardından Evliya Çelebi herkesi dolaşarak ellerini öper ve onların da hayır dualarını alır. “Elleri misk, esmeramber, fesleğen, sümbül yağı, menekşe ve karanfil kokuluydu; ancak dokunulduğunda kemiksizmiş gibi ve pamuk kadar yumuşak hissedilen Peygamber’in ellerinde gül ve safran kokusundan başka koku yoktu. Diğer halifelerin ellerinde ayva kokusu vardı, Ebu Bekir’in elleri güzel limon kokulu, Ömer’inkiler esmeramberli, Osman’inkiler menekşe, Ali’ninkiler yase-min, Hasan’inkiler karanfil ve Hüseyin’inkiler beyaz gül kokuluydu. Sonra Peygamber mihraptan veda selamını verdikten sonra kapıya yöneldi ve mübarek cemaattteki herkes beni selamlayarak ve hayır dualar ederek camiden çıkıp gitti.”

Son ayrılan, kuşağından çıkardığı sadağı “Ok ve yayla gaza eyle; Allah’a emanet ol! Müjdeler olsun! Peygamber’in ve bu mecliste elini öptüğün mübarek kişilerin mezarlarını ziyaret edeceksin. Dünya seyyahı ve insanların meşhuru olacaksın” diyerek Evliya Çelebi’ye veren Sa’d Vakkas olur. Sonra S’ad Vakkas Evliya Çelebi’nin de yazdığı gibi rüyasının sonunda elini öpüp onu yalnız başına bırakarak camiden ayrılır:

Uyandığımda gördüğümün rüya mı yoksa gerçek mi olduğu konusunda büyük bir şüpheye düştümse de bir ferahlık ve gönül açıklığı duydum. Daha sonra abdest alarak sabah namazına durdum, İstanbul’dan Kasımpaşa varoşlarına geçtim ve rüya tâbircisi İbrahim Efendi’ye rüyamı danıştım. Ondan büyük bir gezgin olacağıma, Peygamber’in şefaatiyle bütün dünyayı gezip, cennete kabul edilerek görevimi tamamlayacağıma ilişkin rahatlatıcı haberler aldım. Sonra mütevazı ikametgâhuma çekildim, kendimi tarih araştırmasına verdim ve doğum yerimi, hükümdarların gözdesi, Makedonya’nın kale-

si ve semavi limanı İstanbul'u anlatmaya başladım. (Hammer: I/I, 4; Evliya: I, 11)

Ve böylece Evliya Çelebi sonuçta o zaman orta İran'dan batı Akdeniz'e ve güney Mısır'dan Macaristan'a ve Rusya sınırlarına kadar uzanan bütün Osmanlı İmparatorluğu'nu dolaşmasının yolunu açan gezilerine başladı. İlki İran'daki Revan (Eri- van) Kalesi'nin 1635'te IV. Murad tarafından kuşatılıp alınması olan birçok askeri sefere ve iddiasına göre, yirmi iki çarpışmaya katıldı. Ayrıca 1644'te Viyana elçisine eşlik ettikten sonra Orta Avrupa'yı büyük ölçüde dolaşarak Polonya ve Kırım üzerinden İstanbul'a döndü. Bize on sekiz hükümdarın ülkesinden geçerek kırk yıl dolaştığını ve 147 lisan duyduğunu ancak seyahatlerinde İstanbul'un güzelliği ve cazibesıyla kıyaslanabilecek bir şey görmediğini anlatır. Son seyahati Mekke'ye yaptığı hac yolculuğudur, daha sonra gittiği Kahire'de, 1680'li yılların başında ölür.

*Seyahatnâme'sinde yazdığı gibi, seyahatleri onu "dünyanın yedi iklimi ve dört bucağına" götürür. Bu gezilere sadece şehrin kendisini değil şehirdeki hayatını da anlattığı *Seyahatnâme'sinin* büyük bölümünü ayırdığı İstanbul'dan başlar ve biz şimdi bu eşsiz anlatımda onu aziz doğum yerinin sokaklarını arşınlarken izleyeceğiz.*

2. Bölüm: Tılsımlar

Evliya Çelebi *Seyahatnâme*'sine "Makedon Yunan İmparatorluğu'nun Kadim Şehri ve Beşiği, İslam Topraklarındaki Bütün Hükümdarların Hasreti, İyi Korunan Kostantiniye'nin Kuruluşunun Bir Hikâyesi"ni anlatarak başlar. Şehrin kuruluş öyküsünün Evliya Çelebi versiyonu tahmin edebileceğimiz gibi hayal ürünüdür. Evliya Çelebi'nin bize anlattığına göre "Bütün kadim Yunanlı tarihçiler şehrin Peygamber'in doğum tarihinden 1600 yıl önce Hazreti Davud'un oğlu Süleyman tarafından kurulduğu konusunda hemfikirdir. Bu tarihçiler Süleyman'ın Batı Okyanus'taki bir ada olan Ferendun'un hükümdarı Saydun'un kızını memnun etmek için şimdi Sarayburnu denilen noktada cinlere yüce bir saray yaptırdığını söylerler." (Hammer: I/I, 6; Evliya: I, 11)

Evliya Çelebi'nin şehrin öyküsünü yazmaya başladığı zaman, XVI. yüzyılın ortalarında, Bizans'a ait Konstantinopolis ve kadim Yunan şehir-devleti Bizans efsane niteliğini kazanmıştı. Muhtemelen birkaç Bizans kilisesinden başka, o dönemde iki tanesi hariç tümü camiye dönüştürülmüştü, şehirde sadece II. Theodosius'un yaptırdığı büyük surlar ve ortaçağ ve daha eski dönemlerin şehrine ait diğer anıtlarından sağda solda bazı yıkıntılar kalmıştı. Ve böylece, Evliya Çelebi geleneksel tarzıyla, çoğunun eskiden beri Bizans Konstantinopolis şehrini ve daha önce eski Yunan Bizansı'nı koruyan büyümlü tılsımlar olduğu iddiasıyla bu harabelere hayal ürünü öyküler yakıştırdı. Şehrin modern koşul-

ları nedeniyle büyülü güçlerini kaybetmiş görünseler de, Evliya Çelebi'nin sözde tılsımlarının çoğu bugün hâlâ vardır. Ancak bizler, özellikle yanına Evliya Çelebi'yi bir rehber olarak alanlar için bazı büyülü harabeler hâlâ Bizans Konstantinopolisi'nin ve eski Bizans'ın ünlü geçmişini çağrıştırabilir.

Evliya şehrin tılsımları arasında ancak ikinci sıraya yerleştirmiş olsa da, bu kadim anıtlar arasında onur yeri belki de Constantinus Sütunu'na verilmelidir. Bu sütun eski Bizans şehrinin, Büyük Constantinus tarafından egemenliği altındaki doğu bölgelerine daha sonra Bizans İmparatorluğu denilen Roma'nın başşehri Konstantinopolis olarak yeniden kurulduğu 330 yılı 11 Mayıs gününe ithaf edildi. Aslında artık mevcut olmayan bir Constantinus heykeli üzerinde yükselen sütun şehrin yedi tepesinden ikincisi üzerinde hâlâ görülebilir. Şimdi Çemberli Taş ya da Çemberli Sütun olarak bilinen sütunun özelliği Evliya Çelebi zamanında, tarihsel önemiyle birlikte neredeyse unutulmuştu. Bununla birlikte Evliya Çelebi'nin anlatımından öğrendiğimiz gibi, Büyük Constantinus adı hâlâ bu sütunla anılır gibidir:

Tavuk Pazarında kırmızı zımpara taşı parçalarından oluşmuş yüz arşın uzunluğunda iğne gibi bir sütun vardır. Bu Hazreti Muhammed'in doğumu sırasında iki gece içinde meydana gelen depremlerde hasar görmüştü; ancak ustalar, sütunu, hâlâ sağlam ve ayakta duracak biçimde, bir adam baldırı kalınlığındaki demir çemberlerle çevrelemişlerdi. Büyük İskender döneminden 140 yıl önce dikilmişti. Konstantin Sütunu'nun tepesine yılda bir kez kanatlarını çırparak havadaki bütün kuşları pençeleri ve gagalarında üçer zeytinle birlikte oraya toplayan sığircık şeklinde bir tılsım yerleştirilmişti. (Hammer: I/I, 16; Evliya: I, 24)

Şehrin erken Bizans dönemi anıtsal sütunlarından ayakta kalan ikincisi Dördüncü Tepe'de durur. Bu Türkçede Kız Taşı olarak bilinen Markianos Sütunu'dur. Bu sütun tüm büyüklüğüne karşın özel bir evin bahçesinde olmasından ve etrafını çeviren yapılarla kapatıldığından, yüzlerce yıldır neredeyse tamamen gözden kaybolmuştu. Ancak sonra, 1908 büyük yangınında etraftaki evler yanıp kül oldu ve sütun bir kez daha açığa

çıktı. Sütunun Türkçe adı kaidesindeki birisi haç ve mersin yapraklarıyla süslenmiş bir sepet taşıyan kabartma kadın figürlerini gösteren kanatlı zafer tanrısı tasvirlerinden, yani iki Nika'dan gelir. Bu figürlerin altındaki Latince bir kitabede şunlar yazılıdır: "Tatianus Decius bu sütunu İmparator Markianos için dikti, Aralık 450-Temmuz 452." Kabartmadaki kadın figürleri önceki gezginlerin bu anıtı çoğu kez yakınlarda yer alan ve gerçek bakireleri sahtelerinden ayırma kudreti olduğu söylenen ünlü Venüs Sütunu'yla karıştırmalarına neden olmuştur. Evliya Çelebi Kız Taşı'nı şehrin üçüncü tılsımı olarak belirtir; eserinde, şehrin kendi hayal ürünü tarihine göre Bizans'ı kurarak adını vermiş olan Kral Puzantin'den söz eder:

Saraçhanebaşı'nda, göklere uzanan sütunun tepesindeki bir sandıkta Kral Puzantin'in talihsiz kızı yatar; ve kalıntılarını karıncalar ve yılanlardan korumak için bu sütun bir tılsım haline getirilmiştir. (Hammer: I/I, 17; Evliya: I, 24)

Bir zamanlar şehri süsleyen bu imparatorluk sütunlarının diğerlerinden ancak tek bir büyüleyici parça kalır. Bu Yedinci Tepe'nin Marmara yokuşu üzerindeki Arcadius Sütunu'nun kaidesidir. Bu sütun İmparator Arcadius tarafından 402'de Gotlar ve Vizogotlara karşı elde ettiği zaferlerin anısına dikilmişti. Sütunun tepesindeki dev bir atlı Arcadius heykeli üzerinde yükselen Korint tarzı bir sütun başlığı Arcadius'un oğlu ve ardılı II. Theodosius tarafından 421 yılında oraya yerleştirilmiş. Heykel 704 yılında sütundan ayrılıp tahrip edilmiş. Sütun ise civar evlerin üzerine düşeceği korkusuyla yıkıldığı 1715 yılına kadar ayakta kalmış. Bugün anıttan geriye sadece, bir oto tamir dükkânıyla eski ahşap bir ev arasında takoz gibi duran, kararmış ve yana yatmış bir taş parçası olarak, muazzam kaidesi kalmıştır. Sütunu tahrip edilmeden önce gören Evliya Çelebi bu sütunu şehrin tılsımları arasında birinci sıraya koyar. Sütunu tarif ettikten sonra Roma İmparatorluğu'nun doğu bölgeleri anlamında, Roma ya da Rum halkı olarak Yunanlılardan bahsettiği yerde bu sütunun tılsımlı güçlerini anlatır:

Sütunun tepesinde yekpare mermer üzerindeki bir kaidede peri yüz-
lü parlak tenli bir zamane güzeli heykeli vardı ve yılda bir kez sesle-
nirdi. Yüzlerce cins kuş bu heykelin üzerinde defalarca döndükten
sonra yere düşerek kendilerini yakalayan Rumlara bol yiyecek sağla-
dılar. Sonradan Konstantin döneminde keşişler düşmanın yaklaştı-
ğından haberdar olmak için bu figürün üzerine çanlar yerleştirdiler.
Daha sonra, Hazreti Muhammed'in doğumuyla heykel ve üzerinde-
ki bütün çanların birbirine girdiği ve sütunun parçalandığı bir dep-
rem meydana geldi; ancak tılsım gücüyle oluşturulduğundan imha
edilemezdi ve olağanüstü güzellikteki parçası günümüze kadar kal-
dı. (Hammer: I/I, 16; Evliya: I, 24)

Evliya Çelebi bize Yedinci Tepe'nin üzerindeki Altımer-
mer'de bulunan yarım düzine başka tılsımdan bahseder. Bulun-
dukları yere adını veren ve bazılarının üzerinde heykel olduğu
anlaşılan bu mermerler, belki de sütunlar, muhtemelen Yedinci
Tepe'de hâlâ görülebilen muazzam Geç Roma sarnıcının içinde
ya da yanında duruyordu. Aziz Mocius Sarnıcı olarak bilinen
bu su deposu Arcadius döneminde inşa edildi (395-408). Orta-
çağ Bizans döneminden itibaren kurumuştur ve Osmanlı döne-
minde sakinleri artık taşınmış olsalar da burada küçük bir köy
oluşturulmuştu. Evliya Çelebi'nin tarif ettiği sütunlar artık asıl
yerlerinde görülme de şimdi Yedinci Tepe'nin Marmara yo-
kuşu üzerinde yer alan Hekimoğlu Paşa Camisi'nin sütunları
arasında duran mermer sütunlar olduklarına ilişkin bir inanış
vardır. Evliya Çelebi bu tılsımlı sütunları anlatırken bize "onla-
rın her birinin eski âlimler tarafından yapılmış rasathaneler" ol-
duğunu söyleyerek kendini aşar. Evliya Çelebi'nin bu tılsımlar-
la bağlantılandığı âlimlerin içinde, tuhaf bir nedenle Büyük
İskender'in babasını da eklediği, eski Yunan dünyasının en ün-
lü filozof ve fizikçilerinden bazıları vardır: Hippokrates, Sokra-
tes, Platon, Aristoteles, Galenos ve Makedonyalı Kral Philip-
pos. Sütunların birinde sürekli vızıldayarak bütün sinekleri şe-
hir dışına süren pirinç bir karasinek, ikinci sütunda da benzer
bir işlevi yerine getiren bir sivrisinek figürü vardır. Üçüncü sü-
tunda şehrin sürülerini gerçek kurtlardan koruyan bir kurt fi-
gürü yer alır. Dördüncü sütunda bir yılda bir kez bir çığlık salı-

vererek şehirdeki bütün leyleklerin ölmesine neden olan bir leylek figürü vardır ve Evliya Çelebi leyleklerin yuvalarını şehir surlarına değil de Haliç'in yukarı bölgelerindeki Eyüp varoşlarına yapmayı tercih etmelerinin nedeninin bu olduğunu anlatır. İstanbul surları içerisinde asla kurtlara rastlanmamasından ve leyleklerin yuvalarını hâlâ sadece Eyüp'te yapmalarından dolayı bu son iki tılsımın şimdi bile şehri korumakta etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Altımermer'deki beşinci ve altıncı tılsım Evliya Çelebi'ye göre başka türlü bir işlevi yerine getiriyordu:

Bu sütunların birinde, birbirine sokulmuş genç bir erkek ve kadın tasvirleri vardır. Kadın ve erkek arasında herhangi bir soğukluk ya da tartışma olduğunda bu çiftlerden birisi Aristoteles'in yaptığı bu sütunu kucakladığında gönüllerin âbâd olacağından kuşku duyulmazdı... Birisi eli ayağı tutmayan, beli bükülmüş yaşlı bir adamı ve karşısında deve dudaklı, abus çehreli, arkadaşını aratmayan çirkin bir yaşlı kadını gösteren kalaydan yapılmış iki tasvir diğer sütunun üzerine yerleştirilmiştir. Bir kadın ve erkek birlikte mutlu bir yaşam sürdüremedikleri zaman bunlardan herhangi birisi bilge Galenos tarafından oraya yerleştirilen bu sütunu kucakladığı zaman ayrılık kesinlikle gerçekleşir. (Hammer: I/I, 18; Evliya: I, 24)

Evliya Çelebi aslında bize Altımermer'de altı tılsım olduğunu söylese de hikâyesini okurken gerçekte yedi tılsım olduğunu görürüz. Bu ilave tılsım oraya Sokrates tarafından yerleştirilen pirinç bir horozdur; Evliya Çelebi'nin yazdıklarından:

Bu horoz her 24 saatte bir kanatlarını çırparak öter, ve onu duyan İstanbul'daki bütün horozlar ötmeye başlar. Ve oradaki horozların gece yarısı *ku-kiri-ku* diye başka yerlerdekinden daha erken ötmesi uyukuları ve şafak vaktiyle namaz saatinin yaklaştığını unutanları uyandır. (Hammer: I/I, 17; Evliya: I, 24)

Ancak bir zamanlar Aziz Mocius Sarnıcı içine yuvalanan eski ahşap evlerden oluşmuş bu küçük yerleşim yıkılıp yerini bir halk spor kompleksi aldığından, Altımermer'de bütün bun-

lar değişmiştir. Ve bu yüzden artık Altımermer sakinlerine erte-
si günün yaklaştığını haber veren horozlar tmez ve şehir eski
geçmişiyle bir bağını daha koparmış olur.

Evliya Çelebi'nin en büyüleyici tılsımlarından üçü, arenası
şimdi Sultan Ahmed Camisi'nin önündeki park olan Birinci Te-
pe'deki kadim Hipodrom tarafındadır. İki tarafa uzanan ve
parkın sonunda kavis alan sokak, tam olarak, dört at tarafından
çekilen dört arabanın 100.000 izleyici önünde yarıştığı eski ya-
rış yolunun rotasını izler. *Kathisma* yani imparatorluk locası,
arenanın batı tarafında, hâlâ Hipodrom'un *spina* denilen duvarı
ya da ana eksenini üzerinde duran üç eski anıttan biri olan Mısır
Dikilitaşı'nın tam karşısındadır. Kuzeyden güneye sıralanan di-
ęerleri Yılanlı Sütün ile Kolossus adıyla bilinen dikilitaştır. Baş-
langıçta MS 200 yıllarında İmparator Septimus Severus tarafın-
dan yaptırılan Hipodrom 325-50 yıllarında Büyük Constantinus
tarafından genişletilirken, ana eksen üzerinde hâlâ ayakta ka-
lan üç anıt sonraki yüzyılda dikilmiştir. Evliya Çelebi bunların
Üçünü de kadim şehrin tılsımları arasında sayar.

Evliya Çelebi'nin anlattığı, Hipodrom'un güney ucundan
başlayan, bu tılsımlardan ilki muhtemelen 330 yılında başşehri
Konstantinopolis'i kuran Constantinus'un diktiği ve Kolossus
olarak bilinen, kare taşlardan yapılmış dev dikilitaştır. Evliya
Çelebi bu dikilitaşı eşsiz üslubuyla tanımlar:

Milyonpr, Konstantin'in emriyle kralı olduğu 300 bin kale ve şehir-
den toplanan çeşitli renkteki taşlardan yapıldı ve gücünün ölümsüz
anıtı olarak dşnld, aynı zamanda da bir tılsım oldu. Sütünün
ortasından geçirilen kalın demir bir çubuğun etrafına renkli taşlar
yerleştirildi ve bu taşlar sütünün tepesine konulan hamam kubbesi
kadar büyük bir mknatısla sabitleştirildi. (Hammer: I/I, 18; Evliya: I,
25)

Hipodrom'da sıralanmış kadim tılsımlı anıtlardan ikincisi
Yılanlı Sütün'dur. Bir zamanlar Delphoi'deki Apollon Tapına-
ęı'ndaki bir andacın kaidesi olan sütün, tunçtan yapılmış üç
başlı bir ejderha şeklinde-dir. Bu andaç aslında tapınağa M 479
Plataea savaşında Persleri hep birlikte yenilgiye uğratan 31 Yu-

nan şehrinin armağanıdır. Sütun Delphoi'den Büyük Constantinus tarafından getirilmiş ve Konstantinopolis'te yeni başşehrini kurduktan birkaç yıl sonra Hipodrom'a dikilmiştir. XIX. yüzyıl ortalarında bulunan birinin parçası şimdi İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergileniyor olsa da üç ejderha başı Osmanlı döneminde kırılıp kaybolmuştur. Evliya Çelebinin üç başlı ejderhaya ait olduğunu düşündüğü bu başların kaybolmasıyla ilgili şunları söyler:

Kral Puzantin'in zaman-ı delaletinde Surende adındaki bir bilge şehri yılan çıyan ve akrep haşaratından temizlemek için tunçtan üç başlı bir ejderha heykeli yaptı. Heykel Ayyaş lakaplı II. Sultan Selim'in dönemine [1566-74] kadar sağlam kaldı. Ancak II. Selim mücevher topuzuyla heykelin batıya bakan kellesinin alt çenesine vurduğunda şehrin batı yakasında yılanlar ortaya çıktı ve o günden sonra İstanbul'un her tarafında yılan olduğu söylentileri duyuldu. Eğer kalan kelleler de zarar görürse İstanbul tamamen yılanların ve haşaratların istilasına uğrar. (Hammer: I/I, 19; Evliya: I, 25)

Doğu yüzü *Kathisma* tarafına bakan Mısır Dikilitaşı şimdi Sultan Ahmed Meydanı olarak bilinen alandaki *spina*'nın ortasında durur. Dikilitaş aslında MÖ 1550 yılında II. Tutmosis tarafından Yukarı Mısır'daki Hieropolis'te diktirilmiştir. Taşın üzerindeki hiyerogliflerden Tutmosis'in Suriye'deki seferleri ve Fırat Nehri'ni geçmesi anısına adandığı anlaşılmaktadır. Dikilitaş aslında yaklaşık 60 metre uzunluğunda ve 800 ton ağırlığındaydı, ancak muhtemelen İmparator Julianus (361-63) döneminde Konstantinopolis'e nakledilirken kırılır ve sadece üst bölümünün üçte ikisi kalır. Dikilitaş İmparator I. Theodosius (379-95) tarafından şimdiki yerine dikildiği 390 yılına kadar Marmara kıyılarındaki limanların birine bırakılmıştır.

Dikilitaş, I. Theodosius tarafından dikildiğini gösteren Yunanca ve Latince kitabeler ve kabartmaların bulunduğu mermer bir kaidenin üzerine yer alan dört tunç takoza oturtulmuştur. Evliya Çelebi Mısır Dikilitaşı'nı şehrin on altıncı tılsımı olarak gösterir ve kaidesindeki kabartmaların "şehrin geleceğinin habercisi" olduğunu söyler. Kaidenin dört yanı üzerinde The-

odosius ve ailesinin Kathisma'da oturarak aşağıda arenadaki çeşitli olayları izlerken görüldüğü tasvirler vardır. Kaidenin kuzey tarafında İmparator, dikilitaşın alt blokta gösterilen faaliyetlerle dikilmesine nezaret ederken görülür. Batı yüzünde bir grup tutsağın İmparatora diz çökmüş bir şekilde saygılarını sundukları görülür; Theodosius'un yanında duran Roma İmparatorluğu'nun batı bölümünden sorumlu yeğeni II. Valentinius'tur ve yanında İmparator'un iki oğlu Honorius ve Arcadius yer almaktadır. Daha sonra Honorius Batı, Arcadius Doğu Roma İmparatoru olacaktır. Güney tarafta imparatorluk ailesi bir araba yarışı izlerken resmedilmiştir ve doğuda, Theodosius, Honorius ve Arcadius'un arasında, elinde yarışı kazanana takmak üzere defneden bir çelenkle görülmektedir. İmparatorluk ailesinin etrafı Praetoria Muhafız Alayı'nın askerleriyle çevrelenmiş, arka planda Kathisma'nın altında askerlerin mızrakları dikili vaziyettedir. Bu son sahnede, imparatorluk ailesindekiler gibi zamandan ve mekândan uzak giysilerle, Hipodrom'daki kalabalığın yüzleri, özellikleri görülebiliyor. Panelin dibinde, arenada çizgi halinde sıralanarak dans eden kadın figürleri seçilebiliyor. Dansçıların ötesinde onlara eşlik eden üç müzisyen var; birinin laterna çaldığı anlaşılıyor, diğeri yaylı bir enstrümanın tellerine vuruyor ve üçüncüsü çift Lidya flütü çalıyor. Dansçılar kol kola girmişler ve başlarındaki boşta kalan sağ elini havada sallıyor. Dansçıların zarif duruşları en eski Yunan halk danslarından birisi olan sirto figürlerini akla getiriyor. Bizans dönemi günlerinde Hipodrom'da her yıl Paskalya'dan sonraki gün olan Temiz Pazar'da halk dansları yapıldı. Bu gelenek Osmanlı döneminde XVIII. yüzyıla kadar devam etmiştir ve sirto, bugün bile, İstanbul'da varlığını sürdüren birkaç Yunan tavernasında oynanmaktadır. Mısır Dikilitaşı'ndaki dansçıların yıpranmış kaba kumaşlarına bakmak tılsımların koruduğu bu şehirdeki yaşamın ne kadar eskilere dayandığını her yönüyle hatırlatmaktadır.

Evliya Çelebi karadaki bu tılsımların yanı sıra "Denizle ilgili Tılsımlar" dediği altı tılsım daha sayar. Evliya Çelebi'nin anlatımına göre, bunlardan biri Sultan Ahmed Camisi'nin aşağısında, Marmara kıyı şeridi üzerinde, şimdi Çatladıkapı ola-

rak bilinen semtte kalıntıları görülebilen Bizans Sarayı Bukoleon'un ön tarafında, sütun üzerinde yer alan bir aslan heykeliydi. Bu semt adını bir zamanlar Bukoleon Sarayı'nın deniz kapısı olan harap olmuş büyük mermer kapıdan alır. Evliya Çelebi'nin ateş saçan bir cin figürü olarak düşündüğü aslan heykeli şimdi İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki bir depodadır, ancak Evliya Çelebi'nin zamanında sarayın önündeki kaidesinin üzerinde olduğu aşikârdır. Evliya Çelebi bu tılsımı bazıları düşmanlardan korunmak, bazıları da balıkları çekmek için tümü şehrin kıyıları çevresinde konumlanmış altı deniz tılsımı içinde ilk sıraya koyar.

İlk tılsım. Çatladıkapı'da güneş görmemiş padişahın kendi sarayı tarafında dört köşeli bir sütun üzerinde ağzından ateş saçan ve Akdeniz [Ege] tarafından düşman gemileri her yaklaştığında onları yakan tunç bir cin sureti vardı. [Bu, VIII. yüzyılda Bizanslıların Arap donanmasını tahrip etmek için kullandıkları bir kimyasal silah olan korkunç "Rum Ateşi" idi.]

İkinci tılsım. Kadırga limanında bakırdan bir gemi vardı. İstanbul'un bütün büyücü kadınları yılda bir kez zemheri gecesinde gemide toplanır ve Akdeniz'i korumak için sabaha kadar bu gemiyle dolaşırlardı. Hatta Fatih'in İstanbul'u fethinde bu geminin ganimet olarak alındığı söylenir.

Üçüncü tılsım. Tophanede inşa edilen bu geminin emsali bir başka bakır gemide bütün büyücü ve kâhinler Karadeniz'i korumak için devriye gezerlerdi. Yezid bin Muaviye Galata'yı fethettiğinde bu gemiyi parça parça etti.

Dördüncü tılsım. Sarayburnu'nda tunçtan, üç başlı, ateş saçan ve Üsküdar'dan, Akdeniz'den ve Karadeniz'den gelen düşman gemilerini yakan bir ejderha vardı.

Beşinci tılsım. Yine Sarayburnu'nda türlü deniz mahluklarının suretlerinin bulunduğu 366 büyük sütun vardı. Mesela hamsi balığı bir çğlık attığında Karadeniz'de asla hamsi balığı kalmayıp, hepsi İstanbul'a gelerek Makedon halkına [Makedonya, Evliya Çelebi'nin Bizans İmparatorluğu'nun Avrupa yakası için kullandığı bir terimdir] bol rızık sağlardı.

Altıncı tılsım. Paskalya'nın kırk günü boyunca deniz bütün balıkları

kıyıya vurur ve Rum halkı [*Bizans İmparatorluğu'nun Yunanlıları*] zorluk çekmeden bu balıkları toplardı. (Hammer: I/I, 19; Evliya: I, 26)

Evliya Çelebi *Seyahatnâme'sinin* bu bölümünün sonunda bize başka birçok tılsım daha olduğunu, ancak Peygamber'in doğduğu gece kaybolduklarını anlatır:

Peygamber'in doğduğu gece bu tılsımların hepsi yıkıldı, onları taşıyan sütunlar Sarayburnu civarında, Selimiye Köşkü'nden Sinan Paşa Kasrı'na kadar kaldırım gibi döşenmişlerdir. Yıkılmış olsalar da tılsımlı güçlerini muhafaza ederler ve her yıl kıyıya binlerce balık getirirler.

İstanbul'un çevresinde her biri bir tılsım taşıyan 24 sütun daha vardır. On beş saatlik bir gün olması şartıyla bir günde hepsi ziyaret edilebilir: güneşin doğuşundan batışına, İstanbul'daki en uzun gün 15,5 saattir. Şehir beşinci iklimin ortasındadır ve bu yüzden latif bir havası ve suyu vardır. (Hammer: I/I, 20; Evliya: I, 26)

Evliya Çelebi'nin İstanbulunun tılsımları böyleydi.

3. Bölüm: *Konstantinopolis'in Fethi*

Evliya Çelebi *Seyahatnâme*'sinin 10. ve 11. Bölümlerini Konstantinopolis'in Fatih Sultan Mehmed tarafından kuşatılmasına ve fethine ayırır. Hikâyesine, 9. bölümün sonunda, bu olayları fethihte sultanın sancaktarı olan atası Yavuz Er Sinan'dan öğrendiğini anlatarak, "Fethin Babası [Ebü'l-feth] II. Mehmed'in Doğumunun Hikâyesi" ile başlar.

II. Mehmed, 16 Muharrem 855 Perşembe [18 Şubat 1451] günü, on dokuz yaşındayken, tahta çıktı. Dedemiz [Yavuz Er Sinan] İstanbul'un fethinde onunla birlikteydi. Ganimetten payına düşen parayla Unkapanı'ndaki binaları aldı, II. Mehmed'in şehri fethinden sonra Sağrıcılar Camisi tarafında yüz dükkânla birlikte bir cami inşa ettirerek vakfetti. Doğduğum ev ganimet parasıyla o dönemde yapıldı. Evlerin, dükkânların ve caminin beratı da Fatih'in tuğrasıyla imzalandı, idaresi ailemize bırakıldı. Şimdi bununla ilgili işlere ben baktığımdan, onun saltanatı sırasındaki bütün olayların tarihlerini iyi biliyorum. Kudretli, ancak hunhar bir padişahı. (Hammer: I/I, 31; Evliya: I, 36)

Kuşatma Sultan Mehmed yaklaşık 80.000 kişilik ordusunu II. Theodosius'un yaptırdığı Konstantinopolis surlarının önüne çektiği 2 Nisan 1453 tarihinde başladı. Evliya Çelebi "iki kere yüz bin hilekâr müşrik" savunuyor dese de, şehir 7000 askeri olduğuna inanılan İmparator XI. Konstantinos Porphyrogenetos tarafından savunuluyordu.

Sultan Mehmed'in topçuları 6 Nisan'da şehri bombalamaya başladı ve on gün sonra, Türk piyadeleri II. Theodosius'un yaptırdığı surlara ilk kez saldırdı ancak sonuç alamadı. Bunun üzerine Sultan Mehmed, Evliya Çelebi'nin kuşatma öyküsünde bahsettiği gibi, durumu görüşmek üzere danışmanlarını topladı; bu toplantıda başimamlarından biri olan Akşemseddin, mübarek kişi Yâvedûd'dan söz ederek, kendisinden sabırlı olmasını istedi.

On gün süren kuşatmadan sonra sultan sadık şeyhlerini topladı ve şunları söyledi: "Bakın hele durum neye varır! Kale günden güne daha da dayanıklı hale gelir, fethi zorlaşır." Akşemseddin ona bir süre beklemesi gerektiğini ancak fatihin kesinlikle kendisi olacağını söyledi: şehirde Yâvedûd adında mübarek bir kişi vardı, o yaşadıkça şehir alınamayacaktı; ancak elli gün içinde bu kişi ölecek ve belirlenen saatte, dakikada ve anda şehir alınacaktı. (Hammer: I/I, 33; Evliya: I, 37)

Bizanslıların Haliç'in girişine çektikleri büyük zincirle engellenen Türk donanması da Konstantinopolis limanına girememişti. Sultan Mehmed, 21 Nisan gecesi, inşa ettirdiği küçük bir donanmayı yağlı kazıklar üzerine yerleştirdi ve gemileri Boğaz sırtlarından Haliç'in üst taraflarına çektirerek 22 Nisan sabahı Bizanslıların şaşkın bakışları arasında ortaya çıkarıp bu engeli aştı. Evliya Çelebi savaş rüzgârlarını Türklerin lehine çeviren bu manevranın nasıl gerçekleştirildiğini anlatır:

Sultan bu nedenle Timurtaş Paşa'ya Kâğıthane yakınındaki koyakta elli kadirganın inşası için 2000 asker görevlendirmesini buyurdu ve bu amaca uygun olarak onlara kalas ve kereste sağlamak için bazı köyler yağmalandı. Koca Mustafa Paşa, Okmeydanı'nın karşısında, Levent Çiftliği denilen yerde kendi emrindeki Arap askerlerinin hepsini çalıştırarak önceden elli kadirga ve elli kayık inşa ettirmişti. Kâğıthane'de inşa edilen kadirgaların da onuncu günde hazır hale gelmesiyle sultan o gün söz konusu gemileri hareket ettirecek yağlanmış kalasları taşıyan binlerce seçkin asker ve deveci ırgatla Okmeydanı'na geldi. Allah'ın emriyle rüzgâr da son derece uygundu: bütün

yelkenler fora edildi ve "Allah! Allah!" sedaları arasında, top ve tüfek ateşlerinin cümbüşünde 150 gemi Okmeydanı'ndan limana indirildi. "Bu nasıl iş" diye çılgınlık atan kâfirler dehşete kapılmışlardı ve bu olağanüstü manzara bütün şehrin dilindeydi. (...)

Bütün Müslüman gaziler silahlanmış olarak gemilere bindiler ve Timurtaş Paşa'nın Kâğıthane'de yaptırdığı gemiler uygun bir rüzgârla pupa yelken Eyüp yakınlarında görünene kadar beklediler. Çok geçmeden, tüfek ve top ateşleri ve "Allah, Allah!" sedaları arasında Okmeydanı'ndan gelen donanmayla birleştiler. Müslüman gazilerle dolu meşhur donanmanın yaklaştığını gören kâfirlerin akılları başlarından gitti ve güçsüzlük ve çaresizlik belirtileri baş gösterdi. (Hammer: I/I, 33-4; Evliya: I, 37-8)

Türkler artık hem karadan hem denizden saldırabilirdi. Evliya Çelebi Haliç boyunca yer alan deniz kapılarının her birindeki askeri harekâtı, bu kapıların çoğu kaybolmuş olsa da, söz konusu bölgelerin günümüzde de bilinen isimlerini kullanarak anlatır.

Donanmasını karşı tarafa geçiren Timurtaş Paşa askerlerini Eyüp ve Sarı [Ensari] Sultan kapılarına hücum ettiği Eyüp kıyısına indirdi. Kutsal Kitap'ı ezbere bilen ve mucize gösteren mübarek bir kişi olan Molla Polad, Polad Kapısı'na saldırdı, ve Şeyh Fenari, Fener Kapısı'nı aldı. Kâfirler oraya bir gecede şimdi bir ayda yapılamayacak, gerçekten dayanıklı ve içine insanların yerleştirildiği bir kale inşa ettiler. Tümü Müslümanlığa dönen üç yüz rahiple kaleden firar eden Petro adındaki bir keşiş nedeniyle kapıya Petro Kapısı denildi. Tanrı'nın iradesiyle yeni inşa edilen kaleyi o gece fetheden Petro, Muhammed Petro adını aldı. Aya Dede üç yüz Nakşibendi fakiri ile birlikte Aya Kapısı'na gönderildi ve burada din uğruna şehit düşerek Sirkeci tekkesine, eski adalet sarayımızın duvarları içerisine gömüldü. (Hammer: I/I, 34; Evliya: I, 38)

Son iki öykü de uydurulmuştur. Evliya Çelebi'nin bahsettiği kale Petrion olarak biliniyordu ve Iustinianus döneminde yüksek bir saray görevlisi tarafından VI. yüzyıl ortalarında inşa edilmişti. Petro Kapısı dediği ana kapı artık mevcut olmayan

Petron deniz kapısıydı. Evliya Çelebi'nin bahsettiği Aya Kapı hâlâ vardır. Bizans deniz surları içindeki, kalan iki ana geçitten birisidir ve Rumlar zamanında şimdi Gül Cami olarak bilinen Azize Theodosia Kilisesi yakınlarına çıktığından Aya Porta ya da Kutsal Kapı olarak biliniyordu.

Haliç boyunda, Aya Kapı'nın ötesinde bulunan sonraki kapı Evliya Çelebi'nin aşağıda anlattığı öykünün konusudur:

Aynı şekilde Cebe Ali'nin gönderildiği kapıya, onun anısına, Cebe Ali'den bozma Cibali denildi. Mısır'da Sultan Kalavan'ın şeyhi idi. Sultan Mehmed İstanbul'a yürüdüğü zaman ekmekçi başı oldu ve tek fırınla yüz binlerce Allah kuluna nasıl has beyaz ekmek yetiştirdiğinin sırrını kimse çözemedi. Okmeydanı'ndaki gemilere binmedi, ancak Zeynüddin Hafi'nin müridi üç yüz fakirle tersane bahçesinin yanındaki denize postları sererek Allah'ın birliği adına tef ve kudüm çaldılar ve güneşten daha parlak denizi tahtirevanda oturur gibi oturup, Hafi sancağını açarak cehennemlik kâfirlerin korku dolu bakışları arasında geçtiler. Cebe Ali postunu denizden alıp Cibali Kapısı'nı kuşattı. Fetihten sonra, keramet gösterdiği için kendisi şehit olarak Gül Camisi bahçesine gömüldü ve cümle fakirleri oracıkta münzevi oldular. (Hammer: I/I, 34; Evliya: I, 38)

Cibali Kapısı hâlâ vardır. Haliç boyundaki Bizans deniz surlarında günümüze kadar kalan ve Yunanlılar tarafından Porta Puteae olarak bilinen bir deniz kapısıdır. Kapının yanındaki tarihsel bir kayıttan Konstantinopolis'in fethedildiği gün olan 29 Mayıs 1453'te, II. Mehmed'in emrindeki Türk kuvvetleri tarafından kapıda gedik açıldığı anlaşılmaktadır.

Cibali Kapı'dan sonraki kapı Atatürk Köprüsü ve Atatürk Bulvarı yapılırken yıkılan Unkapanı Kapısı'ydı. Evliya Çelebi'nin Unkapanı Kapısı ile ilgili anlattığı öyküde Konstantinopolis kuşatıldığı zaman Türk ordusunun askerlerini yüksek sesle ezan okuyarak uyandırdığı için kendisine Horoz Dede denilen mübarek bir kişi vardır. Horoz Dede, kuşatma sırasında sultanın sancaktarı olan Evliya Çelebi'nin atası Yavuz Er Sinan'ın yakın dostuydu.

Horoz Dede Unkapanı'nı kuşattı. Unkapanı daha sonra onun adını

aldı; ve girişte sağ tarafta bir horoz tasviri olduğundan buraya Horoz Kapısı derler. Horoz Dede ceddimiz Ahmed Yesevi hazretlerinin fu-karalarındandır. Hacı Bektaş Veli ile Horasan'dan gelmiş bir ihtiyar-dı, Fatih ile İstanbul kuşatmasına geldiğinde gün yirmi dört saat yir-mi dört kere "Kalkın ey gafiller" diye bağırdığından Horoz Dede la-kabını aldı. Çok dindar bir kişi olan Yavuz Er Sinan onun anısına Un-kapanı içine bir cami inşa ettirdi; şimdi Sağrıcılar Çarşısı içindedir ve daha sonra Yavuz Er Sinan Camisi adını almıştır. Horoz Dede kapıya adının verilmesinden bir süre sonra öldü ve Unkapanı Kapısı'nın dı-şında anayola yakın bir yerde dedemin yanına gömüldü. (Hammer: I/I, 34-5; Evliya: I, 38)

Evliya Çelebi'nin doğduğu ev, camiyle Yavuz Er Sinan ve dostu Horoz Dede'nin yan yana duran mezar taşlarını bugün de görebileceğimiz cami mezarlığının hemen yanındadır.

Unkapanı'nın ötesindeki diğer kapı şimdi ancak bazı par-çaları kalan Zindan Kapı'dır. Evliya Çelebi ona bir gezgin ol-masının yolunu açan Peygamber rüyasını gördüğü yer olan Ahi Çelebi Camisi'nin yanında olduğundan bu kapıyı iyi bilir. Kapı Yahudi mahallesine açıldığından Bizans döneminde Porta Hebriaca olarak biliniyordu. Hâlâ orada duran ve Osmanlılar zamanında kürek mahkûmlarının hapsedildiği, Bizans deniz-surlarındaki burçlardan biri olan büyük kuleden dolayı Zindan Kapı denilmiştir. Türk inanışına göre kulede Rumların (Bizans-lıların) hapse attığı ve orada ölen Harun Reşid'in elçisi ermiş bir Müslüman olan Baba Cafer'in türbesi vardır. Evliya Çele-bi'ye göre Baba Cafer'in torunlarından biri fetih zamanında me-zarı bulmuş ve ondan sonra burası bir ziyaret yeri olmuştur.

Deniz kapılarına saldırılar II. Theodosius'un yaptırdığı sur-larla Haliç arasında sahnelenen asıl oyunun ilave sahneleriydi. Evliya Çelebi Yedikule'den başlayarak kuzeye Eğri Kapı'ya doğru sıralanan kapıları kuşatan birliklerin komutanlarının ad-larını verir:

Yedikule'de Şair Ahmed Paşa, kâfirlerin ateşine aldırmadan birçok gedik açtı. Silivri Kapı'da Haydar Paşa kâfirlere göz açtırmadı. Yeni Kapı'da Aydın'dan gelen birliklerin serdari Yeni Kapı'ya saldıran

Mahmud Paşa üç hamlesinde de başarılı olamadı. Topkapı'daki serdar, Cemaleddin Rumi'nin bir müridi olan Karamani Mehmed Paşa idi. Uzun Hasan'a karşı savaşta hayli kahramanlık göstermişti. Topkapı'da kâfirlere top attırmaz oldu. Edirne Kapı serdarı Firengistan'da [batı Avrupa] iken binlerce savaş oyunu öğrenen Sadi Paşa idi. Bu kapıda çarpışan İsfendiyaroğlu'nun kahramanlarıyla tek yürek tek ruh olarak, onlarla kahramanlık yarışına girdi. Kapıyı yıktıkları yerin civarındaki yedi yer hâlâ görülebilir. Eğri Kapı serdarı Hersekoğlu Ahmed Paşa top ateşiyle kâfirlerin belini kıl gibi inceltti. (Hammer: I/I, 36; Evliya: I, 39)

Ancak Avrupa'nın Hristiyan güçlerinden yardım uman Rumlar savaşa devam ettiler. 20 Nisan'da Cenova ve Sicilya'dan dört gemi geldi ancak sultanın savaş hilesinden sonra Türkler Haliç'i kontrol altına aldılar ve batıdan gelen gemilerin artık limana girme imkânı kalmadı. Evliya Çelebi'ye göre Konstantinopolis'in Türkler tarafından kuşatıldığı haberleri ulaşmadan Avrupa'dan ayrılan küçük bir Hristiyan filosu şehrin saldırı altında olduğundan habersiz limana girdi. Evliya Çelebi küçük filonun Türkler tarafından ele geçirilmesini ve Hristiyanların uğradığı şaşkınlığını anlatır:

Sarayburnu'nda mürettebatı davullara vurup müzik çalan, haçlı bayrağını açmış, tamamen silahlı ve teçhizatlı on büyük kalyon ve on kardırğa görüldü; oraya demir atıldılar ve büyük bir sevinçle toplarını ateşlediklerinde iki yüz parça firkateyn ve kayıkla Okmeydanı'ndan gelen Müslümanlar örümcek ağı gibi organlarıyla kovana üşüşen arılar gibi baştan ve kıçtan bu yirmi gemiye doluştu. Onları dost sanan kâfirler kollarını bile kıpırdatmadan öylece durdular. Bu arada Müslümanlar Allah! Allah! sedalarıyla kâfirlerin ellerini arkadan bağladılar ve gemileri ganimet aldılar; kâfirler kendi dillerinde "*Chi parlai*" yani "Ne diyorsunuz?" dediler. Gaziler "Parlamazuz, bütün alınız" deyince kâfirler onların Türk olduklarını anladılar ve yapacak bir şeyleri kalmadığını gördüler. Gaziler limana girerken bütün topları ateşleyerek sevinç gösterisinde bulundular. Kendilerine yardıma gelenlerin böyle teslim alındığını gören kaledeki kâfirler bu acıklı manzara karşısında saçlarını sakallarını yoldular ve Sarayburnu,

Kurşunlu Mahzen ve Kız Kulesi'ndeki topları ateşlediler. Ancak korkusuz Müslümanlar düşmanın toplarına rağmen ele geçirdikleri on kalyon ve on kadirganın direklerindeki haçlı bayraklarını indirdiler, gemileri yedeğe aldılar ve Tersane bahçesinin önüne demir atarak sevinç ve coşku içinde toplarını ateşlediler. (Hammer: I/I, 37-8; Evliya: I, 40)

Evliya Çelebi daha sonra bu Hristiyan filosunun beklenmedik bir biçimde ele geçirilmesinin sonucunda esir düşenlerin ve ganimetin listesini çıkarır:

Müslümanlar yirmi gemide üç bin kese sikke, 1000 külçe saf altın, 2000 kese gümüş, sekiz bin esir, gemilerin 20 kaptanı, bir Fransız prenses (bir kralın henüz yetişkin olmamış kızı), kimisi soylu, güneş yüzlü 1000 Müslüman kızı, ve binlerce kere yüz bin askeri malzeme buldular. Sultan bütün bunları Akşemseddin'e teslim ederek kendisini tamamen kalenin fethine verdi. (Hammer: I/I, 38; Evliya: I, 40)

Evliya Çelebi Fransız prensesinin nasıl olup da Hristiyan gemilerinden birinde bulunduğunu ve daha sonra onun başından geçenleri anlatmaya devam eder. Fransız kralın kızını 1448'de imparator olmadan önce üçüncü ve son karısı ölen Bizans imparatoru XI. Constantinus'a gelin olarak gönderdiği anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi II. Mehmed'in bu prensese Gülbahar adını vererek haremine aldığını ve Gülbahar'ın Sultan II. Bayezid ve şehzade Cem ile şehzade Nureddin'in annesi olduğunu anlatır. Evliya Çelebi, "Osmanlı Hanedanı ile Fransa Kralı Arasındaki Akrabalığa İlişkin Bir Hikâye" başlıklı bölümde, bu öykünün kendisine Gülbahar'ın yeğeni Sukemerli Mustafa Çelebi tarafından anlatıldığını söyler:

Sukemerli Mustafa Çelebi şunu anlattı: "Babam — adındaki Fransa kralının oğluydu. Kral, kızını (babamın kız kardeşini) İslambol tekfuruna vermeyi taahhüt ettiğinde, kızı çeyiz sağlamak amacıyla Akkâ kalesi yakınındaki kıyıların yağmalanması için 600 parçadan oluşan bir donanma gönderildi. Donanma zengin ganimetler ve çok sayıda kadın ve erkek tutsakla memleketimizin kadim başşehri Paris'e dön-

düğünde büyük şenlikler yapıldı. Kadın tutsaklar arasında Fransa kralı tarafından babama cariyeye olarak verilen ve beni doğuracak olan genç bir Seyyide [*Peygamber'in soyundan gelen kadın*] vardı. Üç yaşına geldiğimde kral dedem, babamı kız kardeşiyle birlikte ve muazzam bir hazineyle Konstantinopolis'e gönderdi ve Sarayburnu'nda yakalanarak Tersane'nin bahçesinde Sultan Mehmed'e teslim edildik. Şehir alındıktan sonra babam Akşemseddin'in telkiniyle İslama kabul edilerek onurlandırıldı ve cümle gaziler babamın kız kardeşini sultana takdim ettiğinde Akşemseddin ona da Müslüman olmasını telkin ettiyse de halam bunu kabul etmedi. Sultan bunun üzerine "Biz ona iyi bir terbiye veririz" diyerek bu konuda fazla ısrar edilmemesini istedi. Ben beş yaşına gelip Akşemseddin'den İslami eğitim aldığım da tereddüt etmeden İslamla şereflendim. Babam kapıcıbaşı yapıldı ve ben sarayda babamın kız kardeşiyle yani halamla kaldım. Sultan Mehmed halamla yakınlık kurduktan sonra halam Sultan I. Bayezid'in ve şehzade Cem ve şehzade Nureddin'in annesi oldu. İslam'ı kabul etmeden öldüğünde Sultan Mehmed halamı kendi için yaptırdığı türbenin yanına yaptırdığı bir türbeye gömdürdü." Ben bu mezarlarda Kuran okumakla görevlendirilenlerin, diğer mezarlarda yüzlerini gömülü olanlara çevirerek okumalarına karşın Müslüman olarak öldüğü şüpheli olan bu kadının mezarında Kuran okurken arkalarını döndüklerine dikkat ettim. Ayrıca türbecilere birkaç akçe vererek, sürekli kapalı tutulan bu türbeyi gizlice açtırıp ziyaret eden Fransızlar da gördüm. Sukemerli Mustafa Çelebi'nin anlattığına göre Fransa Kralı'nın bir kızının Fatih Sultan Mehmed'in karısı ve Sultan Bayezid'in annesi olduğuna kuşku yoktur. (Hammer: I/I, 40-1; Evliya: I, 41)

Bu öykü türbedar tarafından Gülbahar'ın kendi dininde yaşayan ve ölen bir Hristiyan prensesi olduğuna ikna edilen XVII. yüzyıl İtalyan gezgini Cornelio Magni tarafından da tekrarlanır. Magni, "Türbenin pencereleri bile her zaman kapalıydı" diye yazar. "Bunun nedenini sordum ve şu yanıtı aldım: 'Karanlıklar içindeki ruhunun yaşadığı türbe bir ışık huzmesini bile hak etmiyor!' " Birçok ricadan ve oradan geçen bir emirin araya girmesinden sonra türbedar içeri girmesine izin verir: "Saygı ve huşu içinde içeri girdim" ve "talihsiz prensesin ruhu için *De Profundis*'i okudum" diye yazar.

Evliya Çelebi konudan böyle epeyce uzaklaştıktan sonra Konstantinopolis'in kuşatılma öyküsüne döner. 10. Bölüm'ün sonuna doğru, Rum kronikleri bir ay sonrasını gösterse de, Evliya Çelebi kuşatmanın 21. gününde ortaya çıkan bir doğal afetten bahseder. Rum kronikçilerinin anlattığına göre sele dönen yağmurlar ve gözleri kör eden toz fırtınasıyla korkunç bir afet meydana gelmiş, ve nihayet ay tutulmasıyla da insanların çoğu dünyanın sonunun geldiğini düşünmüştü. Evliya Çelebi bu felaketin Türklerin ilahi yardım dualarına bir yanıt olduğunu düşünmektedir.

Kostantiniye bu şekilde yirmi gündür kuşatma altındaydı, ancak fethedileceğine dair bir işaret yoktu. Müslüman gaziler, yetmiş evliya ve dört mezhepte fetva sahibi üç binden fazla âlim ve şeyh kuşatmanın bu kadar uzamasından rahatsız olmaya başlayıp, hepsi birden Allah'tan yardım dilediklerinde aniden gök gürültüsü ve şimşeklerle İstanbul'un üzerine bir karanlık çöktü; Hipodrom tarafından göğe doğru bir ateş yükseldi; en sağlam binalar havada uçtu ve kimi karaya kimi denize düştü. O gün binlerce kâfir korku ve dehşet içinde şehirden kaçtı. Bazıları İslamla müşerref olup padişahın hizmetine girdi; diğerleri çeşitli ülkelere firar etti; ancak kalan kâfirler yine Mesih gayretiyle gedikleri onarıyor ve cenge devam ediyordu. Bununla birlikte yiyecek ve cephane ihtiyacı baş göstermişti. (Hammer: I/I, 37; Evliya: I, 39)

•Konstantinopolis nihayet 29 Mayıs 1453'te, Evliya Çelebi'nin anlatmasına göre tam da Akşemseddin'in öngördüğü günde, kuşatmanın ellinci gününde, Osmanlı kuvvetlerine teslim oldu. Evliya Çelebi İmparator Constantinus'un öldüğü ve Konstantinopolis'in II. Mehmed idaresindeki Osmanlı Türklerine teslim olduğu şehir surlarındaki son hendek savaşını anlatır.

Ellinci gün geldiğinde kıyamet koptu ve burçlara beyaz bayrak diken bu dinsiz kâfirler "El aman ey güzide-i Âli Osman" diyerek kaleyi teslim edeceklerini söylediler. Bu yüzden kâfirlere karadan ya da denizden istedikleri ülkelere gitmeleri için bir gün süre verildi. Sultan Mehmed başında kavuğu, ayağında gök-mavisi çizimleri, bir katıra

binmiş ve elinde Muhammed'in kılıcıyla "Koman gaziler, Konstantiniyye fatihi oldunuz" diye bağırdı. Doğrudan Konstantin'in Sarayı'na, Tekfursaray'a yöneldi ve orada toplanmış binlerce kâfirle cenk edilerek kralları Konstantin kılıçtan geçirildi ve imanlı imansız diğer kâfirlerle Sulu Manastır'a [Ermeni Surp Kevork Kilisesi] gömüldüler. (Hammer: I/I, 43-4; Evliya: I, 43)

Evliya Çelebi Ayasofya Kilisesi'nde meydana gelen ve tek kaynağı *Seyahatnâme* olan son çarpışmayı anlatarak devam eder.

Sultan Mehmed uğur sayarak iki rekât namaz kılmak için Ayasofya kilisesine girdi. Burada ikamet eden on iki bin keşiş dam saçaklarından ve çan kulelerinden Müslümanlara kızgın neft, katran ve ok yağdırdılar. Sultan Mehmed arı sürüsü gibi Müslüman askerleriyle kiliseyi kuşatıp üç gün üç gece çarpışarak sonunda [50. günde düşen Konstantinopolis'in kuşatıldığı ilk günden itibaren sayarsak] 53. günde kiliseyi aldı. İçeri girdiğinde bazı keşişleri katletti ve elindeki Resullah'ın bayrağını mihrap yerine dikerek ilk ezanı okudu. Diğer Müslüman gaziler keşişlere kılıç vurarak Ayasofya'yı müşriklerin kanıyla doldurdu. Sultan Mehmed okçuluktaki hünerinin bir anısı olarak dört kanatlı bir oku kubbenin ortasına attı, ve bu alamet hâlâ orada görülebilir. Sultanın okçularından biri sol eliyle bir kâfiri katledip, sağ elini kâfirin kanına bulayarak sultanın huzuruna geldi ve elinin kızıl kanını beyaz mermer sütuna sürerek el izini bıraktı. Türbe Kapısı'ndan girince [Osmanlı padişah mezarlarının bulunduğu bahçenin kapısı] karşı köşede beş adam boyu yükseklikteki bu alamet hâlâ görülebilir. (Hammer: I/I, 44; Evliya: I, 43)

Evliya Çelebi Fatih'in çarpışmalar bittikten sonra Okmeydanı'nda birliklerine büyük bir ziyafet verdiğini ve ardından ganimetin dağılımına nezaret ettiğini yazar:

Sultan Mehmed tersane bahçesine geldi ve bizzat kendisi askerlere tuz ve ekmek ve yemek dağıtarak bütün Müslüman gazilere üç gün üç gece muhteşem bir ziyafet verdi. Yemekten sonra ulemanın mübarek ellerine ibrikten su döktü ve böylece üç gün üç gece bu işleri yaparak nefsinı kırdı.

Üç gün üç gece süren bu muhteşem ziyafetten sonra Sultan üç padişahlık defterdarını ve bütün askeri taifesini toplayarak Fransız donanmasından alınan hazinelerle [*Müslüman olan Bizanslı keşiş*] Baba Muhammed'in Ayasofya'da gösterdiği hazineleri ve şehirdeki yedi bin manastır ve saraylardan alınan ganimetleri Tersane bahçesine yığdırdı. (Hammer: I/I, 46-7; Evliya: I, 44-5)

Evliya Çelebi, şehirdeki bütün binalar ve evlerin yanı sıra, Ayasofya ile birlikte Fatih Sultan Mehmed'e verilen üç bin sekiz yüz esir (Fransız prenses dahil), yirmi bin kese altın, üç bin konak, iki kapalıçarşı yeri ve yedi bin dükkânın da dahil olduğu ganimetten Osmanlı ordusundaki çeşitli birliklere ayrılan payları sıralar.

Bundan sonra, Evliya Çelebi'nin Konstantinopolis'in fethi öyküsünün sonunda yazdığı gibi, Akşemseddin hemen ayağa kalkarak askerlere Fatih için gülbank çektedir:

Akşemseddin hazretleri ayağa kalkarak şöyle dedi: "Bu hazineleri israf etmeyin, İstanbul içinde sevap ve iyilik işlerinde kullanın. Padişahınıza itaat edin; ve Osmancık'tan bu ana gelinceye kadar padişahlarınıza Bey derdiniz, bundan sonra Sultan deyin." Sonra padişahın başına balıkçıl kuşu tüyünden siyah ve beyaz iki sorguç takıp "Padişahım, şimdi Osman Oğulları'nın yüzüsü oldun, Allah yolunda yiğitçe çarpışmaya devam et" dedi. Sonra dualar okundu ve gaziler oturacakları yeni evlerini aldılar. Akşemseddin ve diğer mübarek kişilerin izniyle üzerinde ilk kez "Sultan oğlu Sultan, Sultan Murad Han oğlu Sultan Muhammed Han, zaferin yüce olsun" yazılı sikke 857 [1453] yılında Kostantiniye'de basıldı. (Hammer: I/I, 47-8; Evliya: I, 45)

4. Bölüm: Ayasofya

Evliya Çelebi *Seyahatnâme*'sinin 15. Bölüm'ünü Ayasofya'yı baş köşeye koyduğu İstanbul'un selatin camilerine ayırır. Orada "Her şeye kadir ve ebedi Tanrı'ya adanan ilk ve en eski ibadethane Âdem'in inmesinden 5052 yıl sonra inşa edildi" (Hammer: I/I, 55; Evliya: I, 49) diye yazar.

Âdem'in ne zaman indiğini bir tarafa bırakırsak, Miladi takvime göre Ayasofya'nın inşası MS 532-537 yılları arasında gerçekleşti. Büyük Kilise, Yunanlıların bildiği gibi, Kiliseyi Tanrısal Bilgeliğe (Ayasofya) adayan imparator Iustinianos tarafından yeniden yaptırıldı. Iustinianos mimar olarak Miletoslu İsidoros ve Trallesli Anthemios'u seçti, Bizans İmparatorluğu'nun her tarafından işçi ve inşaat malzemesi getirildi. Kilisenin en görkemli yeri çapı yaklaşık 32 metre, iç yüksekliği de 56 metre yani yaklaşık on beş katlı bir bina yüksekliğine eşit olan büyük kubbesidir. 558 yılındaki depremde kubbe kısmen çöktü ve asıl mimarlar ölmüş olduğundan, Iustinianos kubbeyi Miletoslu İsidoros'un yeğeni Genç İsidoros'a tamir ettirdi. Iustinianos çoğu kimsenin insan eliyle yapılmış en büyük bina olarak gördüğü kiliseyi mirası olarak bırakmanın tatminiyle, 563 Noel arifesinde ölümüne bir yıldan az bir zaman kala Ayasofya'yı yeniden açtı.

Evliya Çelebi kiliseye ilişkin, Hazreti Muhammed'in doğum tarihi olarak gösterdiği deprem sonrası restorasyon tarihi ve yapım tarihi konusunda tamamen hayal ürünü bilgiler verir:

Ayasofya Hızır Peygamber'in yönetiminde geometride hünerli, mükemmel bir mimar olan Agnados'a yaptırıldı; ve üç bin sütun üzerinde yükselen kubbe ve kemerlerin yapımında kırk bin işçi, yedi bin hamal, üç bin usta çalıştırıldı. Sütunlar ve duvarlarda kullanılmak üzere en güzel mermerlerin ve en sert taşların bulunması için dünyanın her köşesi araştırıldı. Belkis tahtına yakışır çeşitli renkteki taşlar Efes ve Aydın'dan getirildi; renk renk mermerler Karaman, Suriye ve Kıbrıs adasından taşındı. Zeytuni ve sarı renkli muazzam sütunlar Hazreti Süleyman'ın komşu Atina'daki anıtlarından ithal edildi. Hızır ve Agnados binanın yapımında 40 yıl çalıştıktan sonra, kubbenin yarısı tamamlandığında, bir gece kayboldular. Yedi yıl sonra tekrar ortaya çıktılar ve kubbeyi tamamladılar. Bu büyük kubbenin tepesine yüz kantar İskender altınından yapılmış ve Bursa'daki Uludağ'dan görünecek büyüklükte bir haç yerleştirdiler. Hazreti Muhammed'in doğduğu gün korkunç bir deprem oldu, bu kubbe ve başka pek çok harika kubbe yıkıldı; ancak daha sonra Hızır'ın yardımıyla ve kendisine kiliseye nezaretle görevli üç yüz patrik ve keşiş gönderilen Peygamber'in tavsiyesiyle, kubbe tamir edildi. (Hammer: I/I, 55; Evliya: I, 49-50)

Ayasofya 1204-61 yılları arasında şehir Latinler tarafından işgal edildiğinde Roma Katolik Kilisesi olarak kullanılmış olsa da, yedi yüz yıldan fazla bir süre Bizans Konstantinopolis'in Yunan Ortodoks katedraliydi. Ayasofya'daki son Hristiyan ayin II. Mehmed kumandasındaki Türklerin şehri almasının arifesinde 28-29 Mayıs 1453 gecesı yapıldı.

Fatih Sultan Mehmed 29 Mayıs 1453 Perşembe günü sonra Edirne Kapı olarak bilinen Hadrianopolis Kapısı'ndan şehre girdi. İki yıldan az bir süredir sultan olan Fatih sadece 21 yaşındaydı, ama dünyadaki en büyük şehri fethetmişti. Askerleri ona artık anılacağı lakabı olan Fatih lakabıyla hayır dualar ettiler.

Fatih atını doğruca Hristiyanlıktaki kadar İslamda da saygı duyulan Ayasofya'ya sürdü, Büyük Kilise'nin kapısına ulaştığında atından inip yere diz çöktü ve bir tevazu işareti olarak bir avuç toprağı başının üzerine serpti.

Evliya Çelebi, kilisenin diğer bölümlerinden daha yük-

sekteki uzun ve dar bölümünün kuzeybatı köşesindeki Terler Direk’le ilgili olağanüstü olayı anlatarak hikâyesine devam eder:

Sultan Mehmed Ayasofya’yı dolaşırken Terler Direk denilen yerde bir ışık görüp oraya yöneldi ve yüzü kıbleye dönmüş nur saçan bir bedenini yattığını gördü. Nurlu göğsünde kırmızı harflerle Yâvedûd yazılıydı. Akşemseddin, Karaşemseddin [öteki başımam] ve diğer yetmiş mübarek kişi “İşte Padişahım, İstanbul’un ellinci günde düşmesine neden olan ve İstanbul’un ellinci günde düşmesini dileyip o gün ruhunu teslim eden kişi buydu” dediler. Bütün bu dürüst erdemli ve âlim kişiler bu mübarek bedeni yıkamaya hazırlanırken Terler Direk köşesinden: “O temizdir, hemen defnedin” diye bir ses geldi. Herkes şaşkınlıktan donakaldı. Ve bu muhterem şeyhler Yâvedûd’un naşını bir tabuta koyarak Şehit Kapısı’na gömmeyi düşünürlerken kendilerini Eminönü iskelesinde buldular ve buradaki bir kayığa binerek yelken açmadan ve kürek çekmeden, şimşek gibi Eba Eyyüb Ensari türbesinin yanına kadar geldiler. Mübarek kişi burada gömüldü ve buraya Yâvedud iskelesi denildi. (Hammer: I/I, 45; Evliya: I, 43)

Terler Direk şifa sağlayan güçlerle donatıldığı düşünülen Aziz Gregory Thaumaturgos efsanesiyle bağlantılı meşhur bir sütundur.

Evliya Çelebi Fatih Sultan Mehmed’in Ayasofya’yı nasıl incelediğini ve 1 Haziran 1453’te ilk Cuma namazını kıldığı Ayasofya’yı camiye çevirme emrini nasıl verdiğini anlatarak öyküsüne devam eder:

Ayasofya’yı daha yakından inceleyen Fatih II. Mehmed yapının sağlamlığından, temellerinin dayanıklılığından kubbenin yüksekliğinden ve ustaların becerisinden dolayı şaşkınlığa düştü ve burayı hemen, putlardan ve katliamdan kalan kanlardan temizletip, Müslüman gazilerin dimağlarını açmak için, sarısabır ve amber kokularıyla tütsületerek, mihrap, minber, mahfil ve minare koydurarak Cennete rakip bir camiye çevirdi. Ertesi Cuma müminler Ahzab Suresi’ni “Şüphesiz Allah ve Melekleri nebiyi sena ederler” yüksek sesle oku-

yan müezzinler tarafından namaza çağrıldı. Sonra Akşemseddin ve Karaşemseddin kalktılar, sultanın iki koluna girdiler; Akşemseddin kendi sarığını sultanın başına koyup, bu sarığa siyah ve beyaz renkte iki turna tüyü ilâştirerek eline de çıplak bir kılıç tutuşturdu. Böylece minbere çıkarılan Fatih davudi sesiyle “Elhamdülillahi rabbilâlemin” deyince bütün Müslüman gaziler ellerini havaya kaldırıp bir sevinç çığılığı attılar. Fatih hutbeyi okuduktan sonra minberden indi ve imamlığa devam etmesi için Akşemseddin’i çağırdı. Cuma günü Ayasofya’nın zemininde saklanan patrik ve üç binden az olmayan rahip İslamla müşerref oldular. Bunlardan üç yüz yaşında olan birine Baba Muhammed adını verdiler. Baba Muhammed, bu kadim ibadethaneyi ilk yapan kişi olan Hazreti Süleyman tarafından oraya konulduğunu söyleyerek, mihrabın sağ tarafındaki gizli hazineyi gösterdi. Önce bu yerin ebedi selameti için dua eden Sultan zemini kazdırdı ve bir hafta içinde buradan çıkarılan binlerce deve yükü sikke saltanat hazinesine Tersane bahçesine taşındı. (Hammer: I/I, 45; Evliya: I, 44)

Evliya Çelebi Ayasofya’nın yapısı ve süslemeleriyle birlikte tılsımlarını da kapsayan ayrıntılı tarifini vermeye devam eder. Özellikle tılsımlar onun abartılı imgelemine ve düş gücü zenginliğinin sergilenmesine iyi bir zemin oluşturur:

Cami şehrin doğu ucunda yükseltilmiş bir zemin üzerinde, deniz kıyısındaki Ahır Kapı’dan bin adım ve Sarayburnu’ndan bin adım uzakta yer almaktadır. Başını göğe uzatmış büyük kubbeden başka içinde mihrabın ve onun sağ tarafında mermer bir minberin yer aldığı daha küçük bir kubbe vardır. Binada en büyüğü ana kubbe olan toplam 300’den az olmayan yaldızlı kubbe vardır. Bahsi geçen kubbeler melek ve insan tasvirlerinin bulunduğu hayranlık uyandıran resimlerle süslüdür. Bu figürler gönül gözüyle bakanlar tarafından şimdi bile canlı gibi görülebilir. Onların yanında, büyük kubbeye destek olan dört köşedeki [bingilerde bulunan] kanatları açık olarak duran dört meleğin başmelekler olduğuna şüphe yoktur. Peygamber’in doğumundan önce bu dört melek konuşurdu ve imparatorluk ve şehre yönelik tehlikeleri haber verirlerdi; ancak Hazreti Muhammed’den sonra tılsımlar batıl olmuştur. Ana kubbe

Yemen sarayındaki kemerlerden daha üstün dört kemerle desteklenir. Çeşitli renklerdeki değerli mermerden yapılmış büyük sütunlar kırk arşın yüksekliğindedir; ikinci kattaki sütunlar da bunlar kadar güzel olsa da ancak otuz arşın yüksekliğindedir. Bu caminin üç tarafında müminlere namaz kılma yeri oluşturan iki galerinin yanlarında at sırtında çıkılacak bir yol vardır; ana yol ak mermerden yapılmıştır. Camide cemaatin kullandığı 102'si büyük, toplam 361 kapı vardır. Tılsımlar tarafından öylesine tılsımlı hale getirilmişlerdir ki her sayıda bir kapı daha eklenir. Her biri 24 arşın yüksekliğindedir ve altın ve gümüş minelidirler. Kibleye bakan en büyük kapı elli arşın yüksekliğindedir. Kalaslar Nuh'un kendi elleriyle yaptığı gemisinden alınmıştır. Kapının üzerinde Ayasofya'yı yaptıran Aysof'un cesedinin bulunduğu uzun sarı pirinçten bir tabut vardır ve birçok imparator bu tabutu açmayı denese de birden peyda olan bir zelzele ve velvele bu arzularını gerçekleştirmelerini engellemiştir.

Onun üzerinde, küçük mermer sütunların kemeri üzerindeki mermer kitabe de bir Kudüs resmi vardır; içi mücevherlerle doludur, ancak tılsımlı olduklarından kimse dokunamaz. Burada yeşil sütun üzerinde bir de elinde güvercin yumurtası büyüklüğünde, aleviyle camiye aydınlatan bir lal taşı tutan Meryem Ana tasviri vardır. Bu taş Hazreti Muhammed'in doğduğu gece Roma'ya taşınmıştır. İspanyol kâfirler bir ya da iki kez İstanbul'u istila etmişlerdir, ve bu yüzden onların elinde kalmıştır. Bu caminin iç duvarlarına sütun başlarındaki gibi mükemmel bir ustalıkla çeşitli çiçek figürleri nakşedilmiştir. Mihrap ve minber beyaz mermerle süslenmiştir. (Hammer: I/I, 56-7; Evliya: I, 50-2)

Evliya Çelebi'nin söz ettiği dört melek aslında *Kitabı Mukaddes*'te İşıya'nın tarif ettiği Seraflardır: "... her birinin altı kanadı vardı; ikisiyle yüzünü örtüyor, ikisiyle ayaklarını örtüyordu; ikisiyle de uçuyordu." (Eski Ahit; İşıya: 6:2)

Evliya Çelebi'nin söz ettiği ana kapı imparatorluk kapısıdır; Bizans zamanında İmparator ve maiyetine ayrılmıştır. Üzerindeki tabut Evliya Çelebi'nin bahsettiği öbür nesneler gibi tamamen dekoratiftir. Sanat tarihçileri tarafından ciddiye alınmayan Evliya Çelebi'nin ifadesinden başka kanıt olmasa da, İmpa-

ratorluk Kapısı'nın içindeki mozaikte tasvir edilmiş olan Bakire Meryem'in elindeki lal taşı gibi Aysof'un da muhtemelen hayal ürünü olduğunu söylemeye gerek yoktur.

Evliya Çelebi, dört minareyi, güneybatı köşesindekini yaptıran Fatih'e, kuzeybatı köşesindekini yaptıran II. Selim'e ve batı tarafındaki iki tanesinin yapımından sorumlu olan II. Murad'a atfederek gerçeği olduğu gibi yansıtır. Daha sonra Aya-sofya Camisi'ne III. Murad ve ardıllarının yaptıkları bağışları anlatarak öyküsüne devam eder:

III. Murad ayrıca Marmara Adası'ndan her biri bir hamam kubbesini andıran iki büyük mermer küp getirtti. Birini sağ tarafa birini sol tarafa olmak üzere iki küpü de caminin içine koydurdu ve cemaatin abdest alması ve susuzluğunu gidermesi için bunları hayat suyuyla doldurttu. Aynı sultan caminin duvarlarını temizlettirdi ve cilalattırdı; kandillerin sayısını artırdı, ve hafızlar için yükseltilmiş platformlar ve müezzinler için yüksek minberler inşa ettirdi. Bağdat fatihi Sultan IV. Murad vaizler ve vaiz olarak tayin edilen ve -Allah'a şükür- hepsi âlim, soruları yanıtlamakta hünerli ve zorlukların üstesinden gelen, şeriata saygılı sekiz şeyh için dört mermer sütun üzerine mermer bir kürsü yaptırdı. Bütün bu âlimlerin toplumu olmaktan ve onların tedrisatından geçmekten dolayı mutluyduk. Sultan I. Ahmed mihrabın soluna sadece padişahın kullanması için özel bir loca [*maksure*] yaptırdı. Özetle yeryüzünde bir eşi daha bulunmayan bu cami ancak Cennet'le kıyaslanabilir. Caminin güzelliğini gören herkes şaşkınlığa düşer; müminlerin semavi ürpertiler hissettiği bu yerde Cennet'ten esintiler vardır. Bu büyük güzelliğin hazzı içindeki Sultan IV. Murad güney kapısı içine bir maksure inşa edip Cuma namazlarında buraya geldiğinde, kafeslerdeki çok sayıdaki ötücü kuşların özellikle bülbüllerin müezzinin sesine karışan hoş sesleriyle adeta Cennet'e girmiş gibi olur. Ramazan ayında her gece burada iki bin kandil yakılır ve şamdanlar üzerindeki kâfur kokulu balmumu fenerler ışık üstüne ışık saçar; ve kubbenin ortasında kandillerden oluşan bir daire içinde Nur Suresi yazılıdır ("Allah yerin ve göklerin nurudur"). Ayrıca caminin dört tarafında binlerce zarif hattatlık örnekleri vardır; ve yine IV. Sultan Murad'ın fermanıyla ünlü hattat Ekmekçizade Çelebi Hazreti Muhammed ve Ali, Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali'nin

adlarını Karahisari tarzında yazmıştır. Ayasofya tüm fukaranın Kâbe'sidir ve İstanbul'da ondan büyük cami yoktur ve onda olan ruhâniyet Kudüs'teki Mescid-i Aksa'da ya da Şam'daki Emeviye veya Kahire'deki Ezher Camisi'nde yoktur. Burası her zaman, gündüz oruç tutan gece ibadet eden mübarek kişilerle doludur. Öğrenciler için günde yetmiş kere yetmiş yerde din derslerinin verilmesinden dolayı bir irfan yuvasıdır ve hiçbir gün cemaatsiz kalmaz. (Hammer: I/I, 58-9; Evliya: I, 52-3)

Evliya Çelebi sonraki bölümde "Ayasofya'daki Makamlar ve Ziyaret Yerleri" başlığıyla özellikle dindarlar için camideki ziyaret yerlerini anlatır:

Birincisi. Ayasofya'nın kendisi Allah'ın evidir.

İkincisi. Uçbucak denilen ve Halife Muaviye'nin serdarı Mesleme'nin ibadet ettiği yer olan Mesleme Makamı.

Üçüncüsü. Eyyüb Ensâri Makamı. Ensâri'nin Hicret'in 52. senesinde yapılan barıştan sonra Ayasofya'ya girip iki rekât namaz kıldığı Terler Direk'in kiblesindeki yere Eyyüb Sultan Makamı denir. Şimdi burada bir mihrap vardır ve beş vakit namaz kılanlarla doludur.

Dördüncüsü. Ömer bin Abdülaziz Makamı. Hicret'in 97. yılında barış içinde, Ayasofya'nın batı tarafında Yeşil Mihrap dibinde ibadet ettiğinden burası onun adıyla anılır.

Beşincisi. Harun Reşid Makamı. Hicret'in 58. yılında ikinci kez Kostantiniye'ye geldiğinde Kral Yağfur'u çan kulesinde çarmlıha geren Süleyman Peygamber kiblesinde, Ölü Kapısı anlamındaki Meyyit Kapısı içinde ibadet eden Harun Reşid'in adıyla anılır.

Altıncısı. Göğe uzanan çan kulesinde ibadet eden Seyyit Battal gazi Makamı.

Yedincisi. Harun Reşid'in elçisi Baba Cafer'in Makamı.

Sekizincisi. Baba Cafer'in yoldaşı Şeyh Maksud Sultan'ın Makamı. Bu ikisi Bizans imparatorunun izniyle şimdi kendi adlarını taşıyan yerde, Türbe Kapısı içinde ibadet etmişlerdir.

Sekizincisi. Hazreti Süleyman Makamı. Şimdi Ayasofya'nın durduğu yerde, minberin sağındaki Yeşil Mihrap denilen yerde ibadet ettiği söylenir.

Dokuzuncusu. Hızır Makamı. Kubbenin ortasındaki altın topun al-

tında binlerce mübarek kişinin yüce Peygamber'in vaazını dinleme mutluluğuna erdiği yerdir.*

Onuncusu. Kırklar Makamı. Müeezzin mahfilinin güney tarafında zemini çeşitli renklerden oluşan kırk taşla döşenmiş ve kırk mübarek kişinin Gülabi Ağa'nın başına gelen olağanüstü olaylar sırasında durdukları yer. (Hammer: I/I, 59-60; Evliya: I, 53)

Evliya Çelebi Kırklar Makamı'nda Gülabi Ağa'ya ne olduğunu anlatmak için Ayasofya'daki kutsal yerleri sıralamayı yarıda keser. Bahsettiği yer caminin diğer bölümlerden sütunlarla ayrılmış orta bölümüne giden kaldırımdaki büyük *opus Alexandrinum* meydanıdır. Zemini yuvarlak granit taşlardan, kırmızı ve yeşil porfir ve yeşil somakiden oluşmuştur. 1200 yılında Ayasofya'yı ziyaret eden Novgorod Başpiskoposu Anton'a göre imparatorun tahtı bronz bir çitle çevrilmiş olarak bu meydana duruyordu. Bu renkli taşlarla döşenmiş meydana Yunanlılar dünyanın merkezini belirttiği düşünülen Delphoi'deki ünlü taşın adını vermişti. "Gülabi Ağa'nın Başından Geçenler" başlıklı bu bölüm, Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'de konu dışına çıktığı en uzun bölümdür:

Sultan Süleyman'ın üzensisini tutmuş, 150 yaşında ölen dindar bir kişi olan Gülabi Ağa anlatır: Sultan II. Selim zamanında ortaya çıkan ve İstanbul'da günde üç bin can alan büyük veba salgınının sonucunda Sultan üç gün istiskal duası yapılmasını istedi; mübarek Kadir gecesinde Beşiktaşlı Şeyh Yahya Efendi'nin vaazını dinlemek için caminin doldurulmasını buyurdu. Trabzon'da doğmuş olan bu şeyh, Sultan Süleyman'ın süt kardeşiydi. Vaazını dinlemek isteyenler o kadar kalabalıktı ki vaaz başlamadan üç gün önce İstanbul ahalisi ca-

* Evliya Çelebi, daha önce Ayasofya'nın yapımını anlatırken, Bizanslı ruhbanların Hızır'ın önerisiyle Hazreti Muhammed'e "Senin doğduğun gece Ayasofya'nın kubbesi yıkıldı. Mübarek tükürüğünü versen de onarsak" dediklerini, onun da bir hokkaya tükürüğünü koyarak verdiğini, kubbenin bu tükürükle onarıldığını anlatıyor. Burada da bu olaya gönderme yaparak kubbenin Peygamber'in tükürüğüyle onarıldığı için Hızır Makamı olduğunu ve binlerce yüce kişinin Hızır'la tanışmak şerefine bu makamda erdiklerini söylüyor (Evliya: I, 50). Hammer, söz konusu parçayı çevirirken Peygamber'in tükürüğünü "tavsiye" [advice] olarak yorumladığı için (daha önce geçen alıntıya bakınız: Hammer: I/I, 55) buradaki parçayı da yanlış çevirmiştir (Ed.N.)

miyi doldurmuştu. Şeyh Yahya vaazının yarısındayken ve kalabalık can kulağıyla onu dinlerken kalabalığın ortasındaki Gülabi Ağa buradan çıkmak ihtiyacı hissetti. Vücudu şişmeye, karnı Bağdat kösü gibi gürlemeye başlamıştı. İki üç kere ayağa kalkarak kalabalığın içinden yol bulup bulamayacağına baktı, ancak bu insan deryasında kaybolacağını gördü. Utançtan ölmek üzereyken sipahi giysili görkemli biri “Seni bu dertten kurtaracağım” diyerek cübbesinin yenini Gülabi Ağa’nın başına örttü. Gülabi Ağa o anda kendini Kâğıthane ırmağı kıyısındaki bir çayırın ortasında buldu. Ağrısı ve sıkıntısı derhal geçti; ve hemen sonra kendini tekrar camide, aynı yerde buldu. (Hammer: I/I, 60-1; Evliya: I, 53-4)

Evliya Çelebi’ye göre Gülabi Ağa kendisini rezil olmaktan kurtaran kişinin, Ayasofya’daki makamı orta kubbedeki altın topun altındaki yer olan Hızır Peygamber’den başkası olmadığından emindir. Bu yüzden vaaz bitince sipahinin peşine düşer; Evliya Çelebi’nin yazdıklarından:

Kendisine böylesine yardımcı olarak onu Kâğıthane çayırlarına nakleden kişinin Hızır Peygamber’den başkası olmadığından en küçük bir kuşku bile duymayan Gülabi Ağa sipahinin eteğine yapışarak “Sultanım, senin kölenim, artık senden ayrılmam” dedi. Sipahi “Git başımdan, biz senin dediğin adam değiliz!” diye çok sert bir şekilde cevap verdi. Ancak Gülabi Ağa sipahinin eteğine daha da sıkı yapıştı; Sipahi Gülabi Ağa’nın başına iki yumruk vurarak kalabalığın içinden kendine yol buldu. Ancak Gülabi sipahiyi gözden kaybetmedi ve onu yakından izleyerek Ayasofya yakınında bir hacet yerine girdiğini gördü. Kapıda durup beklemeye başladı, kapı açıldığında ne görse beğenirsiniz? Abdesthaneden çıkan güzel giysili beli bıçaklı gümüş zincirli genç bir yeniçeri aşçısıydı. Gülabi ısrarla yeniçerinin yakasına yapıştı; ancak yeniçeri “Çek git be adam, sen deli misin!” diye bağırdı. Ancak Gülabi yine peşini bırakmadı; yeniçeri aşçısı buna iyi bir kötek çekti ve Ayasofya çarşısındaki bir bozahaneye girdi, Gülabi Ağa’ya hiç bakmadan ekmek ve kebab yiyerek boza içti. Yeniçeri çıkınca Gülabi onu izledi ve dar bir sokakta yakalayınca kendini onun ayaklarına atarak “Hazreti Muhammed adına, merhamet eyle” dedi. Yeniçeri, “Sen sadık bir âşıkısın ama yeterince olgunlaşmamış-

sın, mükemmel olmak için daha çok tecrübeden geçmen gerek; ancak terslemelerime rağmen beni tükenmez bir şevkle takip ettin, şimdi seni yaşlı bir kişiye götüreceğim, orada ses çıkarmadan ve gözlerinin önünden geçen herhangi bir kimse ya da nesneyle ilgili soru sormadan kırk gün kalacaksın” diye cevap verdi. Gülabi sonra bu ıssız yerde küçük ve kirli bir kapıyı çaldı, deve dudaklı bir zenci kapıyı açarak ikisini de içeri itti. Gülabi’nin aklı başına geldiğinde oradaki kalabalığa selam verdi ve onlardan da selam aldı. Yeniçeri daha sonra kıyafet değiştirdi, baş köşede oturan yaşlı kişinin elini öperek ona Gülabi’nin öyküsünü anlattı. Şeyh “Eğer dünyadan ve bütün zevklerden elini çekmişse Kırklar meclisine hoş gelmiştir” dedi.” (Hammer: I/I, 61-2; Evliya: I, 54-5)

Evliya Çelebi’ye göre Gülabi, Hızır ve Kırklarla birlikte üç gün kalır. Gülabi orada Kırkların bir çocuğun başını kesmesi, bir aslanın iki kişiyi yutması, bir başka çocuğun peşindeki bir kurdun vurulması, üç adamın asılması ve bir kâsede ortaya çıkan minyatür iki gemi batarken birinin yeniçeri tarafından kurtarılması, diğerinin yolcuları ve mürettebatıyla birlikte kaybolması gibi inanılmaz olaylara tanık olur. O zamana kadar sessiz kalan Gülabi son olayda allak bullak olur ve “Niçin bu gemideki Müslümanların kanına girdiniz!” der. Bu infial üzerine cemaat yeterince denendiğine ikna olup Gülabi Ağa’yı hayır dualarla gönderse de, onu Evliya Çelebi’nin anlattığı başka sınavlar beklemektedir:

Baş köşede oturan şeyh “Bu adama bir parça ekmek verelim ve Kırklar huzurunda ona dua edelim” dedi. O zaman herkes ona iyi davranıp bir parça ekmek, bir akçe [gümüş sikke], bir altın, bir salkım üzüm, bir hurma ve bir zeytin verdi. Duanın sonunda bütün cemaat “Amin” dedi. Sonra yeniçeri ve zenci kapıcı Gülabi’nin yakasına yapışıp “Gözlerini kapat” dediler. Gülabi gözlerini tekrar açtığında kendisini Galata’da sarhoş yeniçerilerin onu içkiye davet ettiği bir meyhanede buldu. Üç gündür oruçlu olan Gülabi bu yeniçerilerin de kendisine rehberlik eden yeniçeriyle aynı tür insanlar olduklarını düşünerek meyhanede verilen yemeği yedi ve açlığını bastırdı. Sonunda gün batımına yakın Unkapanı’na dönmek için bir kayığa bindi.

Dar bir sokağa geldiğinde iki yeniçeri önünü kesip sarığıyla samur kürkünü aldıktan sonra bir şarap daha içmezse kendisini öldüreceklerini söylediler. Gülabi istemeye istemeye şarabı içmek zorunda kaldı. Sonra çıplak bir şekilde hanesine geldi ve dünyadan elini eteğini çekerek ruhani bir hayatı seçtiği ve saygın bir kişi olduğu bu yerden bir daha asla dışarı çıkmadı. Unkapanı'nda kuyumcuların arasında ikamet ederdi ve gelip geçenlere yaptığı cömert bağışlar herkesi şaşırtırdı. Merhum ve mağfur Gülabi Ağa'nın başına gelen olaylar Ayasofya'daki Kırklar Makamı denilen yerde kendi ağzından anlatıldığından buraya yazmak uygun düştü. Günahı anlatanın boynuna! Hazreti Muhammed bir hadiste şöyle der: "Her duyduğunu söyleyen yalancıdır." (Hammer: I/I, 62-3; Evliya: I, 55-6)

Evliya Çelebi sonra tekrar Ayasofya'daki kutsal yerleri saymaya devam eder:

On birincisi. Galerinin doğu tarafındaki Havarilik Makamı.

On ikincisi. Güney kapısının batı tarafındaki on bir arşın uzunluğunda, alt tarafı bir adam boyu piriçle kaplı, sabah akşam, yaz kış terleyen Terler Direk'in* yanında yer alan Akşemseddin Makamı.

On üçüncüsü. Kible Kapısı Makamı. Nuh'un gemisinin tahtalarından yapılan bu kapıda denizde seyahat eden bütün tüccarlar ve denizciler iki rekât namaz kılar, Fatiha okur ve ellerini tahtaya sürerler. (Hammer: I/I, 63-4; Evliya: I, 56)

Evliya Çelebi bu noktada Ayasofya'nın büyük kubbesinden sallanan tunç küreyle ilgili olan "Altın Top'un Özellikleri" başlıklı bölümü koyarak makamları sıralamaya yeniden ara verir:

Zayıf olan hafızasını güçlendirmek isteyen kişi orta kubbeden sallanan Altın Top'un altına gelir ve yedi kere sabah namazı kılar; üç kez "Allahümme yâ kâşifü'l-müşkilât" veya "Âlimü's-sırrı ve'l-hafıyyât" deyip yedi kara üzüm yerse duyduğu her şey taşa kazınmış gibi hafızasına kazılır. Göynük Torbalı köyünde yaşayan Akşemseddin'in oğ-

* Evliya Çelebi'nin daha önce Yâvedûd'la ilgili öyküde bahsettiği Terler Direk (Ed.N.)

lu Hamdi Çelebi bunun çok çarpıcı bir örneğidir. O kadar dalgın ve akılsızdır ki birisi ona selam verdiğinde “Aleykümselem” demek için elinde bu sözün yazılı olduğu bir kâğıt parçasına bakmak zorundadır. Hiçbir hekimin ona faydası dokunamadığından unutkanlığın pençesine düşer, ancak Akşemseddin’in tavsiyesiyle gittiği Ayasofya’daki Altın Top’un altında gerekli duaları okuduktan sonra bu akılsızlığından tamamen kurtulur ve hemen, yedi ayda tamamladığı *Yusuf ile Züleyha*’yı yazmaya başlar; ardından Âdemoğullarının yarıdılışına ilişkin bütün dünyaca bilinen şiiri *Kıyafetnâme*’yi yazar. (Hammer: I/I, 64; Evliya: I, 56)

Bu ara bölümden sonra Evliya Çelebi Ayasofya’daki kalan dört kutsal makamı saymaya döner:

On dördüncüsü. Serin Pencere Makamı. Ayasofya’nın kiblesi tarafında, Hünkâr kapısının içinde, kuzeye açılan bir penceredir. Bahçeden gelen hoş kokulu rüzgârlarla bülbül sesleri ruhu dinlendirir. Akşemseddin’in Kuran üzerine Tefsir-i Ceriri dersleri verdiği yer burasıdır; ve burada Kuran okuyup dua edenler her zaman başarılı olduğundan latif bir yer olmuştur. Burada ayrıca hafızlıkta üstadımız Şeyhler Şeyhi Evliya Efendi binlerce öğrenciye ders vermiştir.

On beşincisi. Hazreti İsa’nın Beşiği Makamı. Üst galerinin doğu tarafındaki köşede yer alan, Hristiyan kadınların hasta çocuklarını iyileşmeleri için içine koydukları, kırmızı mermerden, yalağa benzer bir beşiktir.

On altıncısı. Hazreti İsa’nın Yıkanma-Yeri Makamı. Yukarda bahsedilen beşiğin yanında, doğduğunda Meryem Ana’nın Hazreti İsa’yı doğumun ardından yıkadığı bir başka dört köşe taş teknedir. Beşiği ve tekneyi yukarda bahsedilen kadim Konstantin’in [*Büyük Constantinus*] Beytüllahm şehrinden getirdiği söylenir. Hastalıklı çocuklar Ayasofya’daki bu teknede yıkandıklarında sanki İsa’nın nefesiyle canlanmış gibi, hemen sağlıklı olurlar.

On yedincisi. Yediler Kapısı Makamı. Üst galerinin batı tarafında kanatları tahtadan değil heykellerle süslü mermerden yapılmış büyük bir kapı vardır. Yeryüzünde benzeri olmadığından bütün gezgin ve ziyaretçiler bu yüce kapıya hayran kalır. (Hammer: I/I, 64-5; Evliya: I, 56-7)

Son makam aslında güney galerideki, muhtemelen galerinin doğu ucunu Rum Ortodoks Kilisesi meclis toplantıları ve imparatorluk ailesinin özel kullanımı için kapatma amacıyla kullanılan mermer perdedir. Mermer perdenin ardındaki galeri bölmesinin güneybatı köşesinde döşemeye tespit edilmiş, üzerinde Enrico Dandolo ismi yazılı bir lahit kapağı vardır. Venedik Dükü Dandolo yaklaşık 90 yaşında ve neredeyse kör denilebilecek halde olmasına karşın Latinlerin Bizans'ı fethetmesinin yolunu açmıştır. Ertesi yıl Konstantinopolis'te ölür ve Ayasofya'daki galeriye gömülür. Dandolo'nun lahit kapağının, Evliya Çelebi'nin İsa'nın Beşiği ya da Yıkanma-Yeri olarak tanımladığı nesne olması muhtemeldir.

Evliya Çelebi caminin anlatımını çok sevdiği Ayasofya için bir methiyeyle tamamlar:

Üst galerinin doğu tarafında beş ya da altı parça güneş vurdukça insanın gözlerini kamaştıran ışıklar saçan çeşitli renklerde düzgün, yassı taşlar vardır. Kısacası, fakirlerin Kâbe'si olan Ayasofya'da nice ziyaret yerleri vardır, ancak bu satırların yazarı sadece bildiklerini yazdı. Caminin tümü, binlerce kantar altın karıştırılmış olduğundan, binlerce yıldır bozulmayan kurşunla kaplanmıştır. Bütün mimarlar bu muazzam yapının dayanıklılığı karşısında hayrete düşer ki burayı anlatacak ne dil ne de kalem vardır. Dünyanın her yerinde camiler görürüz ancak hiçbiri bunun gibi değildir. (Hammer: I/I, 65; Evliya: I, 57)

5. Bölüm: Topkapı Sarayı

Fetihten hemen sonra Fatih İstanbul'un Üçüncü Tepe'sine, Yunanlı tarihçi Kritovoulos'un "şehir merkezindeki en güzel yer" olarak tanımladığı bölgeye, bir saltanat sarayı yaptırmaya koyuldu. Yaklaşık yirmi yıl sonra Birinci Tepe'de ikinci saltanat ikametgâhı olan ve Yeni Saray olarak da bilinen Topkapı Sarayı'nı yaptırdı. Ailesinin bir kısmını Eski Saray olarak bilinen Üçüncü Tepe'deki sarayda tutsa da, sonuçta Topkapı Sarayı'nı ana ikametgâhı yapmaya karar verdi.

Evliya Çelebi *Seyahatnâme*'nin 12. Bölüm'ünü "Saadet Kapısı'nın Eşiği Yeni Saray'ın Özellikleri" başlığıyla bu saraya ayırır. Osmanlılar şehri fethettiği zaman Fatih'in ganimeti nasıl paylaştırdığını tanımladıktan sonra konuya girer:

Fatih bu hazinelerin bir kısmına sahip olduktan sonra bir padişah için gereken ilk şeyin sürekli bir ikametgâh olduğunu gördü. Bu yüzden Yeni Saray'ın yapımı için üç bin kese para harcadı. Bâb-ı Hümayun üzerinde işlenmiş çeşitli tarihler içerisinde en uygunu altta beyaz mermer tablet üzerine belirgin harflerle yazılmış "Halledallahi azze sahibehu" (Allah sahibinin ihtişamını baki kılsın) [yani, H. 876 ya da 1471-72] tarihidir. Deniz kıyısında yer alıp, kuzeyinde Karadeniz, güneyinde Akdeniz [Marmara] olduğundan, mimarlık ilminde şimdiye kadar böyle bir yapı inşa edilmemiştir; iki denizin karıştığı yerde yer alan bu yapı bir saraydan çok şehre benzemektedir. Burayı ilk yaptıran Hazreti Süleyman, ikincisi de iki-boynuzlu [Zülkarneyn]

İskender'dir. Bu yüzden önceki hükümdarların yaptırdıklarının kalıntıları üzerine inşa edilmiştir ve Fatih, helvahane, has fırın, hastahane, baruthane, hasırhane, odun ambarı, tahıl ambarı, ot ambarı, içerde ve dışarıda ahırlar, çeşitli depolar gibi padişaha ait yetmiş özel bölüm ekletmiştir. Yirmi bin servi, çınar, salkımsöğüt, çam ve şimşirin dikildiği yuvarlak İrem bahçesi gibi bir bahçede ayrıca her biri bir kuşhaneye ve çiçek bahçesine dönmüş binlerce meyve ağacı vardır ki bugün ancak Cennet bahçesiyle kıyaslanabilir. Fatih bu bahçenin ortasında hoş bir tepe ve yüksek bir zemin üzerine Çin çinileriyle kaplanmış kırk tane has oda, Saadet Kapısı'nın [*Babüssaade*] iç tarafına bir Arz Odası, ve At Meydanı büyüklüğünde bir avlunun doğusunda güzel bir hamam, yanında Hazine-i Hassa, hemen yanında Kuşhane, onun yanında Hazine Odası, sonra Has Oda, sonra, Hünkâr Camisi, sonra Doğancılar Odası, sonra küçük ve büyük İçoğlanı Odaları, sonra Seferliler ve Külhanlar Odası, Büyük Oda mescidi, ve yukarıda bahsedilen hamama katılan Meşkhaneyi [*spor salonu*] yaptırdı. Yukarıda bahsedilen Has Odalarda altın gümüş işlemeli güzel giysiler içinde sırma taçlı, gül kokulu üç binden fazla oğlan burayla sürekli temas halinde olan padişahın hizmetine hazır bekliyordu. Burada bir harem yoktu ancak daha sonra Sultan Süleyman zamanında bir tane yaptırıldı ve Sultan Süleyman sonra bir zenci hadımağası ve bir de beyaz hadımağası odasıyla yedi vezirin haftada dört kez toplandığı Divan Odası ekletti. Sultan Mehmed ayrıca bu sağlam berkitilmiş kaleyi 366 kule ve on iki bin burcun bulunduğu, çevresi 6500 adım uzunluğundaki duvarlarla çevirtmişti. Daha önce sıralanan görevlilerin yanında on iki bin bostancı ve toplam kırk bin can yaşamaktadır. (Hammer: I/I, 49-50; Evliya: I, 46)

En kalabalık zamanında bile verdiği rakamın onda biri kadar bir nüfusu barındıran Topkapı Sarayı'nın nüfusu konusunda Evliya Çelebi aşırı bir abartı içindedir.

Sonra 13. Bölüm'de Evliya Çelebi Fatih'in haftada iki gününü geçirdiğini söylediği Eski Saray'ın inşasını yazar. Eski Saray bir iz bile bırakmadan yok olduğundan ve hemen hemen başka kaynak bulunmadığından, Evliya Çelebi'nin anlatımı özellikle önemlidir. Fatih'in fetihten sonra İstanbul'da bir ika-metgâh inşa etme kararından bahsederek, yazmayı sürdürür:

Fatih Sultan Mehmed haremini de İstanbul'a yerleştirmeye karar verdi. Şehrin Haliç'e bakan tarafında yüksekçe ve havadar bir konumda, türlü hayvan ve kuşlarla dolu güzel bir korunun içinde Kral Puzantin tarafından yaptırılmış eski bir manastır vardı. Konstantin ve Puzantin zamanında bu manastırda on iki bin rahip ve rahibe bulunuyordu. Bu manastırın yapılma sebebi, ibadetle meşgul olan Hazreti İsa havarilerinden Simeon'un, her tür vahşi hayvanla dostluk kurup, onlara su sağlamak için kazdığı çukurdan hayat suyu fışkırtmasıydı. Simeon daha sonra oraya küçük bir mabet yaptı; daha sonra manastır olan bu yapı, yerine 858'de [1454] başlayıp 862'de [1458] biten Eski Saray'ı yapmak isteyen Sultan Mehmed tarafından yıkıldı. Eski Saray'ın surlarında kule, burç ve etrafında hendek yoktu; ancak çivit mavisini kurşunla kaplı çok sağlam duvarlardı. Bir tarafı Sultan Bayezid Camisi yanındaki Kazancılar yokuşundan Miski-sabun kapısına, diğer köşesi Dellak Mustafa Paşa sarayına dayanan kâgır kare şeklinde bir binaydı. Üçüncü köşesi şimdi Eski Saray'ın bulunduğu, Küçük Pazar sarnıcı duvarlarına, dördüncü köşesi Tahtakale semti üzerinden geçerek yine Kazancılar pazarına uzanıyordu. Yeniçeri Ağası sarayı ve Siyavuş Paşa sarayı şimdiki Eski Saray'ın bulunduğu yerdeydi. Bu sarayın içinde birçok avlu, özel odalar, sarnıklar ve şadırvanlar, Keykavus'un mutfakı gibi bir mutfak, üç bin baltacı için odalar, her ikisi de Saadet Kapısı [*Babiüssaade*] ağasına bağlı bir beyaz hadımağaları ve bir zenci hadımağaları dairesi vardı. Buraya bütün hasekileriyle birlikte Fransız prensesini yerleştiren Fatih haftada iki kez Yeni Saray'dan Eski Saray'a gelerek o geceler adalet ederdi. (Hammer: I/1, 51-2; Evliya: I, 46-7)

Evliya Çelebi IV. Murad'ın özel hizmetinde olduğundan Topkapı Sarayı'nı iyi biliyordu. *Seyahatnâme*'nin ilk cildinde H. 1045'te (1635) hareme girip Murad Han'a bağlandığını ve onunla yaptığı bazı hoş konuşmaları okuyoruz. Evliya Çelebi'nin sultanla karşılaşmasının öyküsü ve bunu izleyen olaylar *Seyahatnâme*'nin en eğlenceli bölümlerinden biridir. Evliya Çelebi IV. Murad'ın musahiplerinden biri olduğundan hem sarayı içerden inceleme hem de sultanı yakın arkadaşlarından biri gibi tanıma ayrıcalığına sahipti.

Evliya Çelebi sultanın dikkatini ilk kez, 1635 yılının müba-

rek Kadir gecesinde, Peygamber'i rüyasında görmesinden yaklaşık dört yıl sonra çekti. O gece Ayasofya'da müezzin olarak bulunuyordu ve sultanın huzurunda bütün Kuran'ı ezbere okudu. Sultan Murad o kadar etkilendi ki iki yaver göndererek Evliya Çelebi'yi yanına getirmelerini istedi. Onlar da müezzin mahfiline gittiler. Orada bütün cemaatin gözleri önünde Evliya Çelebi'ye altınla işlenmiş bir sarık giydirdiler ve elinden tutup padişahın huzuruna götürdüler. Evliya Çelebi orada padişahla ilk karşılaşmasını anlatır:

Onun vakur çehresini görerek eğilip yeri öptüm. Beni çok nazik bir şekilde karşıladı ve selamlamalardan sonra kaç saatte hatm-i şerif indirebileceğimi sordu. "Sürekli okursam Allah'ın izniyle yedi saatte, ancak ne çok hızlı ne çok yavaş okursam sekiz saatte indiririm" dedim. Sultan o zaman "İnşallah şehid Musa'mın yerine musahibim olursun" buyurdu. Sonra bana iki avuç dolusu altın ihsan ettiler ki toplam 623 parça idi. (Hammer: I/I, 132; Evliya: I, 99)

Evliya Çelebi sultanın maiyetine girme hazırlığıyla Saray Mektebi'ne [Enderun] kaydolduğu Topkapı Sarayı'nda Sultan Murad'a nasıl eşlik ettiğini anlatarak öyküsünü sürdürür:

Sonra Sultan Murad her zamanki gibi fenerler ve meşaleler eşliğinde camiye terk ettiğinde ben de bir ata binerek taht kapısından saltanat sarayına girdim. Sultan sonra Has Oda'ya girdi ve beni Odacıbaşı'na teslim ederek Kiler-i Hassa'da Kaftanlı olmamı buyurup haremine çekildi. Ertesi sabah beni Kilercibaşı Sefid Ağa'ya teslim etti ve bu hakire Kiler-i Hassa önünde bir oda tahsis edildi. Turşucubaşı lalamız, Güğümcübaşı hat üstadımız, Derviş Ömer musiki üstadımız, Keçi Mehmed efendi gramer üstadımız, ve eski hocam Evliya Efendi okuma üstadımız oldular. Horoz İmam hafızlıkta yoldaşımız ve Tâyezade Handan, Ferruhoğlu Asaf Bey, Muanoğlu, Keçeci Süleyman ve Amber Mustafa müezzinlik arkadaşlarımız oldular. Zamanın büyük bölümü hamamın yanındaki Meşkhane'de saz ve sözle geçti. Bir gün işlemeli elbiseler giydirip dua ve sena ile tac-ı devlet nişanıdır diyerek başıma amber kokulu bir zülûf koydular. Bazen arkadaşlarımızın giydiği kürk kalpak giydirdiler. Silahtar Melek Ahmed Paşa

gözünü benden ayırmadı ve anne tarafından akraba olduğumuzdan bana birçok hediyeler verdi. Ve saraya girmemizi sağlayanlar ise Ruznameci [*saray yazıcısı*] İbrahim Efendi ve Hattat Hasan Paşa oldular. (Hammer: I/I, 132-3; Evliya: I, 99-100)

Evliya Çelebi bütün bu hazırlıklardan sonra Sultan Murad'a takdim edilmek üzere nasıl padişah huzuruna çıkarıldığını anlatır:

Bir gün görkemli bir sarıkla yukarda anlattığım gibi giydirildim, iki dilsiz geldi ve tuhaf işaretlerle Has Oda'ya Melek Ağa ve eski silah-tar Mustafa Ağa'ya götürüldüm. Bu kişiler beni cesaretlendirerek huzurda nasıl davranmam gerektiğini öğrettiler. Şimdi Has Oda'daydım ve burayı inceleme fırsatım vardı. Kubbeli büyük bir odaydı; her köşede yükseltilmiş koltuklar ya da tahtlar; birçok pencere ve balkon, havuz ve şadırvanlar vardı, ve zemin çeşitli renkte taşlarla bir Çin resim odası gibi döşenmişti. (Hammer: I/I, 133; Evliya: I, 100)

Evliya Çelebi daha sonra sultanın Has Oda'ya girişini ve ardından gelen olağanüstü görüşmeyi anlatır:

Sultan hareme açılan kapıdan bir güneş gibi çıktı. Cümle kırk hasodalıları ve muhasibleri selamladı ve onların hayır dualarını aldı. Büyük bir vakarla tahtına oturduğunda yeri öptüm ve bütün bedenim ürperdi. Sonra ona şans eseri aklıma gelen bazı beyitlerle iltifatlar ettim. Benden bir şeyler okumamı istedi. Ona "Yetmiş iki ilimde deneyimim vardır Sultanım; Farsça, Arapça, Rumca, Yunanca, Süryanice, İbranice mi yoksa Türkçe mi dinlemek istersiniz" dedim. "Çeşitli ölçülerde şiir mi yoksa farklı nağmelerde müzik mi tercih edersiniz" diye sordum. Sultan "Bu amma da övünüyor! Bu bir revani midir [*saçma sapan konuşan birisi*], söyledikleri uydurma mıdır yoksa dediklerinin hepsini yapmaya muktedir midir?" dedi. "Eğer padişahımın izni olur da serbestçe davranabilirsem nedim-i haslık edip padişahımı eğlendiririm" dedim. Padişah "Nedimlik ne demektir" diye sordu. "Nedim hoş sohbet eden kişidir; ancak şarap meclisine de girerse o zaman ona nedim-i nab denir" dedim. "Böyle bir nedime padişaha eşlik etme izni verilirse ona da musahip denir" dedim. Padişah

“Bu aferinlik iştir, revani işi değildir” dedi. O anda Yusuf Paşa’ya bakarak “Revani aslında eski Revan [*Erivan*] Hanı Yusuf Paşa kulunuzdur” dedim. Padişah dizlerine vurarak öyle bir kahkaha attı ki yüzü al al oldu; sonra gözde müzisyeni Emirgûne’ye dönerek “Emirgûne, bu şeytan çırağı için ne düşünürsün” buyurduklarında, Yusuf Paşa “Bu çocuk bütün İran ve Turan’ı şaşkınlığa düşürecek, gözleri rakkas gibi oynuyor” dedi. “Rakkas gibi oynamaktan kasıt Revan Hanı’nın keyfi geldikçe kalkıp raks edip oynamasıdır” dediğimde, Sultan “Bre bu ne hazırcı cevap veletmiş” deyip sefasından biraz şarap getirmelerini buyurdu. Bir bardak içip “Evliya, artık mahremimize girdin, ağzını sıkı tutasın” buyurdular. (Hammer: I/I, 133-4; Evliya: I, 100-1)

Evliya Çelebi daha sonra Sultan Murad için bir şarkı söyler; bundan çok hoşlanan sultan, tahta ilk çıktığında yeniçeriler tarafından öldürülen aziz yoldaşı Musa’nın yerine onu musahip tayin eder. Evliya Çelebi devam ediyor:

Sonra dervişler gibi dönerek raks etmeye başladım ve tef eşliğinde alçak ve dokunaklı bir sesle Derviş Ömer’in şimdi yerine geçtiğim merhum Musa için yaptığı şarkıyı okudum:

Yola düşüp giden dilber Musa’m eğlendi gelmedi
Yoksa yolda yol mu şaştı, Musa’m eğlendi gelmedi.

Sultan bu dokunaklı şarkıyı dinleyince mendilini çıkardı ve ona yaklaşıırken dönüp, “Bu çocuk Musa’nın ruhunu yad etti. Tez bana doğruyu söyle, huzurumda okunmasını yasakladığım bu şarkıyı okumanı sana kim söyledi ve şarkıyı kimden öğrendin?” dedi. “Hünkârım, ömrün uzun olsun, babamın merhum iki kölesi son vebada ölen Armağan Muhammed efendinin yazdığı şarkılardan öğrenmişlerdi, onlardan öğrendim. Başka kimseden duymadığım gibi, kimse de bana hünkâr huzurunda oku demedi” dedim. Sultan “Bu çocuk çok akıllı, zarar gelmesin diye, yaşayanların değil ölmüş kimselerin ağzından naklediyor.” dedi. Sonra “ömürlü olasın” diye hayır dua ederek şarkıyı tamamlamamı istedi. Ben de tefi elime alarak başladım söylemeye:

Yârin dehanı sırr-ı nihanından haber verir,
Güftara gelse sihr-i beyanından haber verir,
Hışm ile baksa vermez aman Rüstem-i zaman
Kırpığı kaşı tir-i kemanından haber verir.

Sonra sustum, padişahın önündeki yeri öptüm, beni methetti ve bir avuç altın verdi. (Hammer: I/I, 135-6; Evliya: I, 101-2)

Sultan Murad, Evliya Çelebi'nin söylediği şarkının şiirini aziz dostu Musa'nın ölümüne mersiye olarak kendisinin yazdığını açıklar. Bir süre Musa'dan bahsettikten sonra biraz daha şarap getirtir ve daha sonra Evliya Çelebi'den Kuran okumasını ister.

Akşam Kuran'ın onda birini okumamı istedi. Ayasofya'da mübarek Kadir gecesi bıraktığım yerden başladım ve 204 ayet okudum. Sonra Sultan Ahmed ve Sultan Osman'ın [*Sultan Murad'ın babası ve üvey kardeşi*] ve bütün namlı atalarının ruh-ı şeriflerini yad edip bu duaların sevabını onlara hibe ettim. Sultan o zaman bana elinde tuttuğu yekpare mücevher balık dişinden bir arka kaşağısı hediye etti. (...) Müezzinler saray avlusu tarafındaki merdivenlerde ezana başlayınca padişah onlara yardım etmemi istedi. Bir tavus kuşu gibi merdiven başına uçtum ve "Hayyale's-salâ" diye başladım. (Hammer: I/I, 136-7; Evliya: I, 102)

Namaz başlamadan önce eski hocası ve adaşı Evliya Mehmed Efendi Evliya Çelebi'yi görür. Yaşlı Evliya bunun üzerine sultana yaklaşarak Evliya Çelebi'yi işaret edip şöyle der:

Padişahım, bu benim ciğer-köşem mübarek Kadir gecesinden beri derse gelmedi. Meğer saraya almışsınız. Kuran'ın yedi türlü okunuşunu ezberlemiştir; üstelik Şatibiyye kitabını tamamlamış, Aşere'nin okunmasına başlamıştır. İzin verirseniz bu çalışmalarını tamamladıktan sonra yine padişahımın emrinde olsun. (Hammer: I/I, 137; Evliya: I, 102)

Sultan Murad yaşlı adamı sertçe kınayarak şöyle der:

Efendi! Sen bizim sarayımızı tembelhane, meyhane ya da eşkiya yuvası mı sanırsın. Burada üç bin genç, cenabınızın haftada iki kere verdiği dersin yanında gece gündüz ilimle meşguldür. Evliya Çelebi eskisi gibi derslerinize katılabilir, ancak çok akıllı ve sevimli bir genç olduğundan onu sizin hizmetinize bırakamam, oğlum gibi yanımda kalmalıdır. (Hammer: I/I, 137; Evliya: I, 102)

Ve Evliya Çelebi böylece sultanın himayesinde kendisine açık olan sarayı ve saray yaşamını gözlemleyerek aylarca Topkapı'da kalır. Kadınlar bölümü zenci hadımağalar tarafından sıkı muhafaza altında olduğundan ve padişahın yakınlarına bile yasaklandığından ne yazık ki Harem'den hiç bahsetmez. Ancak Murad'ın harem zevklerini pek önemsemediğini, musahiplerini tercih ettiğini biliyoruz. Evliya Çelebi bunu iyi bilir ve huzura ilk kabul edildiğinde sultanı eğlendirirken söylediği şarkı Sultan Murad'ın can yoldaşı, gözdesi, ilk tahta çıktığında yeniçerilerin katlettiği Musa için yazılan mersiye'dir. Musa'nın ölümünün üzerinden on yıldan fazla bir süre geçmiş olsa da, o akşam bu şarkıyı söylediğinde Sultan ağlar: "Yola düşüp giden dilber Musa'm eğlendi gelmedi / Yoksa yolda yol mu şaştı, Musa'm eğlendi gelmedi." Evliya Çelebi mahzun sultana bu şarkıyı söylediğinden onun musahibi olur.

Evliya Çelebi'nin, musahipliği sırasında, Sultan Murad'ın günlerini nasıl geçirdiğine ilişkin ve özellikle taht odasında yapılan haftalık olağan toplantılar konusunda ayrıntılı kayıtlar tutmasına olanak sağlayacak biçimde, sürekli sultanın yanında kaldığı anlaşılmaktadır:

Sultanın kış dönemindeki görüşmeleri şöyle düzenlenmişti: Cuma günü bütün şeyhleri ve hafızları toplar, sabaha kadar ilim konuşurdu. Cumartesi sabahı ilahi, naat ve diğer ruhani müzikleri söyleyenlere ayrılmıştı. Pazar akşamı dans eden oğlanlar ve müzisyenler vardı. Bu toplantı gün ağarana kadar sürer ve Hüseyin Baykara'nın müzik şölenlerini hatırlatırdı. Salı akşamları yaşları yetmişe varan deneyimli kişilerle çok samimi konuşmalar yapardı. Çarşamba dindar, ermiş kişileri, Perşembe dervişleri kabul ederdi. Sabahları Müslümanların işlerine bakardı. Osmanlı devletinin işleriyle öylesine ilgiliydi ki

ondan habersiz kuş bile uçamazdı. Ancak onun mükemmel niteliklerini anlatacaksak başka bir cilt doldurmamız gerekir. (Hammer: I/I, 141; Evliya: I, 105-6)

Evliya Çelebi sultanı olağanüstü ilginç ve değişik yapısını dışa vurduğu eğlence zamanlarında da görebiliyordu:

Sultan sık sık soyunup iriyarı iki insan olan silahtarı Melek Ahmed Paşa ve Musa Ağa ile güreşirdi. Onları kemerlerinden yakalayıp başının üzerine kaldırır ve birini sağa diğerini sola savururdu. Ben de bu olaylar üstüne güreş duası okurdum. (...) Bir gün sultan taht odasının yanındaki hamamdan saadetle çıktı, orada bulunanları selamladı ve “Şimdi bir hamam faslı eyledim” dedi. Hep bir ağızdan “Sihhat ve afiyet olsun” dediler. “Sultanım, şimdi temizlenip rahatlamışsınız, özellikle de içerde [*haremde*] başkalarıyla güreşip iyice yorulmuşsunuzdur, bu yüzden yağlanıp güreşmeyin” dedim. “Yani şimdi hiç kuvvetim kalmadı mı? Görelim bakalım” dedi. Beni bir kartal gibi yakalayıp başının üzerine kaldırdı ve gürz gibi çevirdi. “Düşürme, sıkı tut sultanım” diye bağırdım. “Sıkı dur” dedi ve “Allah aşkına dur, başım döndü” diye bağırana kadar döndürmeye devam etti. Sonra gülmeye başladı, beni bıraktı ve onu eğlendirdiğim için 48 altın verdi. (Hammer: I/I, 138-9; Evliya: I, 103-4)

IV. Murad zamanından Topkapı’da sadece Dördüncü Avlu’daki iki güzel köşk kalmıştır. Revan Köşkü ve Bağdat Köşkü denilen bu köşkler sultanın büyük zaferlerinin anısına inşa edilmişti. Daha güzel olanı, Sultan Murad’ın Bağdat’ı fethettiği zaman görüp hayran kaldığı ve sonra yıktırdığı köşkten esinlenen Bağdat Köşkü’dür. Saray bahçelerinin kuzeybatı köşesine kondurulmuş, birbirine karışan Haliç ve Boğaz sularının birlikte Marmara Denizi’ne aktığı yeri tepeden gören, Topkapı Sarayı’ndaki en güzel yapılardan birisidir. Sultan Murad yaşamının son aylarının büyük bölümünü etrafında her zaman musahipleriyle ve muhtemelen bazen, Evliya Çelebi’nin bir zamanlar ona söylediği kederli aşk şarkısı gibi şarkılar dinleyerek, bu köşte geçirdi: “Yola düşüp giden dilber / Musa’m eğlendi gelmedi, / Yoksa yolda yol mu şaşı...”

Sultan Murad en azından saltanatının son yıllarına kadar güçlü ve yetenekli bir hükümdar olduğunu kanıtlamıştı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun 1566'da Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümüyle başlayan çöküşünü bir süre dizginledi. Sultan Süleyman'dan sonra ordunun başında savaşlara katılan ilk padişahı ve iki seferde de başarılı olarak 1635'te Revan'ı (Erivan), 1638'de de Bağdat'ı aldı. Evliya Çelebi bu seferlerin ilkinde IV. Murad'a eşlik etti ve onun zaferle İstanbul'a dönüşünde de hazır bulundu. Bunu *Seyahatnâme*'de nefis bir ifadeyle anlatır:

1045 [1635] Receb'inin dokuzuncu günü Sultan sözle anlatılamaz kalemle yazılamaz bir görkem ve debdebeyle İstanbul'a girdi. Bütün evlerin çatılarına ve pencerelerine toplanan halk "Allah seni korusun! Gazan mübarek olsun! Hoş geldin Sultan Murad" diye bağırıyordu. Sultanın sarğında İran tarzı yana yatık üç çatallı sorguç takılıydı. Koşumlarına mücevherler işlenmiş, yedi Arap atının eşlik ettiği bir Nogay küheylanı üzerindeydi. İranlıların hanı Emirgüne ziller, düdükler, kös ve ney sesleriyle, Afrasyab havaları eşliğinde onun önünde yaya yürüyordu. Sultan avını yakalamış bir aslan gibi vakur bir şekilde iki tarafa bakarak ilerlerken halkı selamlıyordu. Arkasından zırlara bürünmüş üç bin çoğlanı geliyordu. Tören alayı saraya doğru yürürken Sarayburnu'ndaki bütün gemiler toplarını ateşlediğinden deniz sanki yanıyor gibiydi. Daha sonra tellal yedi gün yedi gece şenlik ve eğlence olduğunu duyurdu. (Hammer: I/I, 130-1; Evliya: I, 98-9)

Osmanlı ordusunun en büyük zaferlerinden biri olan Bağdat seferinden sonra IV. Murad savaş alanlarından çekildi ve zamanının çoğunu sarayda musahipleriyle içki âlemlerinde geçirdi. Saltanatının son dönemlerinde içkiyi iyice artırdı, adam öldürme çılgınlığına tutuldu ve İstanbul'u bu şiddet korkusuyla titretti. Ancak o zaman bile Evliya Çelebi'ye göre arkadaş canlısı, müzik tutkunu, şiir ve dostluk düşkünü yetenekli bir yöneticiydi. Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinden:

Bir şakadan ya da fıkradan sade bir derviş gibi zevk alan sultanın büyük iyiliklerini gördüm. Ancak bir derviş tabiatında olsa da cesur

ve zekiydi. Ne Osmanlı ne de herhangi bir Müslüman hükümdar hanelerinde Sultan Murad kadar atletik yapılı, güçlü, düşmanlarına korku salan ve vakur bir sultan gelmemiştir. Böyle kan dökücü ve zalim olmasına karşın büyük küçük herkesle aracısız konuşurdu ve fakirlerin durumundan haberdar olmak için gece gündüz dolaşır ve işin gerçeğini anlamak için aş dükkânlarına girip onlarla yemek yerdi. Ancak hiçbir padişah onun kadar şiddete başvurmamıştı. (...) Sultan ayrıca iyi bir şairdi, 300 yapraklık bir divanı vardı, ancak tamamlayamadan öldü. (Hammer: I/I, 138-41; Evliya: I, 103-5)

IV. Murad 9 Şubat 1640'da muhtemelen karaciğer sirozundan öldü. On altı yıl saltanat sürmüştü, ancak öldüğünde henüz otuz yaşında değildi. Öldüğü zaman Osmanlı donanması Kanuni Sultan Süleyman'ın bile alamadığı Malta'ya sefere hazırlanıyordu. Evliya Çelebi onun ölümünü anlatır:

Sultan hastalığın pençesinde seferi imkânsız gördüğü vakit, sancaklar sefere hazırlık olarak çoktan yükselmişti. Râhman Suresi "Yeryüzünde bulunan her şey fanidir" ve bir İran şii "Dünya baki olsaydı Hazreti Muhammed'e baki olurdu / Güzellik yetseydi Yusuf ölmezdi" der. Ve Sultan Murad Fecir Suresi'ne ("Rabbine dön") uyararak bu fani dünyadan ebedi saltanatına geçti. Bütün ümmet-i Muhammed matem tutup, siyah donlu atları babası Sultan Ahmed'in yanına gömüldüğü At Meydanı'na (Hipodrom) saldı. (...) Kara Mustafa Paşa'nın cevher saçan dudaklarından duyduğumuza göre, altı ay daha ömrü olsaydı bütün kâfir krallarının haraca bağlanması mukarrerdi. (Hammer: I/I, 145-6; Evliya: I, 109-10)

6. Bölüm: Sultan Türbeleri

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*'sinin 31. Bölüm'ünde ve devamında "II. Mehmed'den Günümüze Osmanlı Sultanlarının Türbeleri ve Tarihleri" başlığıyla sultan türbelerini sıralar. Burada, İstanbul'u yöneten Osmanlı padişahlarının her birinin saltanat dönemlerini özetler ve bu dönemlerdeki önemli kişileri listeler.

Fatih Sultan Mehmed 1463-70 yıllarında inşa ettirdiği muazzam külliye'nin merkezi olan Fatih Camisi'nin arkasına yaptırdığı görkemli bir türbede gömülüdür. İlk Fatih Camisi 22 Mayıs 1766'daki depremde yıkıldı ve yerine III. Mustafa tarafından şimdiki cami yaptırıldı. Evliya Çelebi'nin Fatih Camisi'ne ilişkin verdiği bilgiler, ilk caminin planı ve görünüşü konusunda başvurulacak çok az kaynaktan biridir:

Caminin temelleri 867 [1463] yılında atıldı ve cami 875 [1470] yılında tamamlandı. İstanbul'un ortasında yüksekçe bir zemin üzerinde, Vezendun'un [Evliya Çelebi'nin hayal ürünü Bizans imparatorlarından bir başkası] adını taşıyan bir manastırın yerindedir. Fatih bir depremde tamamen yıkılan bu manastırın yerini yeni caminin yeri olarak belirledi. [Fatih, camisini aslında Bizans yapısı olan Havariler Kilisesi'nin yerine yaptırmıştı.]

Caminin ortada büyük ve kible tarafında yarım bir kubbesi vardır. Mihrap ve minber ile padişah ve müezzin mahfilleri beyaz mermerden eski zaman işidir. Kubbede iki sıra galeri kandillerle donatıl-

miştir. Bu camide kandillerden başka asılı avize yoktur; ancak bu büyük bir ruhanilik sağlar, inşasında çalışan işçilerin hepsi Müslüman olduğundan burada edilen duaların karşılığı gelecektir, ve bugün için Hristiyanların ve Yahudilerin bu mübarek kapılardan girmesine izin verilmez. Abdest almadan asla işe başlamayan işçiler tarafından yapılan bu cami gaza malından inşa edildiği için ruhani olarak korunur. Caminin büyük kubbesi gökkubbe gibi desteksiz asılmış gibidir. Mihrabın önünde [*yani caminin arkasında*] Fatih ve ailesinin türbesi vardır. Ayrıca caminin yanında sekiz kapılı ve her iki yanında bahçeler olan büyük bir avlu vardır. Cami dışında öğrencilerle dolu sekiz ünlü medrese ve bu medreselerin iki yanında ahırlar ve yan binalar vardır. Ayrıca bir imaret ve darüşşifa [*hastane*], bir kervansaray, bir hamam ve çocuklar için bir medrese vardır. Bütün bu binalara yukarıdan bakıldığında kurşun kaplı kubbelerle dolu bir şehir gibi görünür. (Hammer: I/I, 66-7; Evliya: I, 57-8)

Fatih türbesi, yanındaki oğlu ve ardılı II. Bayezid'in annesi Gülbahar Sultan'ın mezarı gibi, Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılmıştır. Evliya Çelebi *Seyahatnâme*'de daha önce İstanbul'un fethi bölümünde geniş yer ayırdığı için Fatih dönemini kısaca anlatır:

II. Mehmed Üsküdar'a yakın bir semt olan Maltepe'de öldü, caminin mihrabı önündeki türbeye gömüldü. İsfendiyar Bey'in kızı Hüma Hatun'un oğluydu, ve 32 yıllık saltanatından [1444-46; 1451-81] sonra 866'da [1481] öldü. Tahta ilk çıktığında on iki yaşındaydı, ancak kâfirlerin baskısına direnemeyen II. Murad tekrar başa geçerek oğlunu Manisa'ya sancakbeyliğine gönderdi. 855'te [1451] yirmi bir yaşındayken tekrar tahta çağrıldı. (Hammer: I/II, 1; Evliya: I, 138)

Evliya Çelebi daha sonra aralarında ünlü Akşemseddin'in de yedi oğlu ve iki torunuyla sıralandığı II. Mehmed zamanının şeyhlerinin isimlerini verir:

Gerçek adı Mehmed olan Ebubekir ailesinden Şeyh Hamza'nın oğlu Şeyh Akşemseddin Şam'da doğdu. En ünlü hocalardan ve Hacı Bayram Veli'den ders aldı ve Konstantinopolis'in fethini önceden söyle-

di. 66 yaşında öldü ve mezarı çocuklarıyla birlikte Türbeli Göynük'tedir. Yerini şeyhülislam olan oğlu Şeyh Sadullah aldı. 897'de ölen Sadullah büyük bir hekimdi. Akşemseddin'in ikinci oğlu mutasavvıf olan Fazlullah 906'da [1500] öldü . Üçüncü oğlu Şeyh Nurullah Bursa'da öldü. Şeyh Emrullah, Akşemseddin'in dördüncü oğlu, babasının tarikatına girmese de onun yanına gömüldü; birçok risale yazdı. Akşemseddin'in beşinci oğlu Şeyh Nasrullah İran'da öldü. Kardeşler arasındaki en büyük ermiş olan altıncı oğlu Şeyh Muhammed Nurülhüda camiye gittiğinde ilahi ilhamla kimin cennete ya da cehenneme gideceğini bilirmiş. Şeyh Muhammed Hamdüddin Akşemseddin'in yedinci oğluydu. Annesi ona hamileyken Akşemseddin "Benim şair ve âlim, fazıl ve kâmil oğlum" diyerek karnını okşarmış. Bu kelimelerle edilen hayır dualarla doğan çocuk o kadar büyük bir şair oldu ki sekiz yaşındayken bir divanı, *Leyla ile Mecnun* mesnevisini ve Peygamber'in doğumu üzerine yazdığı *Mevlid*'i tamamlamıştı; ancak başeseri, insan dehasının bütün eserlerinin üzerine çıkan *Yusuf ile Züleyha*'ydı. Ayasofya'nın büyük kubbesinden sallanan altın topu yapmıştı. Öldüğünde 170 civarında değerli eser bıraktı. Onun oğlu Şeyh Muhammed Zeynüddin bütün bilim ve sanatlarda, ancak özellikle hattatlıkta en üst seviyeye çıkmış zamanının ulu bir kişisiydi. Ayasofya'daki büyük kitabe onun ellerinden çıkmıştır. Şeyh Sadullah'ın oğlu Şeyh Abdülkadir tamamen münzevi bir yaşam sürdü. Allah sırrını kutsasın! (Hammer: I/II, 2; Evliya: I, 139-40)

Fatih'in yerine geçen oğlu II. Bayezid 1501-5 yılları arasında yapılan selatin cami külliyesinin –Bayezid külliyesi- arkasındaki türbeye gömüldü. İlk Fatih Camisi 1766'da yıkıldığından Bayezid Camisi İstanbul'un en büyük camisi oldu, neredeyse beş yüzyıldır da eski şehrin en hareketli merkezi olmayı sürdürmektedir. Evliya Çelebi'nin Bayezid Külliyesi'ni anlatışından manzaranın bugünküyle neredeyse aynı olduğu görülecektir:

Caminin ana mekânı dört ayağa oturan bir kubbe ile örtülüdür ve bu kubbenin doğu ve batı yanlarında yarım kubbeler vardır. Caminin sağ ve sol tarafında benzeri ancak Kahire'deki Sultan Kalavan Camisi'nde görülebilecek iki tane mor somaki sütun vardır, ve bunlarda

iki sıra kandil asılıdır. Caminin sağ tarafındaki yüksekçe bölüm Osmanlı hanedanı sultanlarına Cuma namazı yeri olarak inşa edilmiştir. Sultan İbrahim daha sonra bu bölümü güzel bir kafese, ya da daha doğrusu cennete benzetmek için, üç tarafını yaldızlı ızgaralarla çevirmiştir. Mihrap, minber ve mahfil mermer olsa da basit ve süs-süzdür; ve mihrapta zarif bir kitabe vardır. Caminin beş kapısı vardır ve dış avluda taş oturma yerleri bulunur; ve her iki yanda rengarenk sütunlarla desteklenen üstü kapalı, kemerli bir yol vardır; ortada müminlerin abdestlerini tazeledikleri bir şadırvan bulunmaktadır. Bağdat fatihi IV. Murad tarafından şadırvanın üzerine sekiz sütunla desteklenen bir kubbe yerleştirilmiştir. (...) Bu cami tamamen helal para ile yapıldığından ruhaniliği vardır ve İstanbul'un merkezinde yer aldığından aralıksız ibadet eden müminler gece gündüz buraya dolar. İç ve dış avlu civarında çeşitli dükkânlar, bir ziyafethane, bir mutfak, bir misafirhanenin yanı sıra bir çocuk mektebi ve Kuran eğitimi veren bölüm vardır. Cami avlusunun dört tarafında altı kapı vardır ve kapıların dışında gölgesinde binlerce insanın çeşitli şeyler satarak geçimini sağladığı yüksek ağaçlar yer alır. Bu avlunun dışında Sultan Ahmed Meydanı denilen dört tarafında dükkânlar bulunan kare şeklinde bir meydan vardır; ve bir tarafında Sultan Bayezid'in 70 kubbeli bir medresesi yer alır. (Hammer: I/I, 70-1; Evliya: I, 60)

Bayezid, saltanatının başlangıcında tahtı ele geçirmek için Anadolu'da bir ordu toplayan kardeşi Cem Sultan'la taht kavgasına girmek zorunda kalmıştı. Bayezid'e yenilen kardeşi yenilginin ardından Anadolu'dan kaçarak Rodos Şövalyeleri'ne sığındı ve Fransa ve İtalya'nın birçok yerinde hapis tutulduğu sürgün hayatına başladı. Cem nihayet Roma'da Borgialar tarafından zehirlenerek ölünce kardeşi Bayezid ölüsünü getirterek eski Osmanlı başşehri Bursa'da I. Sultan Murad türbesine gömdü. Evliya Çelebi Cem Sultan'ın ölümünün ve gömülmesinin garip öyküsünü anlatır:

Sultan Bayezid sonunda Fransa kralına bir elçi göndererek Cem Sultan'ı istedi. Bunun üzerine kötü huylu Frenk, Cem Sultan'ı sarışın bir adama zehirli usturayla tıraş ettirirken boğazını kestirerek öldürttü.

Cem'in cesedi, ve boşalınca tutanın elinde ağzına kadar doluveren tılsımlı bir kadeh, bir beyaz papağan, satranç oynayan bir maymun ve binlerce değerli kitabın da yer aldığı eşyası Sadi Çelebi'ye [*Cem'in yaveri*] teslim edildi. Bilgili ve nükteli bir adam olan Sadi papağanı siyaha boyayıp ona Bakara Suresi'nin "Biz Allah'ınız ve elbette ona döneceğiz" ve "Padişahım çok yaşa!" sözcüklerini öğretti. Sadi sonra Cem Sultan'ın naşıyla İstanbul'a döndü ve Cem'in eşyalarını saray hazinesine teslim etti. Ancak Bayezid "Beyaz papağan nerede?" diye sorduğunda kuş öğretilenleri tekrarlayıp ekledi: "Efendim Cem Sultan merhum olduğundan beyaz melek suretinden çıkıp siyah matem giysilerine büründüm." Sultan Sadi'ye bakarak "Ya Sadi, bu karındaşımı nasıl öldürdüler?" diye sordu. Sadi "Vallahi padişahım, Cem içki müptelası olsa da ne şu tılsımlı kadehten başkasından içer, ne de kâfirlerle konuşurdu, bütün zamanını şiir yazmakla geçirirdi; Allah'ın hikmeti, bir Yanoğlu (John'un oğlu) vardı, Cem Sultan'ı tıraş edip yüzünü gözünü şişirip boğdular" dedi. Bayezid Cem'in naşının Bursa'ya götürülerek dedesi II. Murad'ın yanına gömülmesini buyurdu. Mezarı kazdıkları sırada gökkubbede bir kıyamet koptu, cümle âdem firar etti ve üç gün o eşiğe kimse ayak basamadı, sonra Sultan Murad'ın türbesine defnederek bu olayı sultana anlattılar. Fransızlara göre zehirli usturayla başka bir kişi öldürüldü ve naşı Cem diye İstanbul'a gönderildi. Cem Fransa Kralı oldu ve bu ülkenin şimdiki hükümdarı Cem neslindendir. (Hammer: I/I, 41-2; Evliya: I, 42)

Bayezid 31 yıllık saltanatının ardından 1512'de 66 yaşında öldü. Tefekkür içinde ve savaştan pek hoşlanmayan birisi olarak babasından tamamen farklı bir karakterde ve eğilimdeydi. Saltanatı sırasında Osmanlı İmparatorluğu başarılı bir barış sürecine tanık oldu. Döneminde Bayezid-i Veli adıyla bilindi ve ölümünden sonra türbesi ziyaretgâh oldu. Evliya Çelebi Bayezid'e ilişkin tuhaf söylenceyi aktararak bunu kanıtlarla destekler:

Bayezid hal sahibi bir padişah olduğundan türbesi şimdi genellikle gelir gelmez şifa bulan hastalar tarafından ziyaret edilir. Mucizelerine ve yaptığı işlere ait çok eser vardır, ancak şu örnek gariptir. Haya-

tının son yedi senesinde kanlı ve canlı hiçbir şey yememiştir. Bir gün canı paça ister, nefsiyle uzun süre mücadele eder ve önüne bir sahan sirkeli sarmısaklı paça konulduğunda nefesine hitap ederek " Ey nefis, işte isteğin üzere paça geldi, eğer ihtiyaç duyuyorsan çık da ye" der. O anda ağzından iki gözü kör bir mahluk çıkar ve sahandaki paça suyunu içtikten sonra yine geldiği yere dönmek ister. Ancak Bayezid eliyle onun ağzına girmesine mani olur ve çarpıp yere düşürerek " Şunu urun" der. Hasodalı gençler içeri girerek mahluku vurup öldürürler. Şeyhülislam o zaman nefsin insanın aziz bir parçası olduğuna ve bu ölü nefsin gömülmesine karar verir; başında dua ederler ve ölü nefis Bayezid'in türbesinin yanında küçük bir mezara gömülür. Kendi nefsinin böyle katledilmesinden sonra Sultan inzivaya çekilerek devlet işlerine katılmaz ve ilgilenmez. (Hammer: I/II, 3; Evliya: I, 140)

Evliya Çelebi sonra, en ünlüsü sultanın bahtsız kardeşi Cem Sultan olan, Bayezid dönemindeki önemli şairleri sıralar. Listede divan edebiyatının az sayıdaki kadın şairlerinden Mihri de yer alır. Evliya Çelebi onu şöyle anlatır:

Şair yeteneği bahşedilmiş Amasyalı bir kadın; uzun şiirlerinden bir divanı ve fıkıh konusunda olduğu kadar aybaşı ve lohusalık konularında manzum risaleleri vardır. (Hammer: I/II, 5; Evliya: I, 142)

Evliya Çelebi'nin bahsettiği Bayezid zamanının sıra dışı bir başka şairi "Edirneli yaşlı bir kadının kölesi olan Şevki"dir; Şevki'nin "bütün şiirleri doğrudan dünya zevklerine ve dünya denen kocakarıya yöneliktir." (Hammer: I/II, 5; Evliya: I, 142)

Bayezid'in yerine dedesi II. Mehmed'in geleneğinden geldiğini ve büyük bir savaşçı sultan olduğunu kanıtlayan oğlu I. Selim geçer (1512-20). 1514 yılında İranlıları Çaldıran'da ve 1517'de Memlûkları Suriye'de yenilgiye uğrattı, ertesi yıl Kahire'yi alarak Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını İran'dan başlayarak Ortadoğu üzerinden Mısır'a kadar genişletti. Döneminde Yavuz olarak bilindi ve yılda bir sadrazamlarını katletti. Saltanatının son iki yılını Avrupa'ya yapmayı düşündüğü bü-

yük seferin hazırlıklarıyla geçirdiyse de 1520'deki ani ve erken ölümüyle bu hazırlıklar yarıda kaldı. Zamanın Avrupalı bir elçisinin yazdıklarından: "Yavuz Selim mikroplu bir çıbandan öldü ve böylece Macaristan kurtuldu."

Yavuz Sultan Selim, Dördüncü Tepe'de oğlu ve ardılı Kanuni Sultan Süleyman tarafından anısına inşa edilen Selimiye külliyesinin arkasındaki türbeye gömüldü. Bu iddiayı destekleyecek bir kanıt olmasa da Evliya Çelebi'ye göre cami büyük Osmanlı mimarı Sinan tarafından yapılmıştır:

Sultan Süleyman ünlü babasının görkemli hatırası için bir abide olarak 927 [1521] yılında başladığı camiyi 933 [1527] yılında bitirdi. İstanbul dahilinde Haliç'e bakan tepeler üzerinde ibretlik, büyük bir camidir. Ancak diğer camiler gibi hoş sütunları yoktur. Sadece dört duvar tarafından desteklenen bir kubbedir. Ancak duvarlar matematikten anlayan herkesin hayranlığını kazanacak şekildedir ve Mimar Sinan'ın büyük yeteneğinin kanıtı olarak gösterilir. (...) Pencerelerin karşısında, mihrap tarafında, bülbüllerin şakıdığı bir İrem bahçesinde Sultan Selim'in türbesi vardır. Kubbeli, altıgen bir yapıdır. (Hammer: I/I, 73-4; Evliya: I, 61-2)

Selim'inki gibi ziyaretçileri huşu ile dolduran bir türbe yoktur. Yedi başlı ejdere benzeyen türbesinde, üstünde Selimi sarığının bulunduğu tabutunda yatar. Allah rahmet eylesin! Ben, hakir Evliya, üç yıl Sultan Selim Türbesi'nde Kuran okudum ve ilahiler söyledim. (Hammer: I/II, 6; Evliya: I, 143)

Osmanlı İmparatorluğu Türklerin Kanuni dediği Sultan Süleyman'ın uzun saltanat döneminde gücünün doruğuna ulaştı. Sultan Süleyman birçok seferde ordusunun başındaydı; sadece 1529'da Viyana kuşatmasında başarısızdı ve burası Avrupa'da Osmanlı yayılmasının sınırı oldu. Aynı dönemde donanması Ege adalarını fethediyor ve imparatorluğun sınırlarını Kuzey Afrika kıyısı boyunca Tunus ve Cezayir'e kadar genişletiyordu. Sultan Süleyman bu fetihlerden İstanbul'u camiler ve dini kuruluşlarla donatacak gelirleri fazlasıyla sağlıyordu. Bu yapıların en önemlisi 1550-7 yıllarında Mimar Sinan tarafından Üçüncü Tepe'de inşa edilen Süleymaniye

Camisi külliyesiydi. Evliya Çelebi “Korunaklı Kostantiniye Şehrinin Selatin Camileri” bölümünde Süleymaniye’yi anlatır:

Bu emsalsiz cami Fatih’in Eski Saray’ı yaptırdığı büyük tepenin zirvesinde kalan bölgeye Mimar Sinan tarafından inşa edildi. Sultan Süleyman Osmanlı hanedanı toprakları üzerindeki mimaride, inşaat ve mermercilikte becerikli binlerce ustayı ve işçiyi toplayarak üç yıl temel için çalıştırdı. İşçiler o kadar derine indiler ki kazma seslerini arzın altında dünyayı taşıyan öküz duydu. Ertesi yıl mihrap kuruldu ve semaya uzanan duvarlar tamamlandı ve bu dört sağlam temel üzerine kubbe yerleştirildi. Gök mavisi taştan yapılan bu muazzam yapı Ayasofya’nın kubbesinden daha yuvarlak ve tepesi yedi arşın yüksekliğindeydi. Ve bu kubbeyi destekleyen kare şeklindeki sağlam takozların yanı sıra sağ ve sol tarafta dört somaki sütun vardı ki her biri Mısır’dan gelen vergilerin on katı kıymetindeydi. Mihrap tarafında ve onun karşı tarafında kubbeye bitişik iki yarım kubbe vardı. Sinan camiye ışık gelmesi için her tarafa pencere açmıştı. Mihrap ve minber üzerindeki bu pencerelerdeki renkli camlara ışık vurunca camlar aydınlanır ve yansıyan ışıklar müminlerin gözlerini kamaştırırdı ki böylesi görülmemişti. Mihrap, minber ve müezzinlerin mahfili sade mermerden yapılmış olsa da öyle bir mahfil inşa edilmişti ki Cennet mahfiline benzerdi. Ve öyle bir minber ve gölgeliği vardı ki benzeri ancak Sinop Camisi’nde görülür ve mihrabı sanki Hazreti Süleyman mihrabıdır. Mihrapta lacivert zemine Karahisari hattıyla ve altın harflerle Âl-i İmran Suresi’nden “Zekeriya mabette onun yanına her girişinde” ayeti yazılmıştır. Caminin sol köşesi, sultana ait, sütunlar üzerine yükselen bir mahfildir ve burada da özel bir mihrap vardır. Bu mahfilden başka hafızlık öğrenenler için dört tane daha galeri vardır. Caminin dört tarafında pencereler yer alır ve buradan gelen hoş rüzgâr cemaate ebedi hayat verir ve cennete girmiş gibi olurlar. Camide Allah’ın emriyle sürekli hoş bir koku vardır ki insanın dimağını açar, ancak dünyevi kokulara benzemez. Güney kapısının yanında taze suların fışkırdığı iki payandanın her birinde cemaatin susuzluğunu gidermesi için çeşmeler vardır. Ve üst bölümde ülke halkının ve gezginlerin emanetlerini sakladığı hazine odaları vardır ki buradaki emanetin miktarını ancak Allah bilir!

(...)

Bu camide dört minare vardır ve Sultan Süleyman'ın onuncu padişah olması sebebiyle on galeri bulunur. (...)

(...)

Mihraptan bir ok atımı mesafede, hoş bahçenin ortasında bir türbe vardır ve bu türbe küçüğün üzerine büyüğü konulmak suretiyle iç içe iki kubbeyle örtülmüştür ki böyle heykeltıraşlık ve oymacılıkla süslenmiş bir yapı dünyada yoktur! (Hammer: I/I, 74-9; Evliya: I, 62-4)

Evliya Çelebi külliyesinin diğer kurumlarını tanımlamaya devam eder:

Caminin sağında ve solunda dört ana mezhepte fıkıh eğitimi veren medreseler vardır ki buralar ulemayla doludur. Bir darülhadis [*fıkıh okulu*], bir darülkurra [*hafız okulu*], tıp okulu, sübyan mektebi, bir darüşşifa [*hastane*], bir mutfak, bir imarethane, yabancılar için bir misafirhane, yolcular için bir kervansaray, kuyumcu, düğmecisi ve kavaf [*kunduracı*] çarşısı, bir hamam ve talebelerle onlara hizmet edenler için odalar vardır ki cami çevresinde toplam 1001 kubbe bulunur. (Hammer: I/I, 80; Evliya: I, 65)

Sultan Süleyman 1566'da, son seferinde, ordusu Macaristan'da Zigetvar'ı kuşatırken öldü. Ölümü sadrazam Sokollu Mehmed Paşa tarafından, Süleyman'ın oğlu II. Selim İstanbul'da kontrolü ele geçirip tahta çıkana kadar, haftalarca gizlendi. Ölüsü İstanbul'a getirildi ve Evliya Çelebi'nin Muhteşem Süleyman'ın hayatını özetlerken anlattığı gibi Süleymaniye'nin arkasındaki güzel türbeye gömüldü:

900 [1494] yılında Trabzon'da, babasının doğduğu şehirde doğdu. Selim'in [*Hicri*] X. yüzyılın başında bundan başka çocuğu olmamıştı. Onuncu Osmanlı sultanı oldu. 46 yıl süren saltanatında dünyaya boyun eğdiren ve on sekiz hükümdarı haraca bağlayan Sultan Süleyman "Allah bu ümmete her yüzyılın başında dinini yenileyecek birini gönderir" hadisini gerçekleştirdi. Topraklarında düzen ve adalet sağladı, dünyanın yedi bucağına seferler düzenledi, ordusunun yendiği bütün ülkeleri güzelleştirdi, ve bütün teşebbüslerinde başarılıy-

dı. İlk zaferi Belgrad'da elde etti, ikincisi Rodos'tu, son seferi Fecr Suresi'ndeki "O, senden, sen de O'ndan hoşnut olarak Rabbine dön" emrine uyarak saltanatı terk ettiği Zigetvar'dı. Padişahın öldüğünü saklayan Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa naşını önce tuz, sarısakız ve amberle mumyalayıp Zigetvar'da sakladı ve sultan yaşıyormuş gibi davrandı. Bu yüzden Zigetvar bir ölü tarafından fethedilmiş oldu. Ölümü orduya ancak cümle asker Sultan Selim'e biat ettiğinde açıklandı. Naşı İstanbul'a getirildi ve camisinin mihrabı önündeki bahçeye yüksek bir kubbenin altına gömüldü. Sağlığında giydiği Süleymani denilen yedi turna teli takılı sarığı tabutunun üzerine konuldu. (Hammer: I/II, 8; Evliya: I, 144-5)

Evliya Çelebi Kanuni'nin Türkçede Hürrem Sultan olarak bilinen karısı Rokselana'dan hiçbir yerde bahsetmez. Rokselana kendisinden olan oğlu II. Selim'in tahta geçmesi için Sultan Süleyman üzerinde nüfuzunu kullanarak sultanın ilk oğlunu öldürmüştür. Evliya Çelebi bahsetmese de, Rokselana, Sultan Süleyman'ın yanında onunki kadar güzel bir türbede gömülüdür.

İmparatorluğun gerilemesi "Sarhoş" lakaplı II. Selim dönemiyle (1566-74) başladı. Alkolik padişah saltanatı sırasında vakitini haremdeki kadınlarla ve gözdeleriyle içki âlemlerinde geçirerek Sokollu Mehmed Paşa'ya bıraktığı devlet işlerini ihmal etti. Evliya Çelebi'nin bahsettiği gibi "iyi huylu bir padişahı, ancak kadına ve şaraba düşküncü." (Hammer: I/II, 9; Evliya: I, 146).

Selim'in Başkadını, onun sarhoşluğunu fırsat bilerek haremmin tüm kontrolünü eline geçiren ve sarayın ve haremmin işlerini kendi lehine kullanan gözde karısı Nurbanu'ydu. Tarihçiler bunu "Kadınlar Saltanatı"nın, bir dizi güçlü ve kararlı kadının sarayın denetimini güçsüz kocalarının, sultanların elinden aldığı bir sürecin başlangıcı olarak gösterirler. Haremdeki en güçlü iki kadın kesinlikle Valide Sultan ve Başkadındı ve ikisi arasında çok sık olarak şiddetli iktidar mücadeleleri olmuştur.

II. Selim 21 Aralık 1574'te sarhoşken hamamda düşüp ölünce, Nurbanu kendisinden olan oğlu III. Murad'ın tahta geçebilmesi için Selim'in diğer beş oğlunu boğdurttu. II. Selim, beş oğluyla birlikte, Ayasofya yanındaki bahçede Mimar Sinan

tarafından onun için yapılan görkemli türbeye gömüldü. Ardılık mücadelesinin önüne geçmek için kardeş katli eski bir Osmanlı geleneğiydi ve Kuran'daki "Ölüm huzursuzluktan iyidir" ifadesiyle haklı çıkarılıyordu.

Kadınlar Saltanatı, karısı Venedikli Safiye Sultan'ın etkisi altında kalan III. Murad (1574-95) döneminde devam etti. III. Murad 16 Ocak 1595'te ölünce Safiye kendisinden olan oğlu III. Mehmed'in tahta çıkabilmesi için sultanın on dokuz oğlunu katletti. III. Murad Ayasofya'nın yanında yapılan türbeye tabutları yanına dizilen on dokuz oğluyla birlikte gömüldü. Evliya Çelebi III. Murad'ın türbesini anlatırken bu toplu boğma olayını yazar:

III. Murad asla sefere çıkmadı, ancak dört bucağa gönderdiği vezirleri imparatorluk için her yıl yeni fetihler yaptılar. Ayasofya'nın avlusunda çocuklarıyla birlikte ayrı bir kubbe altında gömülüdür. Bir defa bile ayrılmadan İstanbul'da yaşayıp ölen ilk padişahtır. Şarap ve zevk düşkününü bir padişah olarak 326 çocuğa sahipti. *[Topkapı sarayındaki kayıtlar III. Murad'ın sadece 56 çocuğu olduğunu belirttiğinden Evliya Çelebi'nin abartmasına bir kez daha tanık oluyoruz.]* Bir gecede elli beşik sallandığı söylenir. Öldüğünde hünkârlık kanunu üzere on dokuz şehzade boğduruldu. Onlardan biri, çok küçük bir çocuk, kestane yerken celladın geldiğini görünce "Bırak kestanemi yiyeyim, sonra katlet" der, ancak cellat dinlemez ve şehit eder. Bir diğeri annesinin göğsünden alınıp boğulurken annesinin sütü burnundan ruhu ağzından gelir. Bazıları vezirlerle evli olan 26 kızı sağ kalır. Öldüklerinde onlar da aynı türbeye gömülür. Allah hepsine rahmet eylesin. (Hammer: I/II, 10-1; Evliya: I, 147)

Safiye Sultan, oğlu III. Mehmed döneminin (1595-1603) büyük bölümünde Valide Sultan gibi hareme hâkim oldu, ancak 1602'den sonra haremdeki bir rakibi tarafından boğuldu. Ertesi yıl III. Mehmed öldü ve yerine bu kez kan dökülmeden en büyük oğlu I. Ahmed geçti. III. Mehmed Ayasofya'nın yanındaki bahçeye üçüncü bir anıt türbeye layıkıyla gömüldü.

Kadın hakimiyeti ilerde IV. Murad ve İbrahim'in annesi olacak Kösem Sultan adındaki Yunanlı bir Başkadının egemen-

liğindeki I. Ahmed (1603-17) döneminde de devam etti. Sultanın en önemli başarısı Birinci Tepe'deki I. Ahmed Camisi'dir. Cami 1616'da tamamlandıktan bir yıl sonra Sultan Ahmed 27 yaşındayken öldü ve külliyesinin içinde büyük bir türbeye gömüldü. Evliya Çelebi, Türklerin At Meydanı dedikleri eski Hipodrom'un doğu tarafında inşa edilen camiyi anlatır:

Ana kubbe 70 arşın yüksekliğindedir dört yarım kubbe tarafından desteklenmektedir. İçinde Ayasofya ve Süleymaniye'de olduğu gibi sütunlar yoktur. Caminin üç tarafını ince sütunlar üzerinde cemaat için bir galeri dolanır, onun üzerinde ilk galerinin ortasına kadar uzanan üç sıra kandilin asıldığı ikinci bir galeri vardır. Müezzin mahfili, hünkâr mahfili gibi küçük sütunlarla desteklenir. Minber renkli mermerlerden ve son derece ince işçilikle yapılmıştır. Üzerinde büyüleyici bir taç vardır ve üzerinde altın bir tepelik asılıdır. Her iki tarafında kandillerin yandığı adam boyu şamdanlar ve üzerinde 20'şer kantar kâfurla mihrabın güzelliği karşısında diller lâl olur. (...) Bütün pencereler renkli camlarla süslüdür; ve iki direğin arkasında Süleymaniye'deki gibi içinden su akan dört şadırvan vardır. Müminler burada abdest tazeler ve susuzluklarını giderirler. (...) Caminin dışında, mihrabı karşısında bir cennet bağı vardır ki içindeki bülbüllerin sesinden ölü gönüller hayat bulur, ruha gıda olur; çiçeklerin ve meyvelerin kokusundan insanın dimağı açılır. (...) Bu caminin altı yüksek minaresi ve on altı şerefesi vardır; çünkü bu cami İstanbul'un on altıncı selatin camisidir ve yaptıran Sultan Ahmed de Osmanlı padişahlarının on altıncısıdır. (...) At Meydanı'nın güney tarafında imaret, darüzzıyafe [*misafirlerin yiyip içtikleri yer*], bimarhane [*akıl hastanesi*] ve sebilhaneler [*su dağıtılan yer*] vardır. (Hammer: I/I, 112-4; Evliya: I, 87-8)

Külliyesinin Evliya Çelebi'de geçmeyen türbesi, caminin kuzeyinde, medresenin arkasındadır. Burada I. Ahmed, karısı Kösem Sultan ve oğulları II. Osman, IV. Murad, Bayezid ve Süleyman yan yana gömülüdür. I. Ahmed öldüğünde en büyük oğlu sadece on iki yaşındaydı; bu yüzden veliahtlık kanunu değiştirildi ve ölen sultanın en büyük kardeşi I. Mustafa (1617-18) padişah olarak tahta çıktı. I. Mustafa'nın akli dengesi yerinde de-

ğıldi ve devleti yönetemeyeceğı anlaşıldığından bir yıl sonra yeniçeriler tarafından tahttan indirilerek haremde Kafes adı verilen bir bölmeye kapatıldı. Burası o zamandan sonra sultan kardeşlerini hapsedmekte kullanıldı.

Sonra tahta II. Osman çıktı (1618-22) ve dört yıl saltanat sürdükten sonra o da Yeniçeriler tarafından tahttan indirilerek acımasızca katledildi. Genç Osman olarak bilinen II. Osman öldürüldüğünde henüz 17 yaşındaydı ve Sultan Ahmed Camisi'ndeki türbeye babasının yanına gömüldü. Evliya Çelebi II. Osman'ın tahttan indirilip öldürölmesini ve üvey kardeşleri Bayezid ve Süleyman'ın kaderlerini anlatır:

Talihsiz II. Osman burada babasının yanında gömölüdür. Babası öldüğünde çok genç olduğundan amcası Mustafa padişah ilan edildi; ancak kısa bir süre sonra çekildi ve tefekküre daldı. Yerine Osman tahta çıkarıldı, ancak bir Yeniçeri ayaklanmasıyla tahttan indirildi ve Osmanlı padişahlarının bir katledilme usulüyle, Yedikule Zindanlarında hayaları burularak öldürüldü. Babasıyla aynı türbeye gömüldü. Sultan Ahmed'in oğlu Şehzade Bayezid ve kardeşi Süleyman, Sultan Murad'ın kanlı tertibiyle öldürölerek babalarının yanına gömüldüler. Ancak katleden de daha sonra katledilen iki kardeşin yanına, aynı mezara gömüldü. (Hammer: I/II, 11-2; Evliya: I, 148)

Osman'ın ölümünden sonra I. Mustafa kafesten çıkarılır ve tekrar tahta döner. Ancak akli durumu öylesine kötüdür ki saltanat süremeyeceğı anlaşılır ve yeniçeriler tarafından tekrar tahttan indirilerek yine çok geçmeden içinde öleceğı kafese konur. Öldüğünde ona uygun bir türbe yoktur; bu nedenle muhtemelen Evliya Çelebi'nin babası Derviş Mehmed Zilli'nin tavsiyesiyle Ayasofya'da yağ deposu olarak kullanılan vaftiz yeri-ne gömölür. Evliya Çelebi anlatıyor:

III. Mehmed'in en genç oğlu Sultan Mustafa keramet sahibi bir kişiydi. Dünya işlerine tamah etmese de iki kere padişah oldu. Bütün muazzam türbeler padişahlar ve şehzadelerle dolu olduğu için, öldüğü zaman nereye gömölceğı bilinemediğinden naşı on yedi saat açıkta kaldı. Sonunda pederimizin tavsiyesiyle Ayasofya'nın avlusundaki

yüzyıllardır boş olan kubbeli yağhaneye konuldu ve Hasbahçe'den toprak getirilip üzerine döküldü.

Bu eski yapı (pencereleri sonradan açılmıştır) Yunan mimarisiyle ve Peygamber'in doğumundan önce yapılmıştı. Türbeye çevirdiklerinde bin yıldan eskiydi. Duvarlara pencere açılırken taşlar arasında dumanlı kokusu hâlâ geçmemiş bir tutam tütün bulundu. Bundan da yeryüzünde tütün içmenin kadim bir iş olduğu anlaşıldı. (Hammer: I/II, 12; Evliya: I, 148)

Mustafa'nın yerine I. Ahmed'in en büyük oğlu, daha on iki yaşında olan IV. Murad geçti. Annesi, oğulları Murad ve İbrahim'le Eski Saray'a gönderilmiş olan Kösem Sultan'dı ve şimdi Topkapı Sarayı'na Valide Sultan olarak zaferle dönmüştü. IV. Murad saltanatının ilk yıllarında her zaman isyankâr olan yeniçerilerin arzusuna boyun eğmek zorunda kaldı, ancak yaşı büyüyünce yönetimin kontrolünü eline aldı.

IV. Murad, gördüğümüz gibi, iki başarılı seferde ordusunun başında yer alıp 1635'te Revan'ı (Erivan) ve 1638'de Bağdat'ı ele geçirerek kısa sürede güçlü ve yetenekli bir yönetici olduğunu kanıtlamıştı. Ancak son yıllarında içkiye düştü ve 1640'ta genç yaşta ölmeden önce şiddet çılgınlığına kapıldı.

Yerine kardeşi İbrahim geçti. IV. Murad dönemi sırasında İbrahim sürekli olarak kardeşi tarafından öldürüleceği korkusuyla yaşadığı bir odada kapalı tutuluyordu. Zaten bozuk olan akli dengesi sürekli kapatılmasının etkisiyle daha da kötüleşti ve adı Deli İbrahim'e çıktı. Saltanatının başlangıcında onun için Harem'e getirilen kadınlara belirgin bir ilgi göstermedi ve hanedan soyundaki tek erkek olduğundan hanedanın sonunun geleceği korkusu başladı. Valide Sultan olarak Harem'deki egemenliğini sürdüren annesi Kösem Sultan ona pornografik resimler göstermesi ve cinsel uyarıcılar vermesi için Cinci Hoca adında bir şarlatanı tuttu. Tedavi açıkça etkisini gösterdi ve çok geçmeden İbrahim haremdeki kadınlara tutkulu bir ilgi göstermeye başladı; 1643'te Başkadın Turhan Hatice Sultan geleceğin IV. Mehmed'ini doğurdu. Kısa bir süre sonra diğer birçok kadın da hamile kaldı. İbrahim bütün zamanını haremde seks partilerine kadar giden sefahate harcayarak gerçek bir seks

manyağı oldu. Sonunda devlet anarşisi doğdu; Sultan İbrahim ayaklanan yeniçeriler tarafından 1648’de tahttan indirildi ve beş yaşındaki oğlu IV. Mehmed’in tahta çıkarılmasından birkaç gün sonra boğularak öldürüldü.

İbrahim daha sonra I. Mustafa’nın yanına, iki deli sultanın neredeyse unutulmuş türbelerinin gölgesinde katafalklarının hâlâ görülebildiği, Ayasofya’daki yağhaneye gömüldü. Evliya Çelebi, İbrahim’in mezarını anlatırken bu deli sultanın bazı aşırılıklarından da bahseder:

İbrahim 1049 [1639] yılında tahta çıktı. Vezir-i azam Kara Mustafa Paşa işlere hâkimdi; ancak sultan gözdelelerine uyup işleri berbat etti: “Avradıyla kim ki çok sohbet eder / Şah ise kendüyi bi-hürmet eder.” Sonunda vezir Hezârpâre ile Cinci Hoca başı çekerek sarayda inanılmaz ahlaksızlıklar ettiler. Padişah kullarından rüşvet aldı; ve Girit fatihi Yusuf Paşa padişahın istediği kadar kehribarı ve samur kaftanı sağlayamadığı için Sarayburnu’nda öldürüldü. Aynı ay Kara Murad Ağa ağlayıp sızlanarak Girit Adası’ndan geldi, yeterli bir tazminat alacağı yerde padişaha bin kese altın ve o oranda kehribar ve samur vermesi istendi. Bu paylanma ağanın isyan ruhunu kabarttı ve çok geçmeden At Meydanı heyecanlı bir kalabalıkla doldu ve vezir-i azam, Cinci Hoca, Mulakkab Efendi ve kayırılan diğer kimseler öldürüldü ve İbrahim’in en büyük oğlu, IV. Mehmed olarak, padişah ilan edildi. Ertesi gün Sultan İbrahim’in sarayda kapatıldığı hapisten kurtulduğuna ve askerlerin onu yeniden padişah olarak istediklerine dair bir söylenti yayıldı ve bu söylenti üzerine boğuldu. İbrahim savurgan bir padişahı ve hazinesini en alçak adamlara ve gözdesi kadınlara sarf etti. Bir hamamcıyı vezirlikle (mümkün olan en yüksek rütbe) yeniçeri ağası yaptı; en gözde kadını Şekerpâre’yi memnun etmek için Pirinçizade’yi Yeniçeri Ağası yaptı. Aynı payeyi güreşçi ve hokkabaz olduğu için sevilen çingene soylu Ahmed Kuli’ye de verdi. Ancak Çingene Ahmed “Padişahım, biz oyuncu taifesiyiz, ceddimizde firavunlardan beri vezir ve yeniçeri ağası olan yoktur; ve bu fikirler ancak sonu yaklaşan bir firavunun aklına gelir” diyerek büyük bir ihtiyatla teklifi reddetti ve Mekke’ye hacca gönderilmesini istedi.

Diyarbakırlı bir yağ tüccarına hediyeler ve bir gözdenin çıkarı yüzünden vezirlik ihsan edildi ve kendisine Yağlı Paşa dendi. Ancak

şans kandili uzun süre yanmadı ve sarı yüzüne kara dumanı savuran kader rüzgârıyla sönuverdi. Sultan, bazı sevilen beyitleri okuduğunu duyduğu bir Arap meşaleciyi şarkılarını beğendiğinden kapıcılar kethüdalığına getirdi ve daha sonra Beylerbeyi yaptı. İbrahim'in zamanında hiç dilenci görülmezdi, ve hazine her yere savurganca har-candı. Nice şairler onun ölümüne mersiyeler yazdı ve tarihler düştü. Sultan Mustafa'yla birlikte Ayasofya'nın avlusunda yatıyor; ve ka-dınlara çok düşkün biri olduğundan ve cariyelerini hep vezirlerine ve beylerbeyine verdiğinden, ve aynı türbede aralarında Sultan Ah-med'in kızı, Bayram Paşa'nın karısı; Sultan Ahmed'in kızı, Kenan Pa-şanın karısı; 1602'de on yedi yaşında Eyüp'te doğururken ölen Sul-tan Murad'ın kızı ve Melek Ahmed Paşa'nın karısı gibi bazı sultanlar da gömülü olduğundan mezarı en fazla kadınlar tarafından ziyaret edilir ve onların ölümü üzerine ben hakir Evliya birçok tarih düş-tüm. (Hammer: I/II, 12-3; Evliya: I, 148-9)

Evliya Çelebi'nin sultan mezarları öyküsü, bu bölümle so-na erer.

7. Bölüm: *Esnaf Loncaları*

Evliya Çelebi *Seyahatnâme*'nin ilk cildinin büyük bir bölümünü İstanbul'daki bütün loncalar ve meslekler, tüccarlar ve esnaflar, dükkânlar ve faaliyetleri konusuna ayırır. Öyküsünü 1638'de Sultan IV. Murad'ın Bağdat seferine hazırlık için düzenlettiği muazzam alaya ilişkin gözlemlerine dayandırır. Evliya Çelebi sultanın divan toplantısı konuşmasından aktarıyor:

Dostlarım, ve Şeyhülislam Yahya Efendi, Allah'ın izniyle Bağdat'ı İranlıların elinden alacağız ve mezhebimizin kurucusu Ebu Hanife'nin türbesini o Kızılbaşlardan kurtaracağız. Bu büyük seferimizde bana yardımcı olmak için orduma çıksınlar ve ne kadar asker, ne kadar dükkân, ne kadar esnaf varsa, pirleri, şeyhleri, kethüdalarıyla atlı ve yaya olarak ve sekiz kat mehteranlarını çalarak Alay Köşküm önünden geçsinler ki kaç bin adam ne kadar esnaf olduğunu görelim. Ve öyle bir alay düzenlesinler ki hiçbir padişaha nasip olmamış olsun. (Hammer: I/II, 101-2; Evliya: I, 218)

Evliya Çelebi'ye göre, sultan divandan bir de İstanbul'un genel manzarasını gösterecek bir rapor hazırlanmasını ister. Evliya Çelebi Sultan Murad'dan aktarır:

Bu raporda selatin camileri, vezir camileri, mescitler, medreseler ve hafız okulları, manastırlar, hanlar, hamamlar, ambarlar, kervansaraylar, vezir ve önemli kişilerin sarayları, çeşmeler, su kuyuları ve sebil-

haneler, sarnıçlar, kanallar, Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi mahalleleri, kiliseler ve sinagoglar, ekmek, börek, simit ve peksimet fırınları, rüzgâr ve at değirmenleri, emanet yerleri, bütün evler, bahçeler, köşkler, yalılar, anıtlar, mahalle kethüdaları, loncalar, imamlar, hatipler bir bir yazılıp Saadet Kapısı'na [*Babüssaade*] teslim edilsin. Bunları kötü niyet taşımayan adamlarıma tetkik ettirip bir aykırılık tespit edersem yazarları dört parça ederim. (Hammer: I/II, 102; Evliya: I, 218)

Evliya Çelebi'ye göre rapor üç ayda tamamlanır. *Seyahatnâme*'de raporun çok kısa bir özetini verdikten sonra dört İstanbul kadılığındaki bütün lonca ve meslekleri dükkânların sayısı, personeli, şeyhleri ve pirleriyle ayrıntılı olarak sıralamaya devam eder.

Evliya Çelebi'nin tanımlaması bu alayın muhtemelen İstanbul'da düzenlenen en büyük alay olduğunu gösteriyor. Osmanlı döneminde bu tür törenler yüz yılda bir ya da iki kez düzenlenmiş olsa da, bu gelenek XVIII. yüzyıldan itibaren tamamen kaybolmuştur. Genellikle bir şehzadenin sünneti ya da evlenmesini kutlamak üzere ya da IV. Murad'ın Bağdat seferi gibi büyük askeri seferlere hazırlık aşamasında toplanan bu tür alaylar şehrin meslek sahibi ve ticaretle uğraşan insanların sayısını görmeye yarıyordu. Sultan Murad geçit törenini Topkapı Sarayı'nın dış savunma duvarlarında çıkıntı oluşturan taraçalı muazzam bir köşk olan Alay Köşkü'nden izledi. Sultan ve maiyetini, karakteristik giysileriyle ve loncalarının faaliyetleriyle meşgul olarak önlerinden geçen çeşitli grupları köşkten izlerken gösteren minyatürler vardır. Evliya Çelebi alayın 57 bölüm içinde örgütlenmiş 1100 loncadan oluştuğunu yazsa da, aslında 46 bölümde örgütlenmiş 743 lonca bulunmaktadır. Bu loncaların temsilcileri renkli giysileri ya da üniformalarıyla meslek ve ticaret faaliyetlerini sergileyerek geçerken, birbirlerine baskın çıkmaya çalışıp sultanı ve diğer izleyenleri hem şaşırtır hem de eğlendirirler.

Evliya Çelebi, alayın Birinci Bölüm'ünün "görevi geri kalanların toplanıp derlenmesi" olan Çavuşlar tarafından yönlendirildiğini anlatır:

Pirleri Çin’de bir ejderha öldürdüğünden Malik-i Ejder, savaşta bir gözünü kaybettiği için de Malik Üştür denilen kişidir. Cümle çavuşlar deniz kabuklarıyla süslenmiş küheylan atlara binmiş, parlak giysiler içinde, ellerinde tüfek, bellerinde kılıç ve başlarında Anka tüyü gibi yedi tüy takılı olarak Ya Sübhan sedasıyla geçerler. (Hammer: I/II, 104-5; Evliya: I, 220)

Birinci Bölüm’ün sonraki üç loncası, Subaşılar (güvenlik görevlileri), “işlemeli giysiler giymiş ve Arap atlarına binmiş” İçoğlanları ve “yatık başlıkları, yolları temizlemek için kullandıkları kürek ve süpürgeleriyle fantezi bir kıyafet içindeki” Acemi Oğlanları yani acemi yeniçerilerdir. Bunları “görevleri İstanbul sokaklarındaki hayvan gübrelerini, toprakları, pislikleri sepetlerle toplayıp kıyıdağı gübre yalaklarına taşımak” olan Arayıcılar grubu izler. Çivi ve bozuk para gibi şeyleri ayıran Arayıcılar bazen taşlardan düşen değerli taşları ve benzeri eşyaları da bulurlar. Sonra Mezar Kazıcılar gelir:

Mezar kazıcıların piri Âdem’in oğlu, bir kız uğruna kardeşi Habil’i öldüren Kabil’dir. Cesedi nereye saklayacağını ararken gagasıyla ceviz için bir çukur kazan kuzgunu görünce onu taklit edip Habil’in cesedini gömmek için bir çukur kazar. Habil Âdem’in mutfağının bulunduğu Ararat Dağı’nda gömülüdür. (...) Kabil o günden sonra tüm kan döküp mezar kazanların ve kıskançların piri olur. Mezar kazıcıların sayısı 2008’dir, ellerinde kazma küreklerle geçerler, görevleri savaş meydanında şehitleri gömmektir. (Hammer: I/II, 106-7; Evliya: I, 221)

Onların ardından “çoğu Kayserili Ermenilerden oluşan kötü kokulu ancak kuşatmada gerekli” Lağımçılar, Öncüler ve Kazmalı Lağımçılar gelir.

Evliya Çelebi “seferde yolları yaptıkları ve arkadan diğerleri geldiği için bu dokuz grubun ilk önce yürümesinin” zaruri olduğunu yazar.

İkinci Bölüm’ün ilk grubu, “görevi kalabalığı yolun iki tarafında tutarak suçlu askerleri idam etmek” olan Asesbaşı (İnzibat Amiri) ve adamlarıdır. Onları, “Peygamber’in zamanında

henüz var olmadıkları için onun arkadaşları arasından bir pir-leri bulunmayan” Şehir Subaşı ve adamları izler. Sonraki grup, en büyük ustaları IV. Murad’ın başcelladı Kara Ali olan Cellatlardır:

Kara Ali korkutucu bir kılıç kuşanır, ve çiviler, burgular, kibritler, deri kazımak için ustura ve çelik tas, çeşitli göz milleri, kerpeten, el ve ayak kırmak için sopalar ve baltalar gibi bütün işkence ve meslek aletlerini kuşağının içine sokardı ve arkasından yetmiş yedi işkence aleti taşıyan kulları gelirdi. Sonra yağlanmış yaldızlanmış güzel kokulu kazıkları, urgan ve zincirleriyle diğerleri cümbüş içinde geçerlerdi, ancak hiçbirinin yüzünde nur olmadığı gibi zehir damları. (Hammer: I/II, 108; Evliya: I, 222-3)

İkinci Bölüm’ün sonraki üç loncasının adı Evliya Çelebi’ye göre kötüye çıkmıştır:

Kalabalık bir grup olarak kesemizde gözü olan hırsızların ve yol kesenlerin işbirliği burada hatıra gelebilir. Ama bizden uzak olsunlar. Aynı şey sayısız müflis ve pezevenk için de geçerlidir. Hırsızlar Asesbaşı ve Subaşı’ya vergi verir, kalabalığın içine karışarak yabancıları kandırıp geçimlerini buradan sağlarlar.

Tersanenin zoraki asker kaydedilen bahriyelileri Tersane Kethüdası’nın yönetiminde imansız bir gruptur. Donanma İstanbul’da olduğu zaman bazı garibanların ceplerine birkaç kuruş koyarak meyhanelere, bekâr evlerine götürüp içkiyle ayartırlar, sarhoş olduklarında devlet parasını harcadın bahanesiyle sefer sona erene kadar kürekte tutarlar.

5000 kişi ise rezillikleri bilindiğinden şehrin kötü yerlerinde dolaşarak karın tokluğuna yaşarken Subaşı’nın defterine kaydoldular. Bunların büyük bir bölümü Subaşı’nın alayı içinde geçerler. (Hammer: I/II, 109; Evliya: I, 223)

Evliya Çelebi İkinci Bölüm’ün son loncaları olarak Gece Bekçilerini gösterir:

Gece Bekçilerinin bazıları Bedesten’de görevlidirler ve Subaşı’nın ta-

limatıyla her gece İstanbul sokaklarını dolaşırlar. Genel toplanma yerinde gün ortasında büyük balmumu kandiller, fenerler yakarlar ve demir uçlu değnekler taşırlar, kılıç, yay ve göğüs zırhları vardır, bir tür kurt derisinden yapılmış başlıklar giyerler. Demir uçlu sopalarını yere vurarak “Bre koma, ha kaçtı, ha bire koma gitti” gibi sözler söyleyerek geçerler ve yanlarından geçerken güya şaka kabilinden halkı korkuturlar. Bu yüzden onlar yaklaşırken halk yolun iki tarafına çekilerek bunlara yol verir. (Hammer: I/II, 109-10; Evliya: I, 223)

Üçüncü Bölüm, yarısından çoğu Şeyhlerden, İmamlardan, Vaizlerden, Baş İmamlardan, Müezzinlerden, Dervişlerden, Din Öğrencilerinden, Sûfilerden, Kadılardan, Mollalardan, Kuran Tefsircilerinden, Hadis Aktarıcılardan, Cami Yönetici ve Görevlilerinden, Peygamber için ilahi (Naat) okuyanlardan, Peygamber Torunlarından ve Hafızlardan oluşan 35 lonca ve birlikten meydana gelir. Evliya Çelebi birkaç Şeyh grubundan birini anlatıyor:

Dilenciler. Sayıları 7000’dir. Tövbe Suresi’nden “Zekâtlar yalnız yoksullara ve züğürtlere...” buyruğuna güvenerek bazısı kör, bazısı topal, bazısı bir elini ya da ayağını kaybetmiş, bazısı üryan ve çıplak ayak, ve bazısı eşeğe binmiş olarak yün sarık ve giysiler içinde tuhaf şekillerde “Ya Fettah” diyerek geçerler. Şeyhlerini ortaya alırlar ve duasını ettikten sonra hep birlikte “Allah, Allah, Amin!” diye bağırırlar ve yedi bin ağızdan çıkan ses göğü yırtar. Bu dua tam Alay Köşkü’nün altında, sadaka topladıkları yerde, padişahın sağlığına edilir. (Hammer: I/II, 115; Evliya: I, 226-7)

Bu bölümün diğer loncaları Sancaktarlar, Kuryeler, Kâtipler, Kitapçılar, Şairler, Şarkıcılar, Münecimler, Remilciler ve Meddahlardır. Ayrıca Ölüm Habercileri ve “şehitleri yıkayan ve gömen” Ölü Yıkayıcılar loncası vardır.

Evliya Çelebi bu bölümün “sayısını Allah bilir” dediği erkek öğrencileri de kapsadığını yazar. Bu öğrenciler için yazdıklarından: “Bu çocuklar büyük küçük, başlarında kâğıttan külah, ellerinde dümbelek, çeşitli şakalar edip oynayarak geçit törenine dahil birlikler gibi geçerler. Cin ordusuna benzerler.” (Hammer: I/II, 115; Evliya: I, 226)

Büyük alayın Dördüncü Bölüm'ü, Hekimbaşı'nın idaresindeki 1000 tıp doktorundan oluşur:

Genel alay geçişinde Hekimler lavmanları, şurup hokkaları, hapları ve meslek aletleriyle donanmış olarak hastanın nabzına bakarak ve ona ilaçlar vererek geçerler. Peygamberimiz "İlim iki çeşittir, biri bedenlere, diğeri ruhlara aittir" der. Tıp ilmi çok eskidir ve eski zamanlarda pirleri Hazreti Lokman'dı ve Pythagoras, Platon, Hippokrates, Sokrates, Aristoteles ve Galenos kılı kırk yarıp ilimleriyle göğ merdiven dayadılar ama ölüme çare bulamayıp bu dünyadan göçmek zorunda kaldılar. (Hammer: I/II, 117; Evliya: I, 228)

Hekimlerin ardından sayıları 80'i bulan göz doktorları gelir. Evliya Çelebi'den:

İlk pirleri Hazreti Musa zamanında bir Yahudi hatundu, Allah ona ağrıyan gözü için bu kadına gitmesini buyurdu. Kadın Musa'nın ayağının altındaki tozu alıp onun gözlerine sürdü ve Musa şifa buldu. Peygamber zamanında göz hekimlerinin piri İsfahan'da gömüldür ve mezarındaki tozlar göz hastalıklarına karşı çare olarak bilinir. Göz hekimleri tahtirevan üzerinde bütün ilaçları, milleri, ve aletleriyle göz hastalarını iyileştirerek geçerler. (Hammer: I/II, 117; Evliya: I, 228)

Göz hekimlerini sırasıyla Göz Damlacıları ve Macun İmalatçıları, Eczacılar ve "diş çekme aletinin yanında testere ve neşter gibi diğ cerrah aletlerinin dolu olduğu tahtirevanla yaralı başları, kırık kolları ya da bacakları sarar gibi yaparak" (Hammer: I/II, 118; Evliya: I, 228) geçen Cerrahlar izler.

Delilerin bile alayda yer almasına izin verilmiştir, Evliya Çelebi bunların Hekimbaşı'nın arkasındaki yerlerinde tören geçişine katılırken yaptıkları şaklabanlıkları anlatır:

İstanbul'un ne kadar delisi varsa altın ve gümüş zincirlere vurulmuş olarak 200 tımarhane bekçisi eşliğinde geçtiler. Bazı bekçiler ellerinde delilere ilaç verdikleri kâseleri taşıırken diğ erleri sırayı bozmamaları için delilere pehlivan silleleri vuruyordu. Kimi üryan, kimi nara ata-

rak, kimi gülererek geçerken kimi de küfürle bekçilere saldırıp seyircileri kaçırmıyordu. O alay gününde aptalların ve delilerin bütün yaptıklarını anlatmam için bir cildi doldurmam gerekir. (Hammer: I/II, 118-9; Evliya: I, 229)

Beşinci Bölüm, Köylüler ve Çiftçiler, Bostancılar, Aşıcılar ve seyircilere taze salatalık, havuç, maydanoz atarak geçen Sebze Satıcılarından oluşur. Evliya Çelebi bu loncaların pirinin “yeryüzünün ilk çiftçisi” Âdem olduğunu söyler:

Köylüler ayaklarında çarıklar, üzerlerinde kaba aba ve dolamalarla, tellerle sarılmış başlıklar giyerler. Birlikte boyunduruk vurulmuş yaldızlı boynuzlu ve üzerlerine ipek çul atılmış sığırlar, camızlar, boğalar ve ellerinde tarım aletleriyle geçerler. Camızları pulluğa koşup, saban sürüp tohum eker gibi yaparak “Ekmek benden, bereket senden, ver Allahım ver” diye bağırırlar. Boyunlarından asılan torbalarından halka mısır ve buğday taneleri saçarak “Benim elim değil Âdem ata elidir, Yarabbi, Halil bereketi ver” diyerek geçerler. (Hammer: I/II, 119; Evliya: I, 229)

Altıncı Bölüm Evliya Çelebi’nin anlattığı gibi, 13’ü çeşitli tip ekmek yapan fırıncılardan oluşan 24 loncadan oluşur:

Bu ekmekçi esnafının sayısız yamağı ve 999 dükkânı vardır. Arabalar üzerinde ekmekçi dükkânları yapıp, kimi hamur yoğurarak, kimi küçük ekmekler pişirip halka dağıtarak geçerler. Bazen arabalar, tahıtrevanlar ve kızaklar üzerinde taşıdıkları çörekotlu ve susamlı, hamam kubbesi büyüklüğünde beyaz ekmekler de yaparlar. Bunların pişirilebileceği fırın olmadığından, yere çukur kazarlar ve ekmeğin üzerini külle örttükten sonra dört tarafından yavaş ateşte pişirirler ki görülmeye değerdir. (...) Simitçiler hamalların taşıdığı araba tekerleği büyüklüğünde simitler pişirirler, dükkânlarını donattıkları küçük simitleri seyircilere dağıtırlar. (Hammer: I/II, 120-1; Evliya: I, 230)

Evliya Çelebi’ye göre:

Ekmekçilerden sonra Sürre Emîni’nde duran mahmel-i şerifi yani pa-

dişahın her yıl hac kafilisiyle Mekke'ye gönderdiği armağanları taşıyan deve gelir. Bu devenin üzerinde kenarları ve püskülleri altın işlemeli siyah Kâbe örtüsü vardır ve mahmel-i şerif üzerinde altın yıldızlı bir top bulunur. Devenin dizgini ve koşumları da altındandır. Deve yükünün dört tarafında dört halifenin kılıcı asılıdır ve tahtırevan içinde bir masum Kuran'dan Fetih Suresi'ni okur. Devenin yularını Çadır Kurucular ve Meşaleciler tutar. (Hammer: I/II, 126; Evliya: I, 233)

Evliya Çelebi Altıncı Bölüm'deki Çadır Kurucular ve Meşalecilerin ardından Deve Sürücüler, Tahtırevancılar, Yamaklar, Tuzcular, Sakalar, Değirmenciler, Un Tüccarları, Süpürgeciler, Nişastacılar, Çuvalcılar, Kalburcular gibi diğer loncaları anlatarak öyküsüne devam eder.

Daha sonra Karadeniz'in Gemicilerinden oluşan Yedinci Bölüm'ün sultanın önünden geçişini anlatır:

Gemiciler 9000 kişidir ve karamürsel, şayka, zerenba, sakoleva denilen binlerce tekneleri vardır ve pirleri Hazreti Nuh olan yiğit insanlardır. (...) Bu gemiciler temiz giyimlidirler ve tamamen silahlarla donatılmış ve büyük palamarlara çektikleri şayka ve karamürsellerle birlikte Karadeniz'in Kazaklarından alınmış 70-80 şaykayla görünürler. Alay Köşkü önüne vardıklarında kendi şayka ve karamürselleriyle Kazak şaykaları arasında bir savaş temsil ederler. Kazak kalyonlarını alırlar, haçlı bayraklarını baş aşağı edip onları esir alırlarken kâfirler mahzun bir şekilde tulum sazları ve borazanlarıyla geri çekilme sirenleri çalar. Sonra gemileri yedeğe alırlar ve tüfekleri ateşleyerek hep bir ağızdan "Aya Mola, Tire Mola!" (Rum gemicilerin yedekleme şarkısı) diye bağırlar. Gemileri bayrak, flama ve forslarla donatırlar ve teknelerindeki topları ateşleyerek geçerler. (Hammer: I/II, 128-9; Evliya: I, 234)

Bu bölümdeki diğer loncalar, Kalafatçılar, Üstüğü Yapanlar, Üstüğü Satanlar, Marangozlar, Urgancılar, Kendirciler, Yelkenciler, Ziftçiler ve Katrancılar, Serenciler, Tulumbacılar, Pusulacılar, Kumsaatçiler, Haritacılar, Gemi Kurtarıcıları, buğday ve diğer hububat Tüccarları, Karadeniz Tüccarları ve Dalgıçlardır.

Evliya Çelebi'ye göre sonuncu gruptakiler çoğunlukla Sümbeki adasının Rumlarıdır.

Bunlar Rodos Adası karşısındaki Sümbeki adasından 4000 Rum'dur. (...) Ağızlarına zeytinyağı alıp 70 kulaç derine dalarlar; dibe gelince yağı bırakırlar. Yağın her damlası ayna gibi en küçük parçayı dahi gösterir. Bunlar sünger ve batmış gemilerin mallarını çıkarırlar. (...) Alaydaki dalgıçlar diğer loncalar gibi silahlı değildir ancak bellerinde peştemalları vardır, Arap dalgıçlarda o da yoktur. Kulaklarında denizkızı saçları vardır. Bazıları gerektiğinde gemilerin palamarlarını kesmek ve denizin derinliklerinde kendilerini timsah ve köpekbalıklarına karşı korumak için uzun keskin bıçaklar taşırlar. (Hammer: I/II, 132; Evliya: I, 236)

Evliya Çelebi büyük alay içerisindeki yer sırası konusunda çeşitli tartışmalar olduğunu anlatır. Bu tartışmaların ilki Akdeniz Kaptanlarıyla Kasaplar arasındadır. Kasapların kendilerinden önce geçeceğini duyan Kaptanlar sultana kanlı Kasapların arkasından geçmek zorunda kalırlarsa bundan sonsuz bir utanç duyacaklarını anlatan bir dilekçe sunarlar. Sultan Murad bir ferman çıkararak tartışmayı Kaptanların lehine çözümler: "Madem ki İstanbul'a erzak sağlamalarından gayri pirleri de Nuh'tur, kâfirlerle cenk eden Allah'ın gazi kullarından bir alaydırlar ve birçok ilimden anlarlar. Alay-ı azim ile geçsinler ve sonra Kasaplar geçsin." (Hammer: I/II, 134; Evliya: I, 238)

Böylece büyük alayın Sekizinci Bölüm'ün başında yer alan Akdeniz Kaptanları, Evliya Çelebi'nin anlatımına göre en özenli ve canlı gösterilerden birini sergilemişlerdir:

Karavelaların, kalyonların ve diğer gemilerin kaptanları Sarayburnu'ndan üçer yaylım top ateşiyle birlikte bütün adamlarını kıyıya döktüler. Burada yüzlerce küçük kalyonu palamarlarla kızaklar üstünde "Eya mola!" diyerek çektiler. Kalyonların her köşesinden saz söz sesleri geliyor ve güzel yüzlü muçolar dayılara içki ikram ediyordu. Bayrak direkleri ve kürekler mücevhere boğulmuştu. Yelkenler çiçekli ve işlemeli kumaştan yapılmıştı ve her direk başında iki üç oğlan Silistre havaları çalıyordu. Alay Köşkü'ne gelince beş on kâfir

gemisiyle karşılaşılarak sultanın huzurunda savaşa tutuştular. Böylece top tüfek gümbürtüsüyle muazzam bir savaş gösterisi yapıldı. Sonunda galip gelen Müslümanlar kâfir gemilerine bindiler, ganimet aldılar ve güzel Frenk oğlanların gerdanlarından öperek ve sakallı kefereleri bağlayarak haçlı bayraklarını baş aşağı ettiler ve gülbank çekerek gemileri yedeklediler. (...) Sultan IV. Murad zamanından önce böyle bir kaptanlar topluluğu görülmemiştir. (Hammer: I/II, 134-5; Evliya: I, 238-9)

Akdeniz Kaptanlarının maiyetleriyle birlikte geçmesinin ardından Kasaplar yürüyüş sırasındaki yerlerini almayı dener ancak bu kez de Mısırlı Tüccarlar karşı çıkar. Taraflar Alay Köşkü önünde toplanır, sultan yine Kasaplar aleyhine karar verir ve Evliya Çelebi'ye göre Mısırlı Tüccarlar "büyük bir memnuniyetle neşe içinde sıçrayarak Akdeniz Kaptanlarının hemen arkasından" (Hammer: I/II, 138; Evliya: I, 240) geçerler.

Mısırlı Tüccarların dükkânları Eminönü Haliç kıyısında, Yeni Cami yanındaki Mısır Çarşısı'ndadır. Loncalarında pirinç, mercimek, hasır, keten, şeker, mis kokulu şurup, şekerleme ve kahveci esnafları vardır. Mısır Çarşısı'nın güneybatı köşesinin dışında Evliya Çelebi zamanından bu yana faaliyette olan meşhur bir kurukahveci dükkânı vardır. Evliya Çelebi Dokuzuncu Bölüm'de anlattığı kahvecilerin bütün İstanbul'a kahve öğütüklerini söyler.

Sonra, nihayet Kasapların Onuncu Bölüm'de, sultanı etkilemiş görünmeyen Mezbahacıların ve Yahudi Kasapların önünde, alaydaki yerlerini almalarına izin verilir. Ve böylece Evliya Çelebi'nin yazdığı gibi Kasaplar büyük bir gösteri gerçekleştirir:

Neredeyse hepsi yeniçeri olan Kasaplar zırhlı giysiler içinde, arabalar ve tahtirevanlar üzerinde çiçekler ve çeşitli maddelerle süsledikleri 40-50 okka çeken Karaman koyunlarını ve Mihaliç, Osmancık, Bursa ve Karadeniz kıyısında Kili'den gelen koyunlarını sergiledikleri dükkânlarıyla geçtiler. Hayvanların beyaz yağlarının üzerine safran sürüp, boynuzlarını yaldızlayarak satırlarla parçaladıkları etleri pirinç kefeli terazilerde tartıp "Ala iyi bir kebablık, ala iyi bir kıymalık" di-

yerek bıçaklarıyla, satırlarıyla, piyade geçtiler. (Hammer: I/II, 140; Evliya: I, 241-2)

Onuncu Bölüm'de anlatılan diğer loncalar arasında Mezba-hacılar, Yahudi Kasaplar, Mandıracılar, Ağılıclar, sığır sulama yerlerinde çalışan Eğrekçiler, Sütçüler, Sığır Celepleri, Peynir Satıcıları, Çökelek Satıcıları, Barutçular, donyağı ya da balmu-mundan mum yapan Mumcular, Çobanlar, Aslan Bakıcıları ve Ayıcılar vardır. Evliya Çelebi'ye göre son üç loncanın üyeleri sultanın çok hoşuna giden bir gösteri yapmışlardır:

Çobanlar tüfekler atarak boru ve kaval çalıp türkü söyleyerek, bazı-ları ellerinde teberler, sapanlar, tabancalar, demir uçlu sopalarla, çe-şitli şakalar yapıp gülerek geçtiler. Yanlarında ikişer üçer zincirli eşek kadar büyük ve aslan kadar korkutucu köpekler vardı. Bu köpek-le-rin üzerinde sırmalı çullar, boyunlarında gümüş tokalı tasmalar ve gümüş çingiraklarla birer karış uzunluğunda sivri demirlerin dizildi-ği bir çember vardı. Bazıları demir zırh içinde geçtiler. Bu köpekler koyuna giren kurda değil ejderhaya dahi hamle edip yanan ateşe gi-rerler. Çobanların önünde ayrıca altışar, onar boynuzlu, sırmalı çullar içinde ve bellerinde mücevher kuşaklar ve mücevher hançerlerle çift-zincirli koçlar vardır; çobanlar yaldızlanmış boynuzlarının arasın-da inci püsküller ve boyunlarında altın halkalar olan bu kınalı koçla-rı altın veya gümüş zincirlerle çekerek götürürler.

Aslan Bakıcıları yüz kişidir. Pirleri, bütün aslan ve vahşi hayvan-lar onun önüne gelip yüz sürerek kendi dilleriyle konuştuklarından, Allah'ın Aslanı denilen Hazreti Ali'dir. (...) Elllerinde Bağdat kargısı denilen asaları ve ceylan etlerinden afyonlu macunlar, boğazlarına taktıkları altın ya da gümüşten pranga kalınlığında zincirlerle çektik-leri aslanlarla tamamen silahlı olarak geçerler. Eğer aslanlardan biri öfkelenir ve seyircilere saldırmaya kalkarsa bakıcı hemen ilaçlı cey-lan etini burnuna tutarak sakinleştirir ve onu böyle zapt eder.

Ayıcılar pirsiz Çingenelerdir ve Balat civarındaki Şah Mahallesi denilen yerde ikamet ederler. (...) Yetmiş kişidirler ve çatal zincir tak-tıkları ayıları tef çalarak oynatırlar. (Hammer: I/II, 145-7; Evliya: I, 245)

Çingeneler hâlâ Altıncı Tepe’de Theodosius Surları içindeki meşhur Sulukule olarak bilinen Şah Mahallesi’nde yaşıyor. Av bekçisi olarak hizmet ettikleri İmparator II. Andronikos Paleologos’un (1282-1328) şehir surlarının dışındaki bu yerde ikamet etmelerine izin veren bir buyruk çıkardığı XIV. yüzyılın başından beri aynı yerde bir Çingene toplumu vardır. Hayatlarını o zaman olduğu gibi şimdi de falcılık, büyücülük, müzisyenlik, dansçılık ve Evliya Çelebi’nin alay geçişinde anlattığı gibi, ayı oynatıcılığıyla kazanırlar. Ancak son yıllarda hayvan hakları eylemcileri sokak eğlencelerinde ayıların kullanılmasını yasaklayan bir yasa çıkarılmasını sağladıklarından, Sulukule’de fal baktırma ve Çingene müziğiyle eğlenme şansı bulunabilse de, İstanbul sokaklarında artık bu eğitilmiş ayılara ve Çingene bakıcılara rastlanmaz.

On Birinci Bölüm, Evliya Çelebi’nin “doksan [*Evliya*: 95] dükkân, 500 kişi” dediği Aşçılardır.

Alaydaki Aşçılar da silahlıdır ve dükkânlarını Çin tabakları ve vazolar, altın ibrikler ve kâselerle donatmış vaziyette, kimi baş ütüleyerek, kimi paça temizleyerek pişirdiklerini iki yandaki seyircilere dağıtırlar. Yaya olanlar omuzlarında demir şişlere geçirilmiş ve safranlanmış sığır ve koyun kelleleriyle “Ala cânım, yağlıca ile sirkeli ve sarımsaklıca eyle” diye bağırlar ve ustalıklarını göstererek binbir şakayla geçerler. (Hammer: I/II, 147; *Evliya*: I, 246)

Bu bölümdeki diğer loncalar arasında Koyun ve Keçi Celleri, Tutkalcılar, pastırma, kırı, ciğer, sirke, yahni, sarmısak, soğan ve işkembe Esnafı vardır. Evliya Çelebi İstanbul’da hâlâ yaygın olan işkembeci dükkânlarını anlatır:

Bu İstanbul işkembecilerinin tümü bütün vergilerden muaf olan Rum kefereleridir. Sabaha doğru içildiğinde şarabın etkisini geçirdiği söylendiğinden geceleri insanlar bu dükkânlarda toplanarak işkembe çorbası içerler. İşkembeciler de alay geçişinde elbiselerini değiştirirler ve arabalar üzerindeki dükkânlarını Çin tabakları, temiz havlular, leğen ve ibriklerle donatır ve kazanlar içinden çıkardıkları işkembe, kırkbayır ve şirdenleri bıçaklarla doğrayarak kâselere koyup,

üzerlerine biber, tarçın ve karanfil saçarak Rumca şarkılar eşliğinde seyircilere sunarlar. Arkalarından onlara nazire edercesine anıarak işkembeci eşekleri gelir. Bunlar maskara bir millettir. (Hammer: I/II, 149-50; Evliya: I, 247-8)

On İkinci Bölüm, her tür içecek ve yiyecek hazırlayan birçok loncayla birlikte çeşitli kategorilerdeki aşçılardan oluşur. Bu grupların içinde törende ilk geçen Evliya Çelebi'nin Yoksul Aşçıları dediği ve İstanbul sokaklarında hâlâ görülebilen yoksul lokantalarıdır:

Yoksul Aşçıları 2000 kişidir ve 555 dükkânları vardır. (...) Ocakları arabalar üzerindedir ve temiz giyimlidirler ve muntazam dizilmiş değerli Çin tabakları ve kâselerin, ibriklerin leğenlerin, bulunduğu dükkânlarıyla geçerler. Aşçılar yemek kotarıırken hizmetçiler ellerinde tavus tüyünden yelpazelerle emre amade durur ve içeri aç biri girerse "Yaslı misafir geldi" diye nağmeli bir şekilde bağırarak yemekleri sayarlar. Şeyhleri, nakibleri ve çavuşlarıyla geçerler, aşçıbaşı en geride kalır. (Hammer: I/II, 151-2; Evliya: I, 248-9)

Bu bölümdeki diğer loncalar arasında Evliya Çelebi en renkli yorumları Şerbetçiler, Ağdacılar, Salepçiler ve Karcıbaşılar için yapar:

Şerbetçiler 500 kişidir ve 300 dükkânları vardır. (...) Şehrin Tahtakale denilen semtindeki Bülbül Ermeni şerbeti içen âdemi bülbül eder ve Unkapanı'ndaki Arnavut Kasım şerbeti Kasım gününde âdemi kızdırıp kefen ile oynatır ama akılda baş ayakta güç komaz. Eğer bir adam sokakta sendelerken görülürse "Kasım günü Kasım şerbeti içmişe benzer" diye darbimesel olmuştur. "Cana sefa, ruha gıda verir şerbetim cânım" diye şerbet dağıtarak geçerler. (Hammer: I/II, 154; Evliya: I, 250)

Ağda şurubu esnafı 313 [Evliya: 213] kişidir. İmalathaneleri yoktur, ancak imalathane sahiplerinden fiçıyla alırlar ve bu fiçılarını omuzlarında taşıyarak "Ağda" diye bağırırlar. Ağdalarının kalitesiyle ünlüdürler. Her zaman ağda satıp ağda yediklerinden tatlı dilleriyle ağdaki vahşi hayvanları dize getirirler. Tenha sokaklarda dolaşır ve

Zengüle makamından “Ağdayı süzelim, ay gibi yüzelim, nazlı güzelim, tatlıca tatlı, ağda yiyelim, bağa gidelim, safa edelim, amma ne ağda, sevdiğim bağda, üzümü bağda” şarkısını söylerler. Bu şarkılarla kadınları kandırıp değerli mallarını ağdayla değişen kurnaz Türk ağdacıları vardır. (Hammer: I/II, 155-6; Evliya: I, 251)

Kar ve buz satıcılarının sebze hane yanında bir dükkânı vardır, hünkârın karcıbaşı yaz kış oradadır. Emrindeki üç yüz kayıkçı Kattırlı, Mudanya Bursa dağlarında sürekli kar peşindedirler. Gemilere yükledikleri karları, buzları ve soğuk suları saltanat mutfağına, helvahaneye, Hareme, vezirler ve diğer önemli kişilerin evlerine dağıtır. Kışın kar yağdığında, 200 bin kişi At Meydanı’nda toplanır ve hamam kubbesi gibi yığıldıkları karları karlığa yuvarlarlar. Büyük alay sırasında bu karcılar kardan yapılmış çeşitli boy ve türde sarıklarla geçerler, birbirlerine ve seyircilere kartopu atarak şakalaşırlar ve başka birçok oyunlar yaparlar. Nice kızaklar ve arabalar üzerine hamam kubbesi gibi kar yığarlar ve 70-80 katır yükü Keşiş Dağı buzuyla geçerler. Karcılar yarı çıplak, ellerinde buzdan değnekler, bazıları delinmiş kulaklarına turna teli geçirmiş olarak, bazıları kol ve bacaklarını delip içinden çubuklar sokmuş olarak geçerler. (Hammer: I/II, 156-7; Evliya: I, 251-2)

Bir başka öncelik tartışması Balık Pişiricileriyle Helvacılar arasında geçer. Evliya Çelebi’nin anlatımından:

Sultan pirlерinin Hazreti Yusuf olduğunu söyleyen ve Helvacıları suçlayan Balık Pişiricilerden önce, balığın sağlığa yararlı olmadığını ve aklı hafiflettiğini söyleyerek Balık Pişiricileri suçlayan Helvacıların geçmesine karar verir. Helvacılar iddialarına delil olarak *Muhammediye*’nin yazarı ünlü Yazıcızade Muhammed Efendi’nin eserini Belh ve Buhara erenlerine göndermesini örnek verirler. Bu iki şehrin erenlerine yazarın bu kitabı deniz kıyısında bir mağaraya kapanıp yazdığı söylendiğinde erenler yazarın asla balık yememiş olduğuna, eğer yemiş olsaydı aklı hafifleyeceğinden böyle bir eseri yazamayacağına karar verirler. Yazıcızade Muhammed Efendi’nin halifeleri onun da babasının da dedesinin de asla balık yemediğini iddia ederler. Helvacılar daha sonra helvanın Kuran’da övüldüğünü söyleyerek Hazreti Muhammed’in “Tatlı sevmek imandandır” sözünü örnek

verirler. İddialarını sultanın huzurunda böyle dile getirdiklerinde meclis onların önce geçmesini kararlaştırır ve Helvacıbaşı'ya berat verilir. (Hammer: I/II, 157; Evliya: I, 252-3)

Böylece Helvacılar da alaydaki yerlerini alır, beş loncaları On Üçüncü Bölüm'de yürür. Evliya Çelebi'den:

Şehir helvacılarının tahtirevanlara yerleştirdikleri dükkânlarındaki tatlılar çocukların ağızlarından salyalar akıtır. (...) Kâseler içindeki çeşit çeşit şekerlemeler, amber kokuları seyredenlerin dimağını açar. (...) Bunların alayında şekerden yapılmış ağaçlar vardır, bu ağaçların üstünde yine şekerden meyveler bulunur, görülesi şeydir. Onların arkasından Hünkâr Helvacıbaşısı ve Şehir Şekercibaşısı adamlarıyla birlikte sekiz kat mehteran çalarak geçer. (Hammer: I/II, 158; Evliya: I, 253)

On Beşinci Bölüm birer Ağcı, İstiridyeci, Balık Satıcısı ve Balık Pişiricisi loncasıyla birlikte on balıkçı loncasından oluşur. Evliya Çelebi'ye göre en canlı gösterileri Balıkçılar, İstiridyeciler ve Balık Pişiriciler sergiler:

Balıkçıların tahtirevan üzerindeki dükkânlarında aralarında deniz canavarlarının da bulunduğu binlerce balık görülebilir. Bunlar arasında gösteriden birkaç gün önce yakalanmış ve 70 camıza çektirilen arabalara konmuş, zincire vurulmuş aslan misali balıklar, yunuslar, denizatları, kunduzlar, porsuklar vardır. Bu balıkçıların büyük bölümü Kayseri, Niğde ve Manisalı Rumlardır. "Hay! Huy!" diye bağırarak geçerken seyircileri hayran bırakırlar. Ayrıca çeşitli deniz böceklerini de toplarlar ve çoğunun ellerinde teberler, zıpkınlar, ağlar ve serpmelerle geçerler. (Hammer: I/II, 160; Evliya: I, 254-5)

İstiridyeciler 800 kişidir ve 300 dükkânları vardır. Bunlar denize demir tırmıklar atarak içkici biraderlerine satmak için deniztarağı, istiridye, midye ve denizkestanesi çıkarırlar. Ancak lakoz istiridye çok kuvvetlendiricidir; bazıları demir ızgara üzerinde pişirip yer, ama çiğ yenirse sarı balgam yutmuş gibi olursa da gayet kuvvetlendiricidir ve küçük çük biradere hayli kuvvet verir. (Hammer: I/II, 160-1; Evliya: I, 255)

Balık Pişiricileri 500 dükkânda 900 kişidir ve hepsi Rum kefereleridir ki kimi tereyağı, kimi zeytinyağı, kimi keten tohumu yağı kullanarak çeşitli usulde balık pişirirler. Dükkânlarında temiz peşkirler, temiz leğen ve ibriklerle hoş oğlanlar hizmet eder. Midye pilavı, isticridye ve kefal balığı çorbası pişirirler. Maskara bir kavimdirler ve neşeli mizaçtaki padişahı çok güldürdüler. (Hammer: I/II, 161; Evliya: I, 255)

On Beşinci Bölüm tüccarlar, esnaflar, zanaatçılar ve halka açık yerlerle birlikte darphane, gümrük ve tersaneyi denetleyen Saray Eminlerine ayrılmıştır. Evliya Çelebi'nin anlatımına göre, bu grupların en ilgi çekici olanı esir ticaretiyle ilgilenen gruptur:

Esirhane emanetinde 400 kişi vardır. Esirhane Tavuk pazarında alt ve üst kattaki 300 odasıyla büyük bir handır. Demir kilitli kapısı dibinde her iki cinsten aldığı ya da sattığı esirlerden öşür alan emin kalır. (...)

Esir bezirgânları 2000 kişidir; dükkânları esirhane odalarıdır. Bunlar alay günü en güzel elbiselerini giymiş olarak, Gürcistan, Mekiristan ve Azabistan'dan ve Çerkezistan'dan meşru ganimet olarak aldıkları esirlerle birlikte Alay Köşkü önünden geçerek Padişaha göründüler. Padişah sahiplerine büyük bağışlarda bulunarak Gürcü, Abaza ve Çerkez 100 parlak oğlanı saraya aldı. Kafileleri en pahalı giysiler içindeki 100 güzel kızın önde yürüdüğü esir eminlerinin geçişiyle ve onlardan sonra önünde ardında 100 parlak yüzlü ve sülün gözlü oğlanlarla gelen eminlerle sona erdi. (Hammer: I/II, 163-4; Evliya: I, 256-7)

On Altıncı Bölüm yağ, bezir, bal, zeytinyağı, sabun, misk, sabun, pastırmacı ve lebleci esnafıyla birlikte Bakkallardır. Buradan itibaren kendimizi Evliya Çelebi'nin en ilginç ve sıra dışı alay tasvirleriyle sınırlayacağız:

Yiyecek içecek satan Bakkallar loncası diğer loncaların önünde yer alır. Arabaların üzerine çadırlar kurarlar, temiz elbiseler giyerler ve çadırlarını içinden halka fındık, fıstık, kuru üzüm, incir attıkları sepetlerle donatırlar. Zırh giyerler. Kimileri soğan, pestil ve hurmadan

yapılmış kaftanlar giyer, ellerinde cevizden tespih, başlarında keçi yününden çelenkler takıp “Okka bir akçeye üzüm ve okkası iki akçeye nazlı incirim” diye bağırlar. (Hammer: I/II, 172-3; Evliya: I, 261)

Yağ esnafı 300 kişidir. Dükkânlarını çeşitli bölgelerden gelen yağlarla doldurulmuş küpler, leğenler, ve çiçekli şişelerle donatırlar. Bazı komik adamlar anadan üryan olup bütün vücuduna yağ sürerek ellerindeki rüzgârla şişmiş tulumları tutup, seyircilerin üzerine yürüdüğünde seyirciler geriye kaçarak yolu boşaltırlar. (Hammer: I/II, 173; Evliya: I, 261-2)

Pastırmacılar 800 kişidir ve 500 dükkân vardır. Hepsi Müslümandır ve bunlara Manavgatlılar denir. Manavgatlı denen kişi bir gün sünnet düğününde altın tas içinde dışkı yiyip tas kendinin olduğunda “Devletlü padişahım hiç kalmadı, yani dışkı kalmadı” der. O zamandan sonra bu taifeye hiç kalmadı derler. Bunların kimisi kaplan postu giyer ya da sığır, camız ve inek derisini kuyrukları ve paçalarıyla arkalarına alırlarken diğerleri koyun kelle ve paçalarından yapılan pastırmaları başlarına külah gibi koyarlar ve tepeden tırnağa pastırmadan kıyafetlerini tamamlarlar. Yine pastırmadan bayrak ve topuz taşırlar ve pastırmadan pantolonları, çizmeleri ve eyerleriyle “Manavgatlı kuluna hiç gerek, hiç” diyerek geçen maskara bir alaydırlar. (Hammer: I/II, 175; Evliya: I, 263)

On Yedinci Bölüm Meyveci Esnafı, Bahçıvanlar, Karpuzcular ve Çiçekçilerdir:

Meyveciler arabaları her çeşit meyveyle dolu olarak geçerler. Ayrıca sekiz ya da on adamın [*Evliya: ellişer adamın*] kızaklar üzerinde çektiği yapay elma, şeftali vb. ağaçları yaparlar. Diğerleri yine kızaklar üzerine yerleştirilmiş, dört tarafı meyvelerle donatılmış şadırvanlı köşkler yapar ve bu köşklerdeki oğlanlar seyircilerle pazarlık edip onlara meyveler atarak geçerler. Kimileri kestaneden kaftanlar giyip “Meyveler ve yaban otları bitirdik, hep bunlar sizin ve (davarlarınızın) geçinmesi içindir” ayetini okuyarak, kimileri de kuru üzümünden yaptığı tespihleri çekerek geçer. Her birini bin adamın kızaklar üstünde çektiği meyvelerle dolu yapay gemiler de yaparlar. Geminin direkleri, baş ve kıç tarafı tamamen meyve çekirdekleriyle süslenmiştir. Manav pazarcıları sepetleri doldurmak için gemiye üşüşürler ve

meyve alırken birbirlerinin başlarını yarıp kanlar içinde Alay Köşkü'nün önünden geçerler ki mahkemeye gitseler davalarını dinlemek yasaktır. (Hammer: I/II, 175-6; Evliya: I, 263)

Aynı zamanda meyve de satan Çiçekçi Esnafı 300 kişidir ve 80 dükkânları vardır. Bunlarda yılın her mevsiminde vezirlere, ulemaya hediye olarak verilmek üzere çiçek ve meyve dolu tabaklar görülür. Mükemmel silahlanmış askerleriyle büyük gösteriş yaparlar. Kızaklar üzerinde çektikleri çardağın her tarafını altın minderlerle donatırlar ve burada güzel oğlanlar hizmet ederler. (Hammer: I/II, 177; Evliya: I, 264)

On Sekizinci Bölüm, Kılıççılar, Zırhçılar, Mızrakçılar, Hancılar ve Bıçakçılar, Kalkancılar ve Kıncı loncalarının yer aldığı silahçılardan oluşur. Evliya Çelebi Kılıççıların neden en önde geçtiğini anlatıyor:

Kılıççılar 1008 kişidir ve 205 dükkânları [Evliya: 1007 kişi, 305 dükkân] vardır. (...) Din kılıçla tesis edildiğinden Kılıççılar diğer zanaatkarların önünde yer alır. Savaşta kadar barışta da bu mesleğe ihtiyaç duyar; kılıç her Müslüman evi için zaruridir.(...) Alay geçişi sırasında kılıçlarını parlatır, binlerce numarayla kulaklarına, boğazlarına midelerine şişler sokarak kanlar içinde geçerler. (Hammer: I/II, 177-8; Evliya: I, 264-5)

On Dokuzuncu Bölüm, Tüfekçiler, Tabancacılar, Barutçular, Kibritçiler ve Havai Fişekçilerden oluşur. Havai Fişekçiler alay geçişindeki en çarpıcı gösteriyi gerçekleştirir:

Havai Fişekçiler 100 [Evliya: 50] kişidir ve 18 dükkânları vardır. Bu Havai Fişekçiler zafer kutlamalarında kimi yıldızlar saçarak yatık giden, kimi doğrudan göğe yükselen çeşitli renklerde binlerce fişek atarlar. Bu fişeklerden bazıları üçe ayrılarak üçer kere havaya çıkar ve ilki sönüp yere düşerken ikincisi ve sonra üçüncüsü İngiliz barutu ile ateş alınca sanki bulutları parçalar. Bunu duyan Allah'a en yakın melekler "Allahım, bizi insanın şerrinden koru" derler. Alay geçişi sırasında karşılıklı ateş edilen kâğıttan kaleler yaparlar, yine birbirleriyle cenk eden fişekten papazlar, Frenk ve Yahudiler yaparlar, ve

ayılara, kurtlara ve domuzlara fişekler bağlayıp ateşleyince garip hayvanlar canlarının acısıyla seyircilerin arasına dalar ki cümle halkın üstü başı perişan olur. Yine dört yanda fişekler, ateş çarkları, şems-i cihan ve kafesler, ejderhalar, yılanlar, yıldırımlarla mucize gibi bir gösteri oluştururlar. Padişah köşkü önünden benzer görüntülerle geçerler. Hayran olmamak elde değildir. (Hammer: I/II, 181-2; Evliya: I, 267)

Yirminci Bölüm Demirciler, Nalbantlar, Çizme Çivicileri, Mihçılar, Kantarcılar, Teraziciler, Eğeciler, Burgucular, Kömür-cülerden oluşur. Evliya Çelebi bu bölümün başında Demircilerin yer alma nedenini açıklıyor:

Demirciler toplam 1000 dükkândır. Pirleri Kudüs-i Şerif'te yatan Hazreti Davud'dur. Sanatları sadece topçulukta değil, her bakımdan vazgeçilmez sanatlardan biri olduğundan bu bölümdeki loncaların başında yer alırlar. Dükkânlarını çeşitli çiçeklerle donatarak ve çekiçleriyle demir döverek büyük arabalarla geçerler. Kimileri omuzlarında demir çubuklar taşırlar ve yol üstüne örsü koyarak "Davudiyiz, Davudi" sedalarıyla demir döverler. (Hammer: I/II, 183; Evliya: I, 268)

Yirmi Birinci Bölüm, Çilingirlerin başı çektiği, demir işleriyle uğraşan diğer işçi ve esnaftan oluşur. Çilingirler en başta gider, çünkü "dükkânlarını kilitler, anahtarlar, halkalar ve diğer yaldızlı ya da kalaylı küçük demir eşyayla donatırlar" (Hammer: I/II, 185; Evliya: I, 269-70) diyen Evliya Çelebi'ye göre onların piri de Davud'dur.

Yirmi İkinci Bölüm, Kazancılar, Bakırcılar, Çarkçılar, Cam Taşçılar, Tencere Esnafı ve Kalaycılardan oluşur. Evliya Çelebi'ye göre Kalaycılar çok çarpıcı bir gösteri gerçekleştirirler:

Kalaycı birlikleri yelteme, yassılama, sayalma denilen çekiçleriyle geçerler. Yolun ortasına büyük bir tomruk koyarlar ve on dört-on altı kişi becerilerini göstermek için var güçleriyle çekiç sallarlar. Bu esnafın ihtiyaçları sakallıdır ve sakalları bakır rayıhasından yeşil ve mavi renkli olmuştur. Kalaycılar Kazancıların ve Çarkçıbaşının önünde

geçtikten sonra, Kastamonulu içoğlanları sekiz kat mehteran eşliğinde geçer. (Hammer: I/II, 187-8; Evliya: I, 271-2)

Yirmi Dördüncü Bölüm'ün başında Kuyumcular vardır; onları Cevahirciler, İnciciler, Saatçiler, Sikkezenbaşı, Damgacıbaşı, Romatçılar (yılda bir kez kuyumcu ve saatçi dükkânlarını süpürüp elde ettikleri altın ve gümüş tozunu gümüşhanecilere satan Yahudiler), Gümüş Arayıcıları, Gümüşhaneciler (gümüş ayırıcıları), Kafesçiler, Elmas Kesiciler, Mühür ve Tılsım Kazıyıcılar, altın veya gümüş Tel Çekenler, Mühürçüler, Potacılar, Cıvacılar, Kalemçiler, Divitçiler, Pirinç Kavalcılar, Bıçak Kınıcıları izler. Evliya Çelebi'nin kendisi de babasının Kuyumcubaşı olduğu Kuyumcular loncasındaydı ve bize hem II. Selim hem de Sultan Süleyman gençliklerinde şehzade eğitiminin bir parçası olarak bu zanaatla uğraştıkları için Kuyumcuların en önde yer aldığını anlatır. Evliya Çelebi kendi alayının geçişini anlatıyor:

Kuyumcular alayda ihtişamdandır gözleri kör eden büyüleyici bir gösteride bulunurlar. Arabalar ve tahtirevanlar üzerinde bıçaklar, hançerler, kılıçlar, topuzlar, mücevher kakmalı kemerler, buhurdanlıklar, gülsuyu şişeleri, koşum takımları ve tasviri mümkün olmayan nice değerli parçalar teşhir ederler. (Hammer: I/II, 189; Evliya: I, 272)

Yirmi Dördüncü Bölüm, Dökmeciler, Kalay Düğmeciler ve Evliya Çelebi'nin "kurşun ile zımparayı birleştirip berberlerin ustalarını bilemeleri için yuvarlak kösereler yapan 25 kişi ve 10 dükkân" dediği Kurşun Berber Köserecileri esnafından oluşur. Evliya Çelebi "Pirleri malumumuz olmayıp adına ne gençliğimizde ve seyahat ettiğimiz yerlerde ne de yazılı olarak rastlamış değilim; ama meşhur marifet değildir, sonradan icat bir marifettir. Bunlardan sonra Dökmecibaşı sekiz kat mehteran çalarak geçer" (Hammer: I/II, 195; Evliya: I, 276) diyerek bu loncaı anlatmayı bitirir.

Yirmi Beşinci Bölüm'ün başında, Sultan Bayezid de bizzat yaycı olduğundan Yayıbaşı esnafı geçer. Onları Okçular (ok imalatçıları), Zemberekçiler (tatar yayı [arbalet] imalatçıları), Sapancılar, Talimhaneciler, Okçu Pehlivanlar, Zırhgirciler, Değ-

nekçi Pehlivanlar, Gürzcü Pehlivanlar, Göncüler, Avcılar, Yel pazeciler, Sorguççular, Kuşçular, Tavukçular, Serçeciler ve Bülbülcüler izler. Evliya Çelebi Bülbülcü esnafını anlatıyor:

500 kişidirler ve dükkânları yoktur. Mollalar, vezir oğulları ve önemli kişilerle, berber dükkânlarındaki ustaların yetiştirdiği bülbüllerin şakımaları ruha gıda olur. Bülbülcülerin ellerinde inci ve akikle örülmüş bülbül kafesleri vardır ki bin kuruştan pahalıdır ve sadece padişaha hediye için yapılırlar. Bu kafesler içindeki bülbüller insan kalabalığından çekinmeden feryat figan ederek birbirleriyle şakıma yarışına girerler. Diğer kafeslerde sığırcıklar ve kimisi İhlas Suresi'ni okuyan kimi salavat getiren papağanlar görülebilir. Onlardan sonra Okçubaşı ve Okmeydanı nişan yerinde Atıcibaşı cümle atlılarla yaylarını gererek geçerler. Ardından Yayıcibaşı, Okçubaşı ve Yeniçeri ocağından Talimhanecibaşı ardı sıra sekiz kat mehteranla gelir. (Hammer: I/II, 200; Evliya: I, 280)

Yirmi Altıncı Bölüm'ün başında üç terzi loncası (Terziler, Dolamacılar ve Kapamacılar) vardır. Evliya Çelebi Terzileri anlatıyor:

İki işyerleri vardır, ilki II. Sultan Mehmed'in inşa ettiği Aslanhane'ye yakın olan baş işyeri, diğeri Alay Köşkü'nün karşısında Sultan Süleyman'ın inşa ettiği işyeridir ve her birinde 500 kişi vardır. Bunların dışında İstanbul'un dört kadılığında tüm terzi dükkânlarının sayısı 3000'dir ve 5000 kişi çalışır. (...) Tahtırevan üzerindeki dükkânlarını sıranklar üzerinde taşıdıkları Mısır, Dimyat, Tire kumaşlarından yapılmış her cins değerli kaftanlarla donatırlar. Tümü silahlıdır ve padişahlar dahi bunlara muhtaç olduğundan ön sırayı alırlar. (Hammer: I/II, 200-1; Evliya: I, 280)

Diğer loncalar, Hallaçlar, Kadın Başlığı Terzileri, Tülbentçiler, "kelle-pûş" denilen başlığı yapanlar, Yorgancılar, Ütücüler, Gömlekçiler, Kenar Süsçüler, Dokumacılar, İplikçiler, Kemer ve Kuşakçılar, Yahudi İbrişimciler ve İpek Düğmecilerdir. Evliya Çelebi'ye göre bu bölümdeki en iyi gösteri Hallaçlara aittir:

Hallaçlar yaylarına ahenkli bir usul ile vurarak "Tartaka tırtık tır tır tık tıka" diye müzikli sesler çıkarıp, pamuk atarak ve gülüp oynayarak geçerler. Tepeden tırnağa pamuktan ferace, kaftan, pantolonlar giyerler ve pamuk topuz ve tüfekleri vardır. Ve tahtirevanlar üzerindeki dükkânlarında yine pamuktan kara gözlü adamlar, ve zincirlere bağlı ve zincirin ucu yine pamuktan Aslancının elinde, turuncu ve kızıl gözlü aslanlar ve kaplanlar vardır. Alay Köşkü önünde pamuk kaftanlı adamları ateşe verip seyircilerin üzerine giderler. Bazıları "Sakin! Pamuktan aslan geliyor" derken bazıları da "Korkma, pamuktan aslandır, kaba kaftan kalıbıdır, hâkim değildir" diye darbimesel ederler. (Hammer: I/II, 201; Evliya: I, 280-1)

Yirmi Yedinci Bölüm'de sadece üç lonca vardır; Çadırcılar, Tınabcılar (kazığa bağlanan çadır ipi imalatçıları) ve Kolancılar. Evliya Çelebi Çadırcıları anlatıyor:

İlk çadırı Cemşid peyda etmiştir. Hazreti Peygamber'in zamanında pirleri Nasır bin Abdullah Mekki idi. Selman-ı Pak belini bağlamıştır ve çadırcıların silsilesi ona uzanır. Hazreti Peygamber'e ihramdan çadır yapmıştır. Alay töreninde arabalar üzerine çadırlar kurarlar ve tente ve sineklik yapan hoş oğlanlar bu çadırlar içinde şakalaşarak çalışırlar. (Hammer: I/II, 204; Evliya: I, 282)

Burada bir başka öncelik tartışması ortaya çıkar, Kürkçüler Tabakçıların (debbağlar, yani ham deriyi işleyenler) sırasına itiraz eder:

Kürkçülerle Tabaklar arasında acayip bir sıra çekişmesi oldu. Sonunda kendisi ve ileri gelenlerin hepsi kürk giymeye mecbur olduğundan, padişah Kürkçülerin lehine karar verdi. Bunlar dükkânlarını yüz binlerce kuruşluk her çeşit kürkle donatırlar. Mahmutpaşa çarşısındaki Rum Kürkçüler başka bir alaydandırlar ve ayı postundan külah ve pantolon giyerler. Bazıları tepeden tırnağa aslan, kaplan ve kurt postu giyinir, başlarına samur kalpak koyarlar. Bazıları hayvan derilerine sarılmış yaban âdemi olmuşlardır ki görenler korkar. Her biri pranga zincirlerle bağlıdır ve altı yedi kişi tarafından çekilirler. Kimileri de ayakları havada başları yerde görünse de yine iki ayakla-

nyla yürüyüp halkın üzerine hücum ederler. Diğerleri aslan, kaplan, ayı postu içinde dört ayak üstünde giderler ki bunlar da zincirlidir. Halkın üzerine her yürüdüklerinde zincirkeşler bunlara vurur. Bazıları domuz, maymun ve diğer zararsız hayvanların kılığına girip zincirsiz olarak halkın peşine düşerler. Kimileri de ellerinde teberler, yanlarında tazılar ve köpeklerle birbirlerine hamle edip av sahnesi sergileyerek padişahın önünden geçerler. (Hammer: I/II, 204; Evliya: I, 282)

Kürkçüleri Samur Tüccarları, Samur Kalpakçılar, Su Kuşu Avcıları, Parsçıbaşı Esnafı ve Aslancılar izler. Evliya Çelebi son iki loncayı anlatıyor:

Önceden aslan ve pars bakıcıları aslan ve parslarıyla köpekler ve çoban köpeklerinin sırasında geçerdi; ancak aslan ve kaplan postlarını Kürkçüler tabakladığı için padişah fermanıyla kürkçülerin yanında yer aldılar. Onların ardından Avcıbaşı, Aslancıbaşı, Parsçıbaşı ile birlikte sekiz kat mehteran eşliğinde hepsi de samur kalpaklı ve zırhlı Rum ve Müslüman oğlanlar gelir. Bu kürkçü esnafı Osmanlı'ya seferde ve barışta gayet gerekli bir esnaftır. (Hammer: I/II, 205; Evliya: I, 283)

Kürkçülere karşı kaybeden Tabaklar, Yirmi Dokuzuncu Bölüm'ün başına geçerler. Bunların arkasından Tırşeciler (parşömen imalatçıları), bürk keçesi yapan Keşeciler, Yenişeri Keşecileri, Semer Kumaşı Yapanlar, Semer Kumaşı Satanlar, Tabak Tüccarları ve Meşin Tüccarları gelir. Bütün bu loncalar, loncaların en güçlülerinden birisi olan ve denetlenemediği için sık sık büyük karışıklıklara neden olan Tabakların yardımcısı olarak görülür. Evliya Çelebi anlatıyor:

İstanbul'un dört kadılık bölgesinde on iki yerde tabak dükkânı vardır. Bu tabakçılar âdem ejderhası sert adamlardır. Bunların içine kanlı ve harami girdiğinde kurtulamaz ve bunları hâkime vermeyip köpek derisi ters yüz etme işine koyarlar ki işlediği suçlardan pişman olup düzgün bir adam haline gelir. Toplam yedi yüz dükkânda 3000 kişidirler. Bahadır ve zorba bir kavim olan bu tabakçılar Melek Ahmed

Paşa efendimizin vezirlikten azline sebep olmuşlardır. Çok azgın ve zorbadırlar ve cümlesi bir yere toplansa padişahı dahi devirirler. Alay toplanma yerinin girişinde, tabaklamaktan elleri ve ayakları kırmızı, tırnakları siyah siyah, yalın ayak başı kabak binlercesi toplanır. Meşinden hırka ve feracelerle ve sahtiyan gürz ve topuzlarla “Aşa! Aşa!” diyerek geçerler. Diğerleri dükkânlarını mavi, sarı, şeftali, kırmızı renklerde sahtiyanlarla süslerler; bazıları arabalar üstündeki tekneler içinde keçi derileri tabaklayarak ve “Ya Hay” diyerek geçerler. (Hammer: I/II, 206; Evliya: I, 283)

Otuzuncu Bölüm, Saraçlardır. Evliya Çelebi’nin işaret ettiği gibi “Ordu-yı İslamda saraçlar çok makbul olduğundan” (Hammer: I/II, 208; Evliya: I, 284), bu bölümdeki diğer loncaların önünde geçerler. Dükkânlarını işlemeli eyerler, koşumlar, cüzdanlar, mataralarla donatırlar. Semercilerin ardından Kalkakçılar (eyer kaltağı imalatçıları), Sadakçılar, Semer Keçecileri, Yularcılar, Sandıkçılar, Kamçıcılar gelir. Evliya Çelebi Semercilerin Nalbantlar, Aşçılar ve Berberlerle birlikte en gerekli zanaatkârlardan olduğunu, bu nedenle de Osmanlı ordusunda çok makbul olduklarını yazar.

Otuz Birinci Bölüm, Pabuççular ve Devşirmeler olmak üzere sadece iki loncadan oluşur. Evliya Çelebi Pabuççular daha önce Devşirmelerden sorumlu ağaya bağlı olduklarından bu iki grubun önceleri birlikte geçtiğini anlatır. Ancak daha sonra Sultan Süleyman istekleri üzerine onlara kendi ağalarının idaresinde ayrı bir statü vermiştir:

Pabuççular 4000 kişidir ve 340 [Evliya: 3400] dükkânları vardır. Mercan çarşısında yedi bekârâne vardır. Toplam 8000 pabuççu bekârı orda bulunur. Başka odabaşları ve hâkimleri vardır ancak ellerinde Süleyman Han’dan alınmış fermanları olduğundan hâkim bunlara hükmedemez. Suçluları kendileri cezalandırırlar ve hatta öldürüp kendi bölgeleri içinde gömerler. (Hammer: I/II, 209; Evliya: I, 285)

Otuz İkinci Bölüm’ün başında Kavaflar vardır. Evliya Çelebi anlatıyor:

Bunlar dört kadılık bölgesinde 1004 adam ve 1004 dükkândırlar. Tamamen dikilmiş ve hazır çizme, postal, yemeni, terlik satarlar. Tellaları büyük tablalara doldurdıkları malları “Pabucum rüzgâr ölüsü, üç yüz kırk ve beş yüz elli ve bin beş yüz” diye bağırarak satarlar. Bazıları akçasını alırken müşteriye kan ağlatıp arkasından “Gidiyi iyi yaptım” deseler de herkes bunlara muhtaçtır. (Hammer: I/II, 210; Evliya: I, 286)

Kavafları onların yardımcıları sayılan diğer loncalar izler. Bu loncalar Kadın Terlikçileri, Kavaf Aletleri Yapanlar, Çizmeciler, Mestçiler, Eskici Kavafları, Hamam Ayakkabıcıları (hamam kapılarında eski ayakkabı ve terlik onaranlar) ve Kavaf Tellaları loncalarıdır.

Otuz Üçüncü Bölüm’ün başında Aktarlar vardır. Evliya Çelebi’den:

3005 dükkânda binlerce mal bulunur ve nice esnaf yamakları vardır. Zindankapısı dışında bulunan Mısırlı Aktarların hepsi silahlı olup arabalar üzerine zencefil, ravent, karanfil, biber, tarçın, sümbül yağı, sarısabır gibi 3000 çeşit mal doldurarak geçerler. Bu Aktarlar bütün malları şişelerde ve kutularda muhafaza ederler. (Hammer: I/II, 212; Evliya: I, 287)

Aktarların ardından gelen diğer loncalar, Amberciler, Buhurcular, Fincancılar, Fincan Tamircileri, Çömlekçiler, Kibritçiler, Kibrit Yağı Tüccarları, Badem Yağcılar, Şişeci Tüccarları, Çerçiler (seyyar aktarlar), Çiniciler, Esrarcılar, Afyoncular, Tekneciler ve Şifalı Otçulardır. Evliya Çelebi anlatıyor:

Afyoncu esnafının 104 dükkânı ve 104 adamı vardır. Pirleri afyonu ilk bulan filozof Pythagoras’tır ve ilk çiğneyen Amr bin Ümeyye-i Zamire’dir ve bu afyonu çiğneyenler nüktedan ve zarif olurlar. Afyon satarlarken kimi kaşınır, dilini dışarı çıkarıp “Hay! Huy!” diye bağırır ve seyircileri korkutur. (Hammer: I/II, 213; Evliya: I, 288)

Otuz Dördüncü Bölüm’ün başında Berberler vardır; onları Sünnetçi Berberleri, Piyade Berberler, Ustura Çarkçıları, Ustura

Sapçıları ve Sarıkçılar izler. Evliya Çelebi bu loncaların geçişini kısaca anlatır:

Berberlerin ilk pirleri Hazreti İbrahim'dir ve ikinci pirleri Selman-ı Pak'tır. Bu berber taifesi dükkânlarını camlar, sarı pirinçten leğen ve ibriklerle ve binlerce Alman usturasıyla donatır, bellerinde ibrişim ve sırmalı peştemallar ile geçerler. (Hammer: I/II, 214; Evliya: I, 289)

Sünnetçi Berberleri dükkânlarını çok sayıda usturayla donatırlar ve bazı oğlanları tef ve kudüm eşliğinde sünnet ederek geçerler. (Hammer: I/II, 215-6; Evliya: I, 290)

Piyade Berberlerin dükkânları yoktur ve 2000 kadardırlar. Bunların piri de Selman-ı Pak'tır. Hazreti Muhammed'in onun hakkında hadisi vardır: "Selman ehl-i beytimizdendir. Öncekilerin ve sonrakilere ilmini idrak etmiştir. Şüphesiz cennet her gün ve gece beş kere ona koştaktadır." (Hammer: I/II, 216; Evliya: I, 290)

Ustura Çarkçuları 100 kişidir ve 40 dükkânları vardır. Pirleri Ebü'l-Feth Abdullahü'l-Nasri'dir ve Bıçakçıların da piridir. Araba tekerleği gibi çarklarda ustura bileyerek geçerler. (Hammer: I/II, 216; Evliya: I, 290)

Ustura Sapçuları 40 kişidir, 12 dükkânları vardır. Onların pirleri de Ebü'l-Feth Abdullahü'l-Nasri'dir, ustura sapı yaparak geçerler. (Hammer: I/II, 216; Evliya: I, 290)

Sarıkçılar 40 kişidir ve 7 dükkânları vardır. Pirleri Cennetten Tac-ı Embiya'yı Peygamber'e getiren Cebrail'dir. Dükkânlarında sarık sararak geçerler. Onların ardından Berberbaşı cümle takımı ve sekiz kat mehteranla gelir. (Hammer: I/II, 216; Evliya: I, 290)

Otuz Beşinci Bölüm'ün başını çeken Hamamcıları Evliya Çelebi şöyle anlatır:

İstanbul'un dört kadılık bölgesinde 151 hamam vardır; bu Hamamcılar tamamen silahlı olarak geçerler, zengin ve edipli kimselerdir. Hepsi Arap atlarına binerler ve adamları arabalar üzerinde keçeden hamamlar yapıp aydınlık camlar ile donatırlar ve halkı hamama çağırırlar. Hamamın mavi peştemallı üryan tellakları da halkı hamama çağırarak geçerler. (Hammer: I/II, 216; Evliya: I, 290)

Bu bölümdeki diğer loncalar, Tellaklar, Natırlar, Lekeçiler, Çamaşırcılar ve dükkânları olmayan ve hamam kapılarında tüy dökücü kremler satan satıcılarıdır.

Otuz Altıncı Bölüm'ün başını Nakkaş denilen ressamlar çeker. Bu bölümde Portre Ressamları (*Nakkaşan-ı Musavviran*) ve Tasvir Falcıları (*Falciyan-ı Musavver*) loncaları da vardır. Evliya Çelebi bunları anlatıyor:

Aslanhane'nin üst katları odalarla doludur ve cümle Nakkaş burada sakindir; buranın dışında 100 dükkânları vardır ve toplam Nakkaş 1000 tanedir. Pirleri, Şeddad'ın bağı İrem'i resimleyen Şemmir-i Ahim'dir. (Hammer: I/II, 217; Evliya: I, 291)

Portre Ressamları [*Nakkaşan-ı Musavviran*] 20 [*Evliya: 40*] kişidir ve 4 dükkânları vardır. Şeriatımızda suret çizmek memnu olduğundan pirleri yoktur. (...) Ancak Rum [*Anadolu*] ressamaları İslam'ın şan ve şöhreti için Hazreti Hamza'nın savaşını resmetmişlerdir. Böyle savaşları ve kahramanları resmederek seyredenlerin savaş cesaretini ve cihat arzusunu artırırılar. Ressamlar dükkânlarını bu tasvirlerle donatırlar. (Hammer: I/II, 218-9; Evliya: I, 292)

Tasvir Falcılarının [*Falciyan-ı Musavver*] en meşhuru Mahmutpaşa'da bir dükkânı olan Koca Muhammed Çelebi'ydi. Sultan Süleyman'ın sohbetiyle müşerref olmuş zinde bir ihtiyardı. Dükkânını kahramanların, pehlivanların ve cengâverlerin büyük tabakalara çizilmiş tasvirleriyle donatır ve gelip geçenler bir akçeye bu tasvirlerle fal tutup "Savaş mı gelir, yoksa Yusuf ile Züleyha mı, Leyla ile Mecnun mu gelir" diye baktığında, ona göre maniler okur ve dinleyenin gülmekten aklı giderdi. O da böyle geçinirdi. Kâhin bazen bu suretlerle padişaha giderdi ve alay sırasında bu tasvirlerle geçerdi. Bu tasvir falcısının uydurduğu gazeller İstanbul'da hâlâ onun tavırlarıyla taklit edilir. (Hammer: I/II, 219; Evliya: I, 292)

Bu bölümdeki diğer loncalar arasında Altın Dökücüler, Tezhipçiler, Ciltçiler, Sahaflar, Kâğıtçılar, Divitçiler, Balmumundan Kuş Yapanlar, Yastık Basmacılar, Patiska Basmacılar, Sırma Nakkaşları ve Nahılcılar (yapay servi ağacı yapanlar) vardır. Evliya Çelebi bu son loncanın ilginç bir tasvirini yapar:

Saray düğünleri ve sünnet düğünleri için nahıl yapanlar 40 [Evliya: 55] kişidir ve 4 dükkânları vardır. Alayda çeşitli tellerden ve balmumundan yapılmış ve her birine tersaneden yüzer kişinin destek olduğu büyük servilerle geçerlerken muhafızlar, sağa çekin, sola çekin diye silistre düdükleri çalarlar. (Hammer: I/II, 220; Evliya: I, 292-3)

Otuz Yedinci Bölüm, 29 loncadan meydana gelen ve Kapa-lıçarşı'nın çekirdeğini oluşturan kadim binada çalışan Eski Bedesten (İç Bedesten) Esnaflarından oluşur. Bunların arasında Saatçiler, Hamallar, Tellallar, çeşitli tüccar ve esnafar vardır. Evliya Çelebi Eski Bedesten'i anlatıyor:

İstanbul'un en sık gidilen gözde yerlerinden birisi Eski Bedesten'dir. Vezirlerin ve ordu mensubu önemli kişilerin mallarının konulduğu kale gibi büyük bir depodur ve bunun için altta demir kapılı yüzlerce mahzen vardır. 875 [1453] yılında Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılmıştır. Dışında takkeçilerin, sahafların, sırmacıların, kuyumcuların yer aldığı sağlam bir yapıdır. Dört tarafında demir kapılar vardır. Bu bedestenin üzerinde büyük sütunlarla desteklenen kurşun kaplı kubbeler vardır ve pencereleri de demir kepenklidir. Bedesten içindeki dört sokakta toplam 600 dükkân ve 2000 dolap vardır. Sabahdan kuşluk vaktine kadar işleyen büyük bir işyeridir. (Hammer: I/II, 221; Evliya: I, 293)

Otuz Sekizinci Bölüm, Galata Bedesteni loncasıyla birlikte dokuz loncası olan Yeni Bedesten Esnafından oluşur. Evliya Çelebi şimdi Sandal Bedesteni olarak bilinen Yeni Bedesten'i anlatıyor:

Yeni Bedesten Fatih Sultan Mehmed tarafından Eski Bedesten'in 100 adım ötesine yapıldı. Burada da kurşun kaplı sağlam kubbelerin yanı sıra 600 dolap vardır ve 1000 kişi çalışır. (...) Buradaki mallar Eski Bedesten'deki mallar kadar değerli değildir. Yeni Bedesten'de ipek ve değerli kumaşlar bulunurken Eski Bedesten'de altın ve gümüş satılır. (Hammer: I/II, 223-4; Evliya: I, 295)

Otuz Dokuzuncu Bölüm, Doğramacıbaşı yani Sedefkârcı-

başı'nın yönetimindeki 8 loncadan (Sedefkârlar, Çıkırıçılar, Hilalçiler, Kaşıkçılar, Kutucular, Varilçiler, Nalıncılar, Zerdesteciler) oluşur.*

Bir başka öncelik tartışması da Mimarbaşıyla Müzikçiler arasında olur. Evliya Çelebi bu tartışmayı Müzikçilerin kazanıp alayda Kırkinci Bölüm olduğunu, Mimarların da kırk ikinci sıraya gönderildiğini anlatır:

Mehterbaşı taifesi padişahın huzuruna çıkan Mimarbaşı taifesiyle büyük bir çekişmeye girdi. Mimarbaşı "Padişahım, biz Habib Neccar kullarıyız, onlar lanetli Cemşid'den gelen bir alay deccal kavimdir, biz padişahımıza saraylar, camiler, abideler inşa ederiz. Bu yüzden önceliğin bizde olması gerek" der. Mehterbaşı da cevap olarak "Biz padişahımız her sefere çıktığında şan, şöhret, şevket için düşmana karşı kudüm vurduğumuzdan ve kös vurarak Müslüman gazileri cenge hazırladığımızdan her zaman lazımsız. Yine padişahımızı elemlediğinde elemi def etmek için on iki makam, yirmi dört şube, yirmi dört usul ve kırk sekiz fasılla fasıl ederiz. Ruha gıda verici esnaf- lar bize mensuptur, oysa mimarbaşının taifesi Ermeni, Rum, Arnavut kefereleri ve Çingenelerdir. Padişahım, Peygamberimizin bayrağı ne- reye gitse arkasında mehteran olduğundan biz bu esnafı başımıza geçirttirmeyiz" der. Böylelikle baştaki yerlerini alırlar. (Hammer: I/II, 225; Evliya: I, 296)

Evliya Çelebi daha sonra hem enstrüman yapanları hem de çalanları kapsayan 65 loncadan oluşan Kırkinci Bölüm'ün başındaki Çalıcı Mehteran loncasını anlatır:

Bunlar 300 kişidir. (...) Hünkâr sarayının bahçe kapılarından Demir Kapı yanında bir işyerleri vardır. Ortasında öğleden sonra üç fasıl geçtikleri ve bir cengi harbi çalıp padişaha dua ettikleri dört köşeli bir kule vardır. Divana gidecek olanları uyandırmak için de seherden önce üç saat üç kere fasıl geçerler. Yaz ve kış Osmanlı kanunu budur.

* Yazarın kullandığı Hammer çevirisinde ve dolayısıyla elinizdeki kitabın özgün metninde bu bölüm yer almamaktadır. Bölümü özetleyen bu paragraf tarafımızdan eklenmiş, *Seyahatnâme* ile uygunluk sağlamak için de bundan sonraki Bölümlerin sıra numaraları birer ileri kaydırılmıştır (Ed.N.)

Çok iltifat görürler ve ulufeleri ağırdır. Bir divan üyesi ya da başkası yüce bir makama nail olduğunda kutlamak için hanesinde üç fasıl geçerler, eğer hanesinde yoksa evde kalanlar için bir fasıl çalıp giderler. (Huzura kabulde ya da bayramlarda Pera'daki Avrupalı nâzırların evlerinin önünde de çalarlar). (Hammer: I/II, 225; Evliya: I, 296-7)

Kırk Birinci Bölüm'ün başında Evliya Çelebi'nin hararetle anlattığı Pehlivanlar ve Cambazlar vardır:

İstanbul'da 13 pehlivan vardır ve her biri ipten merdivenler ile göğes kement atarak Allah'a en yakın melekler ve Hazreti İsa ile sohbet etmeye yakın olmuşlardır. (...) Kimi ellerinde birer kâğıt destesi ya da sopa veya kılıçla, ya da 266 parça aletle marifet gösterip, Galata Kulesi'nin külahının tepesine ayak basmış pehlivanlardır. (Hammer: I/II, 228; Evliya: I, 298)

Pehlivanlardan sonra Ateşbazlar gelir, onları iki grup Karagöz oyuncusu ve sırasıyla 66 farklı Oyuncu tipi izler. Alaydaki gösterilerine ilişkin Evliya Çelebi'nin yazdıklarından: "Bu Pehlivanların her biri padişahın önünden maharetini icra ederek geçer ki anlatılmaz. Geçerken öyle hay huy ederler ki velvellerinden İstanbul içinde zelzele olur. Mehteranları yoktur. İşyerleri Katırhanı'dır, silahları yoktur." (Hammer: I/II, 229; Evliya: I, 299)

Sonra, Kırk İkinci Bölüm'de Mimarlar geçer. Saray Mimarbaşı ve yedi yardımcısı ilk grubu oluşturur. Onların ardından her türden 44 esnaf loncası gelir. Evliya Çelebi bu bölümü çok canlı bir şekilde yansıtır:

Bütün bu esnaflar meslek aletleriyle arabalar üzerinde ya da yayadırlar ve Marangozlar arabalar üzerine evler yapıp "Bre tahta getir, bre mih getir" diye bağırarak, İnşaatçılar duvar yaparak, Keresteciler direk mertek dikerek, Bıkcıcılar araba üzerinde tahta biçerek, Sıvacılar dükkânı sıva ederek, Alçıcular alçı değirmenlerini çevirip alçı yaparak, Kireç Yakıcılar kireç yakıp yüzlerini gözlerini beyaza bulayıp şakalar ederek geçerler. Kurşun Örtücüler koca kubbeleri arabalar üzerine yükletip kurşun dökerek ve Mermer Kesiciler mermerden mezar sarıkları ve mezar taşları yaparak, Kaldırımcı Arnavutlar ellerinde

kazmaları ve demir küsküleriyle Elbasan nağmesi söyleyip kaldırım döşeyerek, Eyüp Oyuncakçıları çocuklar için binlerce oyuncak ve tef dümbelek, kamış borular, çingiraklar sergileyerek geçerler. Bu Oyuncakçı alayında ak sakallı gözü sürmeli çelebiler vardır ve bazıları 30 yaşında çocuk başlığı ve önlüğü giymiş ayağı nalınlı, sakallı adamlar, kadın elbisesi giymiş adamlara yapışp “A dadı, ben bu oyuncacı isterim, yahut istemem” diye ağlayarak ellerindeki çingirakları dümbelekleri çalarak geçerler ve At Pazarı’nda Edirne arabası ve koçu arabası yapıp, küçük arabaları keçilere ve çoban köpeklerine, büyük koçu arabalarını altışar, sekizer, onar kınalı küheylana çektirirler. Beş yüz elli kazma ve kürekli Mezar Kazıcılar “Nerede kazalım” diyerek geçerken insanlar bu esnaftan ibret alır. Bu esnaflar Alay Köşkü önünden anlatılmaz şakalar ve numaralarla geçerler ve arkalarından da mimar ağalar tüm içöğlanlarıyla sekiz kat mehteran eşliğinde geçerler. (Hammer: I/II, 231-3; Evliya: I, 300-1)

Kırk Üçüncü Bölüm Evliya Çelebi’nin lirik bir ifadeyle anlattığı tek loncadan, Şarkıcılardan (Hanendeler) oluşur:

Şarkıcıların [*Hanendeler*] piri kuşağını Selman-ı Pak’ın bağladığı Hamza bin Yetim’dir. Hazreti Muhammed’in huzurunda Habeşli Bilal ile ilahi okumuştur. Mezarı Taif’tedir. En ünlü musahiplerden biri yedi padişah ile dost olan ve 140 yaşında ölen Tokatlı Derviş Ömer Gülşeni’dir. Süleyman Han zamanında Zigetvar kuşatmasında bu hakirin babasıyla aynı çadırdıydı. Mısır’da Gülşeni hazretlerinin sohbetine nail olmuştu ve II. Selim zamanında onun tarikatını benimsemişti. Bu hakir sarayda iken manevi babamız ve hatta maneviyatta da üstadımızdı. Küçük zilli defini ele alıp “Ya Hazreti gülüm Gülşeni pirimin piri Ömer Ruşeni dost” diyerek defe vurduğunda görmek lazımdı. Bütün makamlarda maharetliydi, ancak IV. Murad segâh makamına düşkün olduğundan bu makamdaki bütün usullerle halk müziği, şarkılar ve beyitler okurdu ki insana sonsuz hayat verirdi. (Hammer: I/II, 233; Evliya: I, 301-2)

Kırk Dördüncü Bölüm, 67 loncada toplanan Müzisyenlerden (Sazendeler) oluşur. Evliya Çelebi bu bölümü anlatırken İslam dünyasında müziğin rolüne değinir:

Tevhidi filozof Pythagoras pirliridir. İnsan bedenine girmek istemeyen ruh cennetten gelen Derderten sedasını duyunca mest olup insan bedenine girdi. Âlimler bu sedanın tesiriyle cana sefa, ruha gıda bulmak için çeşitli aletler icat ettiler. İlk alet Pythagoras'ın icat ettiği ve Belkıs'ın zıfak gecesi çalınan çoban kavalıdır. Musa musikar miskali [*pan flütü*] icat etti, Abdullah Farabi rebabı. Hicret'in dördüncü yılında, İmam Hasan'ın doğumunda, Cebrail, şarap, zar ve kumarın şeytanın işleri olduğunu söyleyen ayeti getirdi; ancak borazan, davul, tef, ney ve rebabın hükümdarlar için çalınmasına izin verildi. Hakimlere göre müzik ruhu canlandırır. (Hammer: I/II, 233-4; Evliya: I, 302)

Evliya Çelebi 67 çalgıcı loncasını tanımladıktan sonra bütün bu müzik enstrümanlarını nasıl öğrendiğini yazar:

Allaha hamd olsun, saz yapan üstatlar ve sazende ve hanendelerin tarif ve tasvirleri tamam oldu. Eğer bu hakir Evliya'ya bu kadar sazları ve icat edenleri nereden bilirsin diye sual edilirse Arap ve Acem'de, İsveç ve Nemse'de [*Avusturya*], Danimarka ve Polonya'da ve Bohemya'da daha nice sazlar görmüşüzdür ki Allah'ın izniyle daha ayrıntılı tasvirlerini yaparız; ancak burada yazılanlar İstanbul'a mahsus olan sazlar ve sazendelerdir ve hanende ve sazendeleriyle görüştüğümüzden hepsi malumumuzdur. Bu dünyada ne kadar saz olduğunu görmek isteyen Nihani'nin risalesine baksın. (Hammer: (/II, 239-40; Evliya: I, 307)

Kırk Beşinci Bölüm, 12 "kol"a ayrılan Taklitçilerden ve Çalgıcılardan oluşur. Evliya Çelebi'den:

Sünnet, düğün fetih kutlamalarında iki, üç yüz şarkıcı, çalgıcı, dansçı, pişekâr, taklitçi 70 tastan geçmiş oğlan surlarda toplanır gece gündüz çalar oynarlar. (...) Bunlar on iki koldur. (Hammer: I/II, 240; Evliya: I, 307)

Evliya Çelebi ilk kolun Çingenelerden oluştuğunu söylerken, son kolun karşılıklı antipatilerini geçiş sırasında birbirlerine saldırarak kaba bir şekilde sergileyen Yahudi gençlerden meydana geldiğini anlatır:

On İkinci kolda, hepsi ateşbaz, sürahici, çiçek saksıcısı, perendeci, hokkabaz, top oyuncusu, 200 Yahudi oğlan vardır ve bütün gece gösterilerini yaparak geçerler ve 100 kuruşa kanaat ederler. Bu Yahudi kolları Çingene kollarına hasım olduklarından bir kol Yahudi'den bir kol Çingene'den tutup bir acayip hasmane gösteri olur. Bir Yahudi'yi bir Çingene karısıyla yakalayıp bunu Çingene karısına zorla söylediklerinde ve Çingene karısını başında boklu bağırsakla bir eşeğe ters bindirip dolaştırdıklarında ahali gülmekten ölür. Sözü'n kisası bu on iki kol çengiler kol kola girip en şehvetli dansları ve şakaları ederler ve hepsi sırmalı elbiseler içinde ve marifetleriyle Sultanın dikkatini çekmek için birbirlerine baskın çıkmaya çalışarak Alay Köşkü'nün önünden geçerler. IV. Murad zamanındaki bu ayartıcı oğlanlar kalabalığı Âdem'den beri asla görülmemiştir. (Hammer: I/II, 241; Evliya: I, 308)

Kırk Altıncı Bölüm yine Evliya Çelebi'nin "Âdem'den beri gelen kadim bir kavimdir" diye anlattığı Mukallit denilen taklitçilerden oluşur. Evliya Çelebi gününün ünlü Mukallitlerini anlatır:

Sultan Murad'ın zamanında mukallitlerin başı Hasanzade haftada iki gün Padişaha taklitler yapardı. Arapça ve Farsça bilirdi ve musikinin Farabî'si sayılırdı. Gölge oyununda, havai fişekçilikte ve güzel söz söyleme sanatında mahirdi. Velhasıl Cemşid misali nice sanat ve ilimde hünerli bir muhterem kişiydi. Kadınlara had safhada düşkün biri olarak Civan Nigâr ve hoppa taklidinin yanı sıra dilsiz, dilenci Arap, Arnavut, Mirasyedi Çelebi ve Devrani taklidi gibi taklitler yapardı. Bunlardan Civan Nigâr oyununda Nigâr hamamda basılır ve Karagöz çıplak olarak hamamdan çıkarılır. Hülâsa 300 tane taklidi vardır ki bir mukallidin ona karşılık bir taklit yapması mümkün değildir ve bütün hiciv ve oyunlarının altında tasavvuf olsa da ahali gülmekten bayılır. Bu hakir, 47 yıl nice mukallit gördü ama bu kadar nüktedan ve zarif bir mukallide rastlamadı. (...) Bir de Zağarcılar odasında yeniçeri olan bir mukallit vardı. Bağdat'a giderken Sultan Murad'ın huzurunda nüktedanlık yapmıştı. (...) Mukallit Kahvecizade de on iki lisandan Şeyhzade hicivleri okurdu. (...) Mukallit Çıkrıkçızade Süleyman'ın oyunundaysa bir derviş bakkaldan bal istediğin-

de bakkal vermeyince derviş bala efsun eder ve bu balı alan bir cariye ve efendisi baldan yiyince edeple yellenip abdest boza boza kadıya gider, kadı baldan yiyince o da çart çart ederek bakkalı huzura çağırduğında, ben iyi bal verdim diyen bakkal da baldan bir parmak alınca kadının yüzüne karşı part part eder ve on bir kişi mahkeme içinde ahaliyi gülmekten öldürürler. (Hammer: I/II, 242-4; Evliya: I, 310-1)

Alay geçişinin sonunda yer alan Kırk Yedinci Bölüm, Bozacılar, Tatlı Bozacılar, Sübyacılar [*sübya: dövülmüş badem, kavun çekirdeği vb.den yapılan tatlı bir içecek*], Balsucular, Arakçılar, Müsellesçiler [*müselles: üçte biri kaynatılarak buharlaştırılan şarap*] ve Meyhanecilerden oluşur. Evliya Çelebi Meyhanecileri anlatıyor:

İstanbul'un dört kadılık bölgesinde Rumlara, Ermenilere ve Yahudilere ait 1060 sefahat yeri vardır. Hicret'in dördüncü yılında Kuran şarabı yasaklamış olsa da, ihtişamlı Osmanlı devleti şarabı yasak etmeyip Galata'da Demir Kapı'da bir şarap emini bulundurur. İstanbul'un en büyük meyhaneleri Samatya'da, Kumkapı'da, Yeni Balık Pazarı'nda, Cibali Kapısı'nda, Unkapanı'nda, Hasköy'de vb. bulunur. Galata demek meyhane demektir ki sanki Malta ya da Leghorn kâfiristanıdır. Karadeniz Boğazı'na varıncaya kadar her tarafta meyhane vardır ama Ortaköy, Kuruçeşme, Arnavutköy, Yeniköy, Tarabya, Büyükdere ve Asya yakasında; Kuzguncuk, Çengelköy, Üsküdar ve Kadıköy'de beşer altışar misli meyhaneler vardır.

Alay sırasında Meyhaneciler şaraplarını meydana çıkarmazlar ve tebdil-i kıyafet içinde tamamen silahlıdır. Bir ağızdan türküler söyleyen hepsi ayyaş meyhaneci oğlanlar sendeleyip, düşe kalka geçerler. Her çeşit şarap hâkimler için büyük gelir kaynağıdır, ancak likör ve afyonlu ilaçlar da vardır. Şarabın damlası haram edilmiş olsa da filozoflar bu lanetli içeceğe ikinci ruh, içenler aslan sütü der. Bazısı da sabah bir kâse şarap içenin öldüğünü söyleyenler de amma laf etmişler der. Hülâsa, Osmanlı'da ve başka memleketlerde şaraphaneler vardır, ancak alay sırasında dükkânlarından bir işaret taşımadan, etraflarında meyhaneci oğlanlarıyla binlerce şaka edip, enstrümanlar çalarak Bozahanecilerin ardından geçerler. Arkalarından bir küheylan üzerinde bütün ihtişamıyla bozacıbaşı gelir, adamları yeşil takke-

leri ve kırmızı fesleriyle kuşaklarında kılıçlarıyla halkın üzerine boza darısı saçarak Hay! Huy! diyerek ve Arnavut şarkıları söyleyerek geçerler. Bozacıbaşının sağ tarafında yine bir küheylan üzerinde 100 içoğlanıyla mehteransız olarak Şarap Emmini geçer. Ama meyhanelerde ne kadar sazende ve hanendeyle tef, kudüm, tambur varsa topla-yıp, mehterandan ziyade bir şamata yaparlar ki kulaklar sağır olur. (...)

Bu loncaların sonuncusu Yahudi Meyhanecilerdir. İki yüz adam ve 100 dükkânları vardır ve Rumlara ve Ermenilere rağmen hepsi peçeli ve değerli elbiseler içindedir. Dans eden ve çalgı çalan oğlanları acemi oğlanları ya da levendler gibi serhat elbiseleri giyinmiştir. Başlarında samur kalpaklar ve bellerinde renkli kuşaklar vardır. Diğer sakallı Yahudiler de mücevher işlemeli değerli elbiselerle ve ellerindeki testilerden, billur ve porselen kadehlerle, şarap yerine şeker şerbeti dağıtarak geçerler. (Hammer: I/II, 247-9; Evliya: I, 314-6)

Nihayet son kafilenin de Alay Köşkü'nün önünden geçmesiyle bu inanılmaz gösteri sona erer. Evliya Çelebi böylece izleyip kaydettiği muhteşem manzaraları yansıttıktan sonra, esnaf alayının sonunu anlatarak bu uzun öyküsünü bitirir:

Ordu-yı Hümayun alayının seher vakti başlayan yürüyüşü güneş batana kadar bütün gün devam etti. Alay Çavuşlarının öncülüğünde yürüyüşe başlayan cümle esnaf hepsi baştan aşağı silahlı 200.000 kişiydi. Bu esnafların her birinin Yeni Bahçe'ye Hüsrev Paşa Türbesi'ne, bütün esnaf, fiyat ve terazileri denetleyen İstanbul Mollasının hanesine gelerek kendilerini göstermeleri ve alayda sergiledikleri malları mollaya hediye etmeleri ve bazılarını orada yağma ettirmeleri elbette kanundur. Bu âdet yerine getirildikten sonra esnaf alaylarıyla, şeyhleri, çavuşları, ağaları hanelerine döndüler.

Bu alay için İstanbul'da üç gün üç gece iş görülmedi ve tantanası ve velvelesi öyle büyüktü ki anlatmaya güç yetmeyen bu görkemi hakir Evliya Çelebi sadece anlatmaya cüret etti. Âl-i Osman'da da başka bir yerde de böyle bir alayın eşi ne olmuştur ne de olacaktır. Ancak Sultan IV. Murad'ın fermanıyla yapılabilmektedir.

İstanbul içindeki bütün esnafı anlatma işinin üstesinden gelebil-dimse Allah'a hamd olsun. (Hammer: I/II, 249-50; Evliya: I, 316-7)

Evliya Çelebi daha sonra IV. Murad zamanındaki şairlerin listesini verir ve İstanbul esnaflarına dahil etmeyi unuttuğu “hezarfen” adı verilen ilginç birkaç kişiyi hatırlayıp onları da anlattıktan sonra *Seyahatnâme*’nin ilk cildini bitirir:

İstanbul’da evvela lanetli şeytana ders verip pireyi kafese koyan, biti arabaya koşan Fenni Çelebi vardır. Kartal kanatlarıyla Galata Kulesi’nin tepesinden uçarak sekiz dokuz kere havada dönüp Üsküdar Doğancılar meydanına inen Hezarfen Ahmed Çelebi vardır. (Hammer: I/II, 251; Evliya: I, 318)

8. Bölüm: *Evliyalar ve Mezarlıklar*

Evliya Çelebi *Seyahatnâme*'sinin 42. Bölüm'ünde "İstanbul'da Gömülü Olan Evliya ve Mübarek Kişiler"i anlatır. İstanbul'un kutsal Müslümanların türbeleriyle ünlü olduğunu öğrenen birisi şaşıracaktır; çünkü aslında İslamda aziz yoktur ve şehir de kesinlikle dini boyutuyla ünlü değildir. Ancak İstanbul'da bazıları sahabeye ait, diğerleri müminlerin ölüye gösterdikleri saygıyla azizleştirilen birçok evliya mezarı ve türbesi vardır.

İstanbul'daki en ünlü türbe, adını Haliç'in yukarı kısımlarında yer alan şehir surlarının dışındaki, gömülü olduğu Eyüp semtine veren sahabeden Eba Eyyüb Ensari'nin türbesidir. Eyyüb, geleneğe göre, Konstantinopolis'in VII. yüzyılda Araplar tarafından gerçekleştirilen ilk iki kuşatmasının liderlerinden biriydi ve ikinci kuşatma sırasında ölüp şehir surlarının dışında bir yere gömülmüştü. Evliya Çelebi Eyyüb'ün ölüm öyküsünü anlatıyor:

Hazreti Muhammed devesinin yularını tutan Cebrail'in rehberliğinde Mekke'den Medine'ye hicret ettiğinde, Cebrail deveyi Hazreti Muhammed'i misafir edip kendisi başka haneye geçen Eba Eyyüb'ün hanesi önünde çöktetti. Hazreti Muhammed'in mezarı şimdi onun hanesinin üzerindedir. Eba Eyyüb seferde ve barışta Hazreti Muhammed'in en sadık sahabelerinden biriydi ve ondan birçok hadis nakletmiştir. Emevi Muaviye zamanında Eba Eyyüb Mesleme ile iki defa

Konstantinopolis'e sefer düzenlemiştir. İlkinden Şam'a zengin ganimetlerle dönmüş; ikincisinde Galata'yı fethetmiş ve İstanbul'u alacakken Ayasofya'da ibadet etmesi şartıyla kâfirle sulh edilmiş ve dönüşünde Eğri Kapı'da kâfirlerin attığı taşlarla öldürülmüştür. Bir rivayete göre de ishalden öldüğü söylenir. (Hammer: I/II, 34-5; Evliya: I, 170)

Evliya Çelebi Konstantinopolis'in 1453'teki son Osmanlı kuşatması sırasında Eyyüb'ün mezarının Fatih Sultan Mehmed ve Akşemseddin tarafından mucizevi bir şekilde bulunmasını anlatır:

Sultan Mehmed Han İstanbul'u fethettiğinde yetmiş yedi ermiş kişiyi toplayıp yedi gün Eyyüb'ün mezarını aradı. Sonunda Akşemseddin "Müjdeler olsun sultanım, Eyyüb burada gömülüdür" diyerek iki rekât namaz kılıp uyudu. Bazıları bu uykuyu mezarın yerinden bihaber olmasının verdiği utancın örtüsü olarak yorumladı; ancak bir süre sonra seccadeden başını kaldırdı ve sultana "Eyyüb'ün mezarı tam seccademizin altındadır" dedi. Bunun üzerine oradaki üç kişi şeyh ve sultanla birlikte yeri kazmaya başladılar ve üç arşın derinliğe inince üzerinde Kûfi harflerle "Bu Eyyüb'ün kabridir" yazılı dört köşe yeşil somaki bir taşa rastladılar. Taşı kaldırdılar ve altında elinde tunç bir nesneyle safrana boyanmış kefene sarılı ter ü taze vücudunu buldular. Taşı tekrar yerine koyarak çıkardıkları toprağı doldurdular ve kabri cümle Müslümanın ziyaretine bıraktılar. (Hammer: I/II, 35; Evliya: I, 170-1)

Konstantinopolis'in fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed, Eyyüb'ün mezarının bulunduğu yere bir cami ve müstemilatıyla birlikte görkemli bir türbe yaptırdı ve bu türbenin etrafında Eyüp köyü gelişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun kadın erkek birçok önde gelen mensubu Eyyüb'ün mezarı civarına gömülmeyi tercih ettiğinden türbenin yukarısındaki tepelerde büyük bir mezarlık oluştu. Evliya Çelebi, Eyüp türbesinin civarındaki türbelere gömülen bazı ünlü kişileri yazıyor:

Kıbrıs Fatihi Kara Mustafa Paşa Eyyüb türbesinin sol kapısının iç yü-

zünde bir kubbe altında gömülüdür ve gazada kullandığı ok ve yayı baş ucuna asılıdır. (...) Kırk kadirga ile Habeş Burnu'nu dolaşıp Basra'ya ulaşan ve Bağdat fethinde bulunan Süleyman Han'ın veziri Gazi Palak Mustafa Paşa. (...) Musa Çelebi, IV. Murad'ın yakın dostlarından; Recep Paşa tarafından sipahi zorbarlarına katlettirildi ve cesedi İbrahim Paşa sarayının önünde parça parça edildi. Sultan Murad cenazesinde hazır bulundu ve ölüsü Eyüp'te anayola bakan bir yerde, demir muhafaza içinde gömüldü. Tarihi lacivert zemin üzerine altın harflerle yazılıdır. (...) Sokollu Mehmed Paşa; Sultan Süleyman, II. Selim ve II. Murad'a kırk yıl sadrazamlık yapmış, H. 987'de (1579) Divan'da eli kanlı bir deli tarafından serhatlı bıçağıyla öldürülmüştür. Vezir türbeleri arasında onunkinden büyüğü yoktur. (Hammer: I/II, 37-9; Evliya: I, 172-4)

Evliya Çelebi ayrıca kendi zamanında Eyüp'te gömülü olan mübarek kişileri, şairleri, âlimleri ve ermişleri de yazar:

Ebussü'ud Efendi; Hazreti Peygamber'den beri böyle âlim kişi gelmemiştir ve bu nedenle ona İkinci Numan derler. Kuran üstüne tefsirleri 24 ilime yayılır ve 1700 tefsiri vardır ki bir tanesinin eşi yoktur. Harici ibadet anlayışını benimsediğinden mutasavvıflara karşıydı, ancak Gülşeni sonunda sultanın huzurunda onu ikna etmeyi başarak onlara derviş ayinlerinin meşru olduğunu açıklayan bir fetva çıkarttırdı. (...) Hüseyin Baykara, "zamanının mucizesi" [*Bediüzzaman*] olarak bilinir, Timur'un oğludur, Tebriz'de kendini IV. Murad'ın ayaklarına attı ve onunla İstanbul'a geldi; burada vebadan öldü ve Eyüp'e gömüldü. (...) Şeyhülislam Hâmid Efendi de Eyüp'e gömüldü; Fil Yokuşu denilen yerde bir cami ve medresesi vardır. Ben, hakir Evliya, bu medresede Ahfeş Efendi'den yedi sene fen dersi aldım. Vankulu Muhammed Efendi bu Hâmid Efendi'nin tilmizlerindendir. (...) Mevlana Seyyid Kasım Gubari; çok tatlı dilli biriydi ve konuşmaları nice elemli yüzleri güldürürdü. (Hammer: I/II, 36-8; Evliya: I, 171-2)

Bir Türk mezarlığının gerçek ruhunu yansıtmak için Eyüp türbesi civarındaki görkemli mezarları bir tarafa bırakarak Haliç'in yukarı bölgelerindeki tepelere uzanan servilerle gölgelenmiş patikaları izlememiz gerekiyor. Buradaki eski Osmanlı me-

zar taşlarında zarif oymalar vardır ve üzerinde yer alan başlık tasviri yatan kişinin makamını ve cinsiyetini gösterir. Mezar taşlarının tepesinde taştan oyulmuş sarıklar üzerinde yine taştan oyulmuş tüyler ve rütbe gösteren işaretler vardır. Buralarda daima bir sadrazamın, bir ağanın, bir sipahinin, bir zenci haremağasının taş sarığını görebiliriz. Kadınların mezar taşlarının alt kısmı çiçek desenlidir ve üzerinde Binbir Gece Masalları'nı hatırlatan, mezarın bir hanım sultana ait olduğunu gösteren bir kadın başlığı, ya da örtülen basit bir şal, hepsi taştan yapılmış olsa da tamamen kadınsı bir hava yansıtır. Mezar taşlarının üzerinde mutlaka ölenle ilgili bazı bilgilerin yazılı olduğu bir kitabe vardır: doğum ve ölüm tarihi, yaşamındaki olaylar, ve belki kısaca sağlığında hoşlandığı şeyler kaydedilmiştir. Bu mezar yazılarının çok azı hüznüldür ve çoğunda ölümün kaderci ve bir Müslümana uygun kabulü yansıtılır. Bazı kitabeler gerçekten neşe ve sevinç yansıtır ve hatta kimi insanları ölüye güldürtebilir. Büyük Türk yazarı Cevat Şakir Kabaağaçlı (Halikarnas Balıkcısı), aşağıda en eğlenceli birkaç tanesinin yer aldığı bu neşeli kitabelerin çoğunu toplamıştı:

“Ölümü arkadaşları arasında büyük üzüntü yaratan iyi kalpli, gariban İsmail Efendi. Yetmiş yaşında aşk hastalığına tutularak dişleri arasındaki kırıntılarla dötrnala cennete gitti.”

“Kadı Mehmed zırvalayan karısına ve sürekli söylenen kaynanasına kulaklarını tıkayarak bu güzel dünyadan gıdiverdi.”

(Yol kenarındaki bir mezarda) “Gelip geçenler, dua etmeseniz de bari mezar taşımlı çılmayın!”

“Dostların üzerime saldığı şarlatan doktor olmasa da ölebilirdim.”

“Ben sizin yolunuzdan çoktan döndüm. Ama toprakta, havada, bulutta, yağmurda, bitkide, çiçekte, kelebekte veya bir kuşta, her zaman sizinleyim.”

(Üzerinde bir badem, bir servi ve bir şeftali ağacı kabartması olan bir mezar taşında) “Bu ağaçları insanlar benim kaderimi bilebilsinler diye diktim. Badem gözlü, servi boylu bir kızı sevdim ve bu güzel dünyaya onun şeftalilerinin tadını çıkaramadan elveda dedim.”

Haliç'in kuzey kıyısında bir başka kadim mezarlık bölgesi vardır. Bu Hasköy'ün yukarısındaki Yahudi mezarlığıdır. Evliya Çelebi şehirdeki bu en eski mezarlık yerinin tuhaf öyküsünü anlatır:

Hasköy'deki Yahudi mezarlığının yanında suyundan yedi kere içenin sıtma illetinden kurtulduğu bir ayazma vardır. Rum taifesinin ziyaretgâhıdır. Bu hakir, aşk âlemine daldığım bir zamanda bir cumartesi gecesi bu Yahudi mezarlığına gidip "Gel talihim gel" diye bağırdığımda bir hayalet çıkınca "Ya Hafız!" diye bağırp ayazmada saklandım ki o gece başıma gelenler kimsenin başına gelmemiştir. O gece başıma gelenleri inşallah başka bir yerde anlatacağım. (Hammer: I/II, 42; Evliya: I, 176)

Ancak *Seyahatnâme*'nin herhangi bir yerinde bu olaya tekrar değinmediğinden, anlaşılan o gece Yahudi mezarlığında olanların anlatılmasıyla ilgili olarak Evliya Çelebi'nin kafasında başka düşünceler vardı.

Haliç'in kuzey kıyısının daha aşağısındaki Kasımpaşa'da bir başka kadim mezarlığın kalıntıları vardır. Bu, Atatürk Köprüsü'nden geçip Evliya Çelebi Caddesi üzerinden Beyoğlu'na giderken solda kalan eski bir Müslüman mezarlığıdır. Evliya Çelebi'ye göre babası, üç atası ve pek çok akrabası burada gömülü olsa da mezarları kayıplara karışmıştır ve şimdi sadece başka ailelere ait üç türbenin kalıntılarına rastlanmaktadır. Bunlardan biri, Meyyitzade'nin ("ölünün oğlu") annesi olan Lohusa Kadın, kitabesi aracılığıyla belirlenmiştir. Meyyitzade annesinin yanındaki türbede gömülüdür. Evliya Çelebi bu mezarı tanıtırken Meyyitzade'nin öyküsünü ve bu tuhaf adın nereden geldiğini anlatır:

Meyyitzade'nin mezarı: Babası Eğre savaşına gitmeden önce hamile olan karısının karnındaki çocuğunu Allah'a emanet eder. Gidişinin hemen ardından kadın ölür ve gömülür; mezarda doğan çocuk memesine yetişip emmeye başlar. Karısının öldüğünü duyan baba mezarı görmek için geri döner. Çocuğunun hâlâ canlı olduğunu ve annesinin memesini emdiğini görür. Allah'a dua eder ve daha sonra

ulu ve âlim bir kişi olacak olan çocuğu alıp eve getirir; I. Ahmed zamanında ölen bu kişi annesinin yanına gömölür. Büyük bir ziyaretgâh olan mezarın üzerine bir kubbe yapılır. Bu türbenin yanında pederimiz Derviş Mehmed Zilli, annesi, dedemiz Demirci Kara Ahmed, dedemiz Yavuz Ali Uzbeğ [Evliya: Yavuz Er Beğ] ve sayısız akrabamız gömölüdür, ruhları için El Fatiha. (Hammer: I/II, 48; Evliya: I, 180-1)

Eba Eyyüb'ün yanı sıra, ortaçağ Bizans dönemindeki Arap saldırılarında şehit düşmüş birçok Müslüman ermiş vardır. Eminönü'nde Bizans deniz surlarının yegâne kalıntısı olan savunma kulesinde, Evliya Çelebi'nin rüyasında Hazreti Muhammed'i gördüğü Ahi Çelebi Camisi yakınında gömölü olan Baba Cafer bu dönemin özellikle ilginç ermişlerinden biridir. İnanişaya göre Halife Harun Reşid'in I. Nikephoros'a elçi olarak gönderdiği Baba Cafer 806 yılında Konstantinopolis'te hapiste öldü. Zindankule hem Bizanslılar hem de buraya kürek mahkûmlarını hapseden Türkler tarafından yüzlerce yıl zindan olarak kullanıldı. Evliya Çelebi anlatıyor:

Baba Cafer kâfirlerin içinde bir zindana, ne kadar uğursuz, borçlu, katil varsa hepsinin onun adını karaladığı yere gömölü. Ama (Allah'a şükür) Konstantinopolis alındığında zindan da ele geçirildi ve Zindankule zindandan kurtulanların ve kâfirlerin lanetlerine karşı dualar edenlerin ziyaretgâhı oldu. (Hammer: I/I, 26; Evliya: I, 32)

Kule yakın bir zaman önce restore edildi ve Baba Cafer'in mezarı müminlerin ziyaretgâhı olan bir türbe haline getirildi. Kulenin iç tarafında biri Baba Cafer'in diğeri de onun Rum (Bizanslı) zindan muhafızının gömölü olduğu iki mezar vardır. İnanişaya göre Bizanslı gardiyan, Baba Cafer tarafından İslama döndürölüğünden şehit olup onun yanına gömölümüştür.

Kule girişinin tam karşısında 1990'lı yılların başındaki yapım çalışmaları sırasında kalıntıları orada bulunan Bekri (Ayyaş) Mustafa'ya izafe edilen bir türbe vardır. Tarihçi Kantemiroğlu'na göre, IV. Murad tebdili kıyafet balık pazarını gezerken Bekri Mustafa'yı rıhtımdaki fıçılar arasında çamur içinde yuvarlanırken bulup onunla içki arkadaşı olmuştu. Bekri Musta-

fa'nın dini hafife alan nüktelerinden hoşlanan Sultan onu sara-ya götürdü ve onunla arkadaş oldu. IV. Murad içki mahmurlu-ğundan yakındığında Bekri Mustafa ona çarenin biraz daha şa-rap içmek olduğunu söyleyerek sultanın alkolik olmasına ve karaciğer sirozundan ölmesine zemin hazırladı. Önce içkiden kafası titreyen Mustafa öldü ve en yakın arkadaşını kaybetme-nin üzüntüsü içindeki Sultan Murad Bekri Mustafa'yı ona ilk rastladığı yer olan Haliç'teki balıkpazarına gömdürdü. Naşı bulunduğunda dindar Müslümanlar mezarının bulunduğu yerde dua etmeye başladı, Bekri ermiş olarak ünlendi ve bu ye-re uygun bir türbe yapılmasıyla da burası çok geçmeden bir zi-yaretgâha dönüştü. Bu olay İstanbul halk ermişlerinin ermişlik öyküsüne iyi bir örnektir.

Bazen İslamda kutsal renk olan yeşil sarıklı bir mezar taşı ve etrafındaki yeşile boyanmış kafesle, İstanbul halk ermişleri mezarlarının çoğu basit mezarlardır. Müminlerin saygı gösteri-leri, tılsım olarak kafes demirlerine bağlanan kumaş parçaları, yıkık bir duvar üzerine konulan yanmış mumlar, Baba'ya ya da Dede'ye dua etmek için orada duraklayanların yığdıkları çakıl taşları gibi basit şeylerdir.

Ermişlerden bulunulan istekler de son derece basittir: bir iş ya da bir ev bulmak, sevilen umutsuz bir hastanın iyileşmesi, güzelliği de parası da olmayan bir kıza uygun bir koca bulun-ması bu dileklerden bazılarıdır. Eğer işsiz kalmışsanız Divan Yolu'ndaki, her dileğe hemen yanıt vermesiyle ünlü Tezveren Dede'nin türbesine gidebilirsiniz. Kızınıza bir koca arıyorsanız Toklu Dede'ye başvurun. Türbesi Ayvansaray semtindeki ka-dim şehir surları içinde bir yerde gizli olduğundan bulunması zordur. Toklu Dede aslında Aziz Pavlus'un Anadolu'daki ilk ta-kipçilerinden genç bir kadın olan Azize Thekla'nın yeniden vü-cut bulduğu kişidir. Ortaçağ Konstantinopolis'inde onun adına yaptırılan kilise Türk fethinden sonra Toklu Dede'ye ithaf edi-len bir camiye çevrilmiştir. Yanı başında ünlü Bakire Blakherni-otissa ayazması vardır. Hem Müslümanlar hem Hristiyanlar türbedeki bu şifalı sudan içerek rahatsızlıklarını gidermek için buraya gelirler.

Alelade dilekler için Halıcıoğlu'ndaki Har Dede'ye, Silivri

Kapı'daki Elekli Baba'ya ya da (hikâyesini 3. Bölüm'de anlattığımız) Unkapanı'ndaki Horoz Dede'ye dua edilebilir.

Fatih'in bir başka askeri olan Yıldız Dede de Yeni Cami'nin arkasındaki türbede yatar. Yıldız Dede adından da tahmin edilebileceği gibi Fatih'in müneccimiydi ve Konstantinopolis'in 29 Mayıs 1453'teki fetih tarihini doğru tahmin etmekle ün kazanmıştı. Türbesi mezar taşının üzerindeki hilal ve yıldız amblemleriyle hâlâ görülebilir.

Koca arayan genç kadınlar için en popüler ermiş Telli Baba'dır. Türbesi Boğaz'ın Avrupa yakasındaki son iskele olan Rumeli Kavağı'ndadır. Bir koca bulanlar dileklerinin kabul edilmesinden dolayı düğün günü teşekkür için damatla buraya gelir ve türbe etrafındaki kafesin demirlerine altın ya da gümüş tel bağlarlar.

Telli Baba'nın Yuşa Baba denilen ve uydurma mezarı Boğaz'ın Asya yakasındaki bir tepede bulunan Yuşa Peygamber'le ruhani bağ kurduğu söylenir. Eskiden bu tepe üzerindeki mezarlık bölgesi Herkül Yatağı olarak bilinirdi, ancak Osmanlı döneminin sonlarından itibaren Avrupalılar buraya Dev Mezarı demektedir. Türkler Yuşa Baba'nın bir dev olduğuna ve türbe içinde yer alan mezarının ayak ve baş taşları arasında ki 18 metre mesafenin olduğuna inanırlar. Boğaz'ın Karadeniz (Yunanca: *Pontus Euksinos*) ağzına hâkim bir konumda olan türbe olağanüstü bir manzaraya sahiptir. Byron bu manzarayı "Childe Harold" şiirinin anılmaya değer dizeleriyle tanımlıyor:

Rüzgâr Euksinos'u yalıyor, dalgalar köpürerek
Mavi Symplegadlar'da kırılıyordu,
Dev Mezarı'ndan bu müthiş manzarayı,
Avrupa ve Asya arasındaki Boğazdan
Dalgaların inip çıkarak ilerlemesini görmek,
İnsanı nasıl da rahatlatır:
Euksinos'tan daha kabarık dalgalı,
Yolcuları kusturan bir deniz yoktur.

Boğaz'ın Avrupa yakasının aşağı tarafında, Beşiktaş'ta bir başka ünlü türbe vardır. Bu, büyük Osmanlı mimarı Sinan tara-

fından Boğaz'ın yukarısında ağaçlarla gölgelenmiş bir yamaca yapılan Yahya Efendi Türbesi'dir. Yahya Efendi annesinin sütannelik yaptığı Sultan Süleyman'la aynı zamanda Trabzon'da doğdu. Süleyman 1520'de padişah olunca onun peşinden İstanbul'a geldi ve şimdi mezarının bulunduğu yere kendisi için bir ev yaptırdı. Hayatının geri kalan bölümünü tasavvuf şiirleri yazarak ve hasta ve yoksulları himaye ederek geçirdi. Evliya Çelebi onu yazarken Hızır Peygamber'den de bahseder:

Yahya Efendi denize bakan bir tepenin üzerinde gömülüdür; türbesinin dört duvarı müminlerin duygularını mısralarla dile getirdikleri yüz binlerce kitabeyle doludur. (...) Bugün bile her Cuma gecesi Hızır Nebi ile görüşüp ondan dini bilgiler alır. (Hammer: I/II, 64-5; Evliya: I, 193)

İstanbul'un Müslüman ermişlerinin çoğu, dış dünyayla ilgilerini keserek kendilerini ibadete adadıkları tekkelerde toplu olarak yaşayan, çeşitli tarikatlerin üyeleridir. Bunların en ünlüleri, nüktedanlıkları ve şaraba düşkünlükleriyle bilinen Bektaşiler ile "sema" adı verilen danslarıyla tanınan Mevlevilerdi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarikatler yasaklandı ve dağıtıldı, ardından da tekkeler terk edildi. Son zamanlarda tarikatler bir dereceye kadar yeniden canlanmaya başladı ve Tünel'deki eski Mevlevihane bir müze olarak göz alıcı bir şekilde restore edildi.

Evliya Çelebi *Seyahatnâme*'nin çeşitli bölümlerinde, özellikle de Beşiktaş'ta artık izi kalmayan Mevlevi tekkesini anlatırken, dervişler zamanındaki yaşamın havasını gözler önüne serer:

Beşiktaş'taki Mevlevi tekkesi tek katlıdır. Dervişlerin Mevlevi ayini yaptıkları oda (semahane) denize bakar. Bugünkü mimarının üstesinden gelemeyeceği bir ahşap çatıyla kaplıdır. Semahanenin batı yanında yer alan derviş hücreleri ceviz ağacındandır ve semahanenin üç tarafında pencereler vardır. Şeyhleri 110 yıldan fazla yaşayan Hasan Dede mukabele günleri kürsüye çıkar ve bazen vecit içinde Mesnevi'den bölümleri yazarından (Büyük şair Celaleddin Rumi, Mevlevi tarikatının kurucusu) aynen naklederdi. Ardından Şeyh olan da-

madı Neyzen Derviş Yusuf Çelebi ayın sırasında mest olup kendini kürsüden fakirlerin üstüne atardı. Mesnevi'yi okurken sedası o kadar etkileyiciydi ki dinleyenler büyülenirdi. Ortaya çıktığında cümle âşıklar başına toplanır ve o ney çalarken onlar da sema ederlerdi. Din uğruna nefsinı kıran padişah yaradılışı biriydi. (Hammer: I/II, 64; Evliya: I, 192-3)

İstanbul'daki en eski tekke, Boğaz'ın orta kısımlarının Avrupa kıyısı tarafında yer alan Rumeli Hisarı'ndaki Bektaşî derviş tekkesidir. Bölge adını Fatih Sultan Mehmed tarafından Konstantinopolis'in fethinden bir yıl önce, 1452 yılı yazında yaptırılan büyük Rumeli Hisarı kalesinden alır. Tekke de hisarla aynı zamanda yaptırılmış ve Bektaşî ve diğer bütün derviş tarikatlarının yasaklanıp tekkenin de yıkıldığı 1920'lerin sonuna kadar orada kalmıştır. Tekkeden geriye kalan sadece buradaki Bektaşî cemaatinin son şeyhlerinden biri olan Nafi Baba'nın mezarı etrafında kümelenmiş, hoş bir görüntü sergileyen sarıklı mezar taşlarının yer aldığı mezarlıktır. Yamaçtaki mezarlık yerel olarak Evliyalar Tepesi olarak bilinir ve buranın bazı yaşlı sakinleri kimi evliyaların buraya gömüldüğünü hâlâ hatırlarlar.

Rumeli Hisarı'ndaki bir grup Bektaşî dervîşî hisarın dibinde Boğaz kıyısında yer alan daha küçük bir tekkede yaşamayı tercih etmiştir. Bu tekkenin küçük mezarlığından kalan küçük bir bahçe şimdi modern apartman bloklarıyla çevrilmiştir. Sarıklı mezar taşları kümesinin arasında, bir kâhin olmasıyla ünlü XVII. yüzyıl Bektaşî dervîşî Durmuş Dede'nin mezarı vardır. Karadeniz'deki yolculukları sırasında alametlerin onların yararına olup olmadığını bildirdiğinden kaptanlara büyük yardımlarda bulunmuştu. Denizciler onun öğütlerinin karşılığı olarak tekkenin önünden her geçişlerinde kıyıya yiyecek maddeleri atarlardı. Bu geleneğin Durmuş Dede'nin ardılları zamanında da, XX. yüzyılın ilk yıllarına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır.

Rumeli Hisarı'ndaki küçük mezarlıkta Şeyh İsmail Çelebi'nin ve müritlerinin mezarları da vardır. Evliya Çelebi'nin mükemmel ifadesinden:

Bu aziz hazretlerinin mübarek cesedi müritleriyle birlikte Ahırkapi'dan denize bırakıldığında meğer Sultan IV. Murad da Hisar'da, Kandilli Bahçe'deymiş. O ve on müridi Kandilli akıntısına karşı dalgalar üzerinde elleri başlarında sema ederek geçerler. Sultanın yanındakiler bu mucizeyi görünce "Padişahım bunlar haksız yere katledilmişler" derler. Sultan onların akıntıya karşı sema edip karşı kıyıda defnedildikleri Durmuş Dede tekkesi önüne gelmelerini gözyaşlarıyla seyrederek ve bu mezarların üzerine on gece nur yağdığına şahit olunmuştur. (Hammer: I/II, 68; Evliya: I, 195)

Evliya Çelebi zamanında İstanbul'un diğer bir ermiş grubu "meczuplar, abdallar ve divaneler" olarak bahsettiği gruptu. Bunlar arasında yer alan daha renkli birkaç simayı anlatıyor:

Kapani Mehmed Efendi yaz kış yalın ayak başı kabak gezerdi. Kaba bir kumaşla örtünür ve elinde her zaman teberi olurdu. (...) Dühan Keşer Dede burun otu içme müptelasıydı ve sübyanlar buna burun otu diye toz toprağı verdiklerinden günde yüz dirhem toz çekerek. (...) Bülbül Divanesi yaz kış içinde bir bülbülün öttüğü kafes taşıyarak gezerdi. (...) Tabak Divanesi, şehirde dolaşır, Okmeydanı'nda kar içinde yatıp yine de terlerdi. (...) At Meydanı'ndaki Sümüklü Dede oradan geçen bir adama sümük atsa o kişi divanda başarılı olurdu, eğer tükürürse o zaman da tersi olurdu. (...) Papas Divane Galata'nın deli papazıdır. Davranışlarından herkesin hoşnut kaldığı güleç bir kişiydi. (...) Sabah Sabah delisi bütün abdalların sultanıdır. Kıyıdaki ve denizdeki bütün eğlencelere katılır ve gece gündüz sayıklayarak İstanbul sokaklarında dolaşır. (Hammer: I/II, 25-9; Evliya: I, 160-4)

Yukarıda adı geçen Kapani Mehmed Efendi, Evliya Çelebi'nin doğumunda bulunan ve bebeğe hediye olarak teberini hediye eden mübarek bir kişidir. "Bunu bu bebeğe veriyorum ve, bu teber birçok gazada onun yanında olacak. Bu teber sayesinde hiçbir şeyden korkmasın ve onunla kumsalda oynayıp ayağına çöp batmasın" der. Evliya Çelebi bu teberle birçok sefere katıldığını ve Mehmed Efendi'nin önceden bildiği gibi, hepsinden de zarar görmeden kurtulduğunu anlatır.

İstanbul'un meczupları bölümünde Evliya Çelebi'nin en fazla yer ayırdıklarından biri de Boynuzlu Divane'dir:

Uzun günlerde Kasımpaşa köprüsü üzerinde oturur ve her geçene "Şallah [*"İnşallah" yerine*] Kâbe'ye gidersin" derdi. Gariplik şuradadır ki ömründe görmediği âdemin ismini bilir ve selam verirdi ve 20-30 yıldır görmediği kişileri "Filanca kadının oğlu filanca bu, hoş geldin" derdi. Koynu koltuğu koyun, keçi, sığır, karaca boynuzuyla doluydu. Şakacı adamlar ona gidip "Ahmed, boynuzumu göstere" dediklerinde eğer bunu diyenler evliyse karıları hakkında bazı şeyler söyledikten sonra kimine küçük, kimine büyük boynuz verirdi. Eğer adam evli değilse "Senin boynuzun henüz çıkmamış" derdi. Eğer biri "Ahmed Dede, sana bir boynuz vereyim, bir raks et" derse hemen kalkıp sağ elinin parmaklarını leylek sedası verir gibi şaklatarak Zühre rakkası gibi raks ederdi ve herkes ona bir boynuz hediye ederdi. Bir ay sonra gidip "Hani benim boynuzum" deseniz hemen elini koynuna sokup, "İşte senin boynuzun" diye verdiği boynuzu çıkarırdı. Hülâsa, neşeli, dost bir divaneydi. Habeş ve Sudan seyahatlerine çıktığından beri ondan haber alamadık. (Hammer: I/II, 26-7; Evliya: I, 163)

Evliya Çelebi döneminden bu yana üç yüz yıldan fazla bir zaman geçse de İstanbul sokaklarında hâlâ meczuplara rastlanabilir, ya da en azından ilk geldiğimiz 1960 yılında şehirdeydiler. O sırada iyi bilinen iki meczup hamal olarak çalışıyor ve Galata'nın dik sokaklarında ağır küfeleri aşağı yukarı taşıyorlardı. Daha hızlı sefer yapmak için birbirleriyle yarışıyor ve bu amaca ulaşmak için her ikisi de modern teknolojiye kendi tarzında yararlanmayı deniyordu. Şoför Hamal olarak bilinen Süleyman küfesine bir direksiyon, vites kolu ve el freni yapmıştı ve Galata'nın dar, rüzgârlı sokaklarında seyrederken bunları becerikli bir şekilde kullanıyordu. Uçan Hamal Yakup ise başının üzerine büyük bir pervane takıp bir uçak pilotu gibi davranırken, bazen yüksek engellerin üzerinden sıçrayarak havada süzülür gibi yapıp Süleyman'ı alt etme peşindeydi. Ancak sırtındaki ağır küfe her seferinde aklını başına getiriyordu. Hem Süleyman hem Yakup motor ve korna seslerine benzer sesler çı-

kararak yol alırken dönemeçlerde elleriyle işaret veriyorlardı. Bir keresinde Pera yokuşundan Haliç'e uzanan Yüksek Kaldırım'dan birlikte aşağı indiklerinde evliyalık yolunu makine gibi davranmakta gören bu yalın ayaklı iki deli tarafından çiğnenmekten korkan yayalar sağa sola kaçışmıştı.

O yıllardaki meczupların en ünlüsü bir dolmuş şoförü olan ve Karıncaezmez olarak da bilinen Şevki idi. Şevki fanatik bir Galatasaray taraftarıydı. Tepeden tırnağa sarı-kırmızı giyinirdi, ve aynı renklere boyadığı eski taksisini de flamalar ve Galatasaray'ı öven işaretlerle donatmıştı. Kız erkek bütün çocuklarına takım oyuncularının adını vermişti ve cefakeş karısı da dahil hepsine sarı kırmızılı renklere elbiseler giydirdi. Taksisinin bütün müşterileri taksiye binmeden önce Galatasaraylı olduğunu kanıtlamak zorundaydı. Her maçtan önceki gece Galatasaray Meydanı'na gelerek sarı kırmızı renkteki boncuklardan oluşan iri tespihini çekip, takımı için sessizce dua ederdi. Şevki artık yaşamıyor; ancak yaşadığı dönemde bile bazı hayranlarının saygısına tanık oldu, bir ermiş gibi ünlenmesi kısmen karıncalarla ilgili olsa da büyük ölçüde Galatasaray futbol takımını tutan fanatiklerin minnettarlığından kaynaklanır.

Günümüzün en çılgın iki meczubuna İstanbul'dan başka yerde böyle kutsal anlamlar yüklenmesi söz konusu olamazdı. İlk olarak her zaman baharda ortaya çıkarlardı ve onları gördüğünüzde iyi günlerin ve iyi havaların gelmekte olduğunu anlardınız. Değişmez bir şekilde, Boğaz kıyısında, genellikle günbatımında, birlikte görülseler de her nasılsa asil bir şekilde birbirlerinin varlığından habersiz kalırlardı.

Bir otobüs tam Bebek'teki meydanda durur; otobüsten inen bu anormal uzun boylu, mat siyah saçlı, siyah ince sakallı, siyah cüppeli ve kulaklarına inen siyah örme bereli kadavra gibi tip kimdir? Bu, Gece Kuşu olduğundan ve saniyeler içinde Boğaz kıyısındaki bir banka tüneyerek Bebek ve Rumeli Hisarı arasındaki gece uçuşları olduğuna inandığı uçuşlara başlamaya hazır, kollarını kanat gibi çırpır. Peki, şurda bir dolmuştan yeni çıkan acayip sima kimdir? Bu, parlayan gözleri çılgınca kahkahaları ve Boğaz yolunda karşısına çıkacak olanlarla düello yapmaya hazır tahta kılıcıyla Binbaşıoğlu'dur ve az sonra polisler

tarafından uzaklaştırılana kadar meydan trafiğini yönetecektir. Artık o da Gece Kuşu da yok ve onların çılgınca maskaralıklarını hatırlayan herkes bu kişilerin Allah'a yakın olduklarını söyler ve onlardan sevgiyle bahseder.

Evliya Çelebi'nin zamanının meczuplarına ilişkin yazdıklarından: "Kimi asil, kimi ahmak, kimi şaşkın, kimi bilge, kimi garip, kimi alelade elbiseler içinde gezer, kimi şeyh, kimi de ay-yaş gibidir; hadisin buyurduğu gibi 'Benim evliyalarım kubbenin altındadır, onları benden başkası bilemez' ".

Evliya Çelebi'nin ve zamanımızın İstanbul'undaki abdallar bunlardır. Onların mezarları ve türbeleri, anılarıyla birlikte şehrimizin engebeli sokaklarına bir tür kutsiyet yansıtır.

9. Bölüm: Varoşlar

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*'sinin 45. Bölüm'ünde kitabın sonraki 32 bölümünü kapsayan İstanbul varoşlarını anlatır. Evliya Çelebi zamanındaki varoşlar kadim şehir surlarının dışında kalan bölgelerle birlikte Haliç ve Boğaz'ın iki yakasındaki yerleşim birimleridir. Bütün bu varoşlar şimdi şehir kalabalığının içine dahildir, ancak Evliya Çelebi dönemindeki isimlerini hâlâ korurlar. Çok azı en azından onları *Seyahatnâme*'deki tanımlarından çıkarabileceğimiz eski Osmanlı özelliklerinden izler taşır.

Evliya Çelebi Yedikule dışındaki bölgeyle başlar. Kale fethinden hemen sonra Bizans surlarının dört kulesini ve Altın Kapı'yı içine alacak şekilde Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılmıştır. Evliya Çelebi Yedikule'nin dışındaki bölgenin Fatih tarafından yüzyılın son çeyreğine kadar faal olan tabakhaneyle dönüştürüldüğünü anlatır:

Yedikule'nin dışındaki kasaba kefare zamanında bir Lazaret [*Evliya: Nazarata*], yani vebalı yoldan gelmiş olanların yedi gün kalmak zorunda bırakıldıkları yerdi. Fatih'in fethinden sonra tabak ve kasap dükkânlarına dönüştürüldü. Şimdi bir cami, yedi mescit, bir hamam, yedi sebil, üç derviş tekkesi ve üç yüz tabak, yetmiş kireççi ve 50 adet tutkalıcı dükkânı vardır, ancak sakinlerinin çoğu bekârdır. Savaş zamanı bu kasaba 5 bin yiğit tabakçı çıkarır. Ancak kötü kokusundan dolayı burada kimse duramaz, ama sakinlerine bu kötü koku misk-i

amber gibi gelir. Yardımsever ve varlıklı insanlardır. Pirleri Ahi Evren bir gün eteğinde köpek pisliği taşıyan kalfalarından birine ne taşıdığını sorduğunda o da utancından "kuruştur" diye cevap verince Ahi Evren "Halil İbrahim bereketi olsun" der. Güya Hacı Ali adında bir tabakhane sahibi 40 yılda biriktirdiği köpek pisliğini İngiliz frengine 40 bin kuruşa satmamıştır. Bu kasabanın dışında kemeri altında kaz resmi tasvir edilmiş dört köşe mermer bulunan bir çeşme vardır ki işçiliği anlatılamaz. Bu çeşme Kazlı Çeşme ismiyle meşhurdur. (Hammer: I/II, 29-30; Evliya: I, 166)

Tabakhaneden geriye bir eser kalmasa da kazlı çeşme hâlâ yerindedir ve uzun boyunlu zarif kaz rölyefi hiç zarar görmemiştir.* Kabartma büyük olasılıkla Bizanslılar tarafından yapılmıştır ve İstanbul'un bu en eski çeşmesi Kazlıçeşme semtine adını vermiştir.

Evliya Çelebi'nin Yenikapı imareti dediği sonraki varoş kuze-ye doğru uzanır ve kadim Theodosius surlarına paraleldir. Burada sözü edilen kapı Bizans döneminde Porta Rhegium ya da V. yüzyılın ortalarında bu surları yapan Hipodrom'un dört hizbin-den biri olan Kızılların Kapısı olarak da bilinen Yeni Mevlevihane Kapısı'dır. Kapı Türkçe ismini Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarına kadar burada bir tekkeleri olan Mevlevi dervişlerinden almıştır. Bu tekkenin en tanınmış dervişi Osmanlı döneminin ilk zamanlarında şehrin en ünlü Müslüman ermişlerinden biri olan Merkez Efendi'dir. Merkez Efendi'nin ünü suyunun vebayı iyileştirdiği kanıtlanan mucizevi ayazmadan ya da şifalı kaynaktan gelir. Evliya Çelebi ayazmanın nasıl keşfedildiğini yazıyor:

Merkez Efendi bir gün dervişlerine bir keresinde secde ederken yerin altından bir ses geldiğini ve "Ya Şeyh, ben şu yerde yedi bin yıldır mahpusum ve hummaya karşı şifa vermek için yeryüzüne çıkmam lazım" dediğini anlatır. Bu konuşma üzerine bütün dervişleriyle birlikte bir kuyu kazmaya başlarlar ve kırmızımtırak tatlı bir su fışkırır ki üç sabah erkenden, kahve içmeden önce içildiğinde hummayı geçirir. Merkez Efendi ayazmasıyla bütün cihanda meşhurdur. (Hammer: I/II, 20; Evliya: I, 157)

* Bu rölyef 2002'nin son aylarında çalınmıştır (Ed.N.)

Evliya Çelebi daha sonra, Mevlevi tekkesi Cumhuriyet'in ilk yıllarında yıkılmış olsa da hâlâ Merkez Efendi olarak bilinen bu yeri anlatmaya devam eder:

Yenikapı'nın dışında beş yüz bağlı bahçeli evin bulunduğu cennet gibi bir kasabadır. Burada bir Merkez Efendi Camisi, bir hamam ve sema odaları yüksek ağaçlarla çevrili yedi zaviye vardır. Âsâri adında meşhur bir Pehlivan [*Evliya: Âsâri adında Behzad benzeri bir ressam*] buradaki ibadethanenin duvarına iri harflerle " O güçlüdür, o hakimdir" [*Haşr Suresi, 24. ayet*] yazmış ve yine duvara bir dişi aslan tasviri yapmıştır ki görenler hayran olur. Gelen şairler üzerine buna uygun beyitler yazmıştır. Bu kasabada 70 dükkân ve hayat suları meşhurdur. (Hammer: I/II, 30; Evliya: I, 166)

Evliya Çelebi bahsetmese de bu bölgede bir başka meşhur ayazma daha vardır. Bu Hayat-Veren Kaynak Bakiremiz, Panaghia Zoodochos Pige ünlü Rum Ortodoks mabedinin ilgi odağı olan Balıklı ayazmasıdır. Bu mabet adını mucizevi şifalı güçler atfedilen suyu nedeniyle dünyanın her tarafından ziyaretçileri çeken kaynağın dibinde yüzen balıklardan almıştır. Iustinianus XIX. yüzyılda kaynağın üzerine şimdiki kiliseye dönüştürülen büyük bir kilise inşa ettirmiştir. Mabet geç Osmanlı dönemlerinden itibaren Konstantinopolis'in Hristiyan âlemi patriklerinin gömülü olduğu Rum Ortodoks mezarlığı'nın ortasındadır. Her zaman kutsal olarak kabul edilen bölgenin civarında Türk ve Ermeni mezarlıkları da vardır.

Evliya Çelebi'nin anlattığı sonraki "varoş" bugün hâlâ aynı isimle bilinen Topçular Semtidir. Edirnekapı dışındaki bu semt adını Fatih'in Konstantinopolis'i kuşatırken topçuları burada toplamış olmasına borçludur. Evliya Çelebi Topçuları anlatıyor:

Fatih Konstantinopolis'i kuşattığı zaman topçuları burada topladığından buraya Topçular denir. Bahçeler içinde yükseltilmiş bir zemin üzerinde yer alır. Nişancı Paşa Camisi'nin dışında yedi mescit bir tekke, yedi han, Yeniçeri Ağası Kara Çavuş tarafından yaptırılan bir küçük hamam ve içinde cümle eşyanın mevcut olduğu küçük bir pa-

zar vardır. Güzel havasından başka hayat suyu gibi güzel Kırk Çeşme suyu vardır. (Hammer: I/II, 30; Evliya: I, 166)

Evliya Çelebi'nin bahsettiği Kırk Çeşme Trakya'daki sarnıçlardan şehre su taşıyan eski Roma sukemeri idi. Bugüne kalan ise Valens Kemerleri olarak bilinen büyük Roma sukemerlerinin şehrin Üçüncü ve Dördüncü tepeleri arasında derin vadiyi boydan boya geçtiği bölümdür.

Evliya Çelebi daha sonra şehir surlarının hemen dışında Edirnekapı ve Haliç arasında yer alan üç "varoş"u sırasıyla anlatır; bunlar Otakçıbaşı, adını III. Murad döneminin ünlü vezirinden alan Nişancı ve Çömlekçiler semtidir.

Otakçıbaşı adı, bundan önceki Topçular semtindeki gibi, Konstantinopolis kuşatması sırasında ordu çadırcılarının burada toplanmasından gelir. Sağlığa yararlı bir havası, hoş bahçeleri, iki binden fazla hanesi, dört camisi, on yedi mescidi, altı tekkesi, ve üç hanı vardır. Emir Buhara Camisi ve tekkesi Mimar Sinan tarafından yapılmıştır. Eğri Kapı'ya yaklaşık bin adım mesafede bir yükselti üzerinde yer alır ve Eyüp Kadılığına bağlıdır.

Nişancı Paşa yüksek bir tepe üzerinde yer alan yaklaşık üç bin hanesiyle büyük bir mahalledir. Nişancı Paşa Camisi'nin benzeri yoktur ve tarihi Melhem tarafında işlenmiştir. Elli mescidi, dört tekkesi, bir hamamı ve yirmi dükkânı vardır, ancak han yoktur. Eşsiz güzellikteki hamamı Süleyman Han zamanında Mimar Sinan tarafından yapılmıştır.

Çömlekçiler mahallesi İstanbul'un batısında Haliç sahilinde deniz hizasında yer alır. Dört bin hanesi, bağ bahçe içinde yalıları, dört iskelesi vardır. En büyük camisi olan Zal Paşa Camisi Osmanlı vezirlerinin yaptırdığı camilerin en güzelidir. Ana yolun iki tarafında çoğu nalbant olan her tür zanaatkâra ait yaklaşık 300 dükkân vardır. Geniş bir yolun iki tarafında da 250 bardakçı, çanakçı ve çömlekçi dükkânı bulunur ki benzerleri ancak Çin ya da İznik çiniğinde görülür. Bu dükkânlarda padişaha ve vezirlere bir testiye 40-50 kuruşa hediye eden üstatlar vardır. (Hammer: I/II, 30-2; Evliya: I, 166-7)

Evliya Çelebi'nin bahsettiği büyük Zal Paşa Camisi 1570'lerde Mimar Sinan tarafından yapıldı. Zal Mahmud, Sultan Süleyman büyük oğlu Mustafa'nın tahtı ele geçirme planı içinde olduğuna karar verdikten sonra, bu şehzadeyi boğan kişi olduğundan adı kötüye çıkmıştı. Veliâht kardeşini ortadan kaldırarak II. Selim'in taht yolunu kolaylaştırdığı için Zal'ın daha sonra mükâfat olarak sultanın kız kardeşi Şah Sultan'la evlendirildiği söylenir. 1580'de Zal ve karısı bir gece içinde ölür.

Şimdi Evliya Çelebi'nin büyük türbe ve mezarlığını daha önce anlattığı Eyüp'e geliyoruz. Anlatımında Osmanlı izlerini hâlâ taşıyan Eyüp şehri de yer alıyor:

Eyüp İstanbul'un batı tarafında denizden dokuz mil, karadan iki saat süren cennet gibi bir şehirdir. Vezir ve nazır yahılarıyla doludur. 1085 dükkânı vardır, bedesteni yoktur, ancak ayakkabıcılar, sütçüler, oyuncak satıcılarının olduğu bu yerde cümle eşya bulunur. Buranın yoğurt ve kaymağı gayet lezizdir; her Cuma Eyüp Sultan'ı ziyaret eden binlerce kişi bu yoğurt ve kaymakçı dükkânlarını doldurur. (Hammer: I/II, 32-3; Evliya: I, 168-9)

Evliya Çelebi zamanının ormanlık bölgelerindeki bazı semtleri anlattığı gibi Eyüp'ün mesire yerlerini de anlatır:

Deniz Hamamı mesire yerine her Cuma küçük adalar arasında denize (yani Haliç'in yukarı tarafları) girmek isteyen büyük bir kalabalık gelir. Burada sevenler sevilenler rahatça kaynaşır, kucaklaşır ve denize girerler. Deniz melekleri gibi âdem melekleri uzun mavi giysiler içinde yüzerler. Bu manzara ancak Eyüp'e mahsustur.

Eyüp'ün kuzeyindeki Cankuyusu mesire yerinde mezar içinde birkaç hane vardır. Bu haneler arasında Cankuyusu olarak bilinen eski bir kuyu bulunur. Bir şey kaybeden birisi burada abdest alıp iki rekât namaz kılıp, bunu Hazreti Yusuf ruhuna adadıktan sonra "Ey, Hazreti Yusuf aşkına, benim filan akrabam, yahut filan evladım, yahut kaybolan eşyam nice oldu" diye sorduğunda kuyudan gelen ince bir ses kayıp kişinin ya da eşyanın yerini söyler. Mesela birisi "Karnımdaki erkek midir?" diye sorsa ona "Azıcık ye" denir, başka haber çıkmaz. Ben hakir, bir kere "Bizim Osman dayımız hayatta mıdır?"

dedim, “Aydıncık şehrinde un alır, yakında size gelir” dedi. Hakikaten on üç gün sonra dayımız geldi ve ona “Şaban’ın yedinci Pazar günü neredeydin?” diye sorduğumda “Aydıncık’tan un alırdım” diye yemin etti. (...) Kırkserviler mesire yerinde güzel bir çayır vardır ve havadar bir yerdir. (...) Bülbülderesi mesire yerinde binlerce bülbülün sesi insana gönül rahatlığı ve sevinç verir. (Hammer: I/II, 34; Evliya: I, 169-70)

Evliya Çelebi’nin anlattığı bir sonraki “varoş” Haliç’ten doğrudan Eyüp’e geçerken görülen Sütlüce’dir.

Sütlüce Eyüp’ün karşısında Haliç’in öteki yakasında 1200 haneli su-başına bağlı hoş bir kasabadır. Buradan Eyüp’e kayıklarla geçilir, ancak deniz büyük gemilerin geçemeyeceği kadar sığdır; kefereler zamanında kalıntıları şimdi de görülebilen büyük bir zincirli köprü varmış. Deniz kıyısından çimenlik manzaralar seyredilerek, Kâğıthane ve Alibeyköy’e varılır. Sütlüce’nin denizle buluştuğu yerde saray vezirlerinden Karaağa’ya ait bir yalı vardır; önceden burası IV. Murad’ın Kâğıthane gezintisine çıkanları seyretmekten zevk aldığı bir yer olan İbrahim Paşa bahçesiydi. (Hammer: I/II, 39-40; Evliya: I, 174)

Evliya Çelebi bizi şimdi eski şehirdeki Balat semtinin tam karşısına rastlayan Hasköy’le başlayan Haliç’in kuzey kıyılarına götürüyor. Burası bir zamanlar IV. Mehmed’in annesi Sultan Valide Turhan Hatice’ye ait olduğundan Hasköy adını taşır. Valide Sultan Eminönü’nde Yeni Cami’yi yaptırdığı zaman burada yerleşmiş olan Karaite mezhebinden Yahudiler bazı torunlarının bugün de Ortodoks Yahudilerle birlikte yaşadığı Hasköy’e gönderilir. Evliya Çelebi’nin bu bölümde bahsettiği sürgün edilen Yahudiler, daha sonra burada Ortodoks Yahudiler ile birleşen Karaylar ya da Karaimlerdir:

Hasköy’de limon ve portakal yetişen üç bin bahçeli ev vardır; denize bakan evler Yahudilere aittir. Sadece bir mahallede Müslümanlar vardır ve on bir mahallede Yahudiler ikamet eder. Ancak Yahudi mahallesi orada, Şuhud kapısı içindeyken yanıp kül olunca burası yeni

Cami yeri olarak ayrıldı ve sürülen Yahudilerin hepsi şimdi 20 cemaat on bir bin can oldukları Hasköy'de toplandı. Burası sanki Selanik ya da Filistin'in Safed şehri gibi Yahudi doludur. On iki sinagog ve iki Rum mahallesindeki yedi kiliseden başka bir Ermeni mahallesi ve 600 dükkân vardır, ancak bedesten yoktur. Elli tabakhane, yüz meyhaneye ve üç yüz bozahanesi vardır ama Yahudilerin mis kokulu elma suyu ve Rumların misket şarabı meşhurdur. Yahudiler şeftali, Rumlar kiraz yetiştirir. Hasköy tepeleri Yahudilerin beyaz çakıl taşları gibi dizilip yattığı genel mezarlık yeridir ki başka yerde görmek mümkün değildir. (Hammer: I/II, 41-2; Evliya: I, 175-6)

Hasköy'ün ötesinde Haliç boyunca bir zamanlar tersaneye ait olan bahçeler vardır. Bu bahçelerin bir bölümünde şimdi Sultan İbrahim'in yaptırdığı bir köşkün yerine inşa edilmiş XVIII. yüzyıl sonlarına ait bir Osmanlı sarayı olan Aynalıkavak Kasrı yer alır. Evliya Çelebi Tersane bahçelerinden bahsederken bu köşkü de anlatır:

Hasköy yakınında kıyı boyunda Fatih'in Konstantinopolis kuşatmasında bayrağı dikip Müslümanlara ganimeti dağıttığı tersane bahçeleri vardır ve buraları köşkler, havuzlar, sedirler, ve her türde on iki bin ağaçla donatarak ebedi yaşamı hatırlatan kokularla cennet bahçesine çevirmiştir. Güneş ışıklarını tutan uzun serviler, gece gündüz sırlıdayan çeşmeler ve binlerce kuşun neşeli cıvıltısı vardır. Şeftali ve kaysısı çok lezizdir. Sultan İbrahim deniz kıyısına Havernak sarayıyla kıyaslanabilecek bir köşk yaptırmıştır. Burada limonla yenilen ve yanında şarap içilen istiridyeler toplanır. Eğer bir kimse şarap içmeden on gün bu istiridyelerden yerse zevcesiyle gecede beşer onar ke-re cima eder. Burada hünkâr kayıklarına ait bir de kayıkhanesi vardır. Eğer hünkâr yeni saraya ya da başka bir yere gitmek isterse kırlangıç kayığında mücevher kubbe altında mücevher taht üstünde cura ve zurna faslıyla yalılar ve bahçeleri seyrederek gider; ya da tersane bahçesindeki has ahırlarda duran küheylanlardan birine binerek Okmeydanı'nda cirit oynamaya gider. Tersane bahçelerinin etrafı da bağlık ve mesire yerleridir. Allah'a şükür, ben hakir Evliya, orada çok ibadet etmişimdir. Fatih Sultan Mehmed kendi elleriyle oraya yedi servi dikmiştir ki cümle servilerden uzundur. Akşemseddin'in de

kendi elleriyle diktiği servi yeşil yerine ak servi olmuştur. Çemşirlik havuzunun yakınındadır. (Hammer: I/II, 42; Evliya: I, 176-7)

Tersane ve bahçeleri Haliç'in kuzey kıyısındaki Galata'nın hemen ardında yer alan muazzam bir bölge olan Kasımpaşa'nın sınırları içerisinde. Bu tersane Fatih tarafından askeri gemiler için yaptırılmış, Sultan Süleyman tarafından genişletilmiştir. Sultan Süleyman'ın amirallerinden Piyale Paşa kıyıda biraz uzakta Haliç tepelerinin üzerine bir cami külliyesi inşa ettirmiştir ve bu külliyenin denizle bağlantısını sağlayan kanal Evliya Çelebi zamanından önce doldurulmuştur. Evliya Çelebi'den Tersane ve Kasımpaşa:

Kefere zamanında burası Ayalonka denilen bir manastırdı, ancak fetihten sonra Fatih Sultan Mehmed burayı bir Müslüman mezarlığına çevirdi. Sultan Mehmed ayrıca buraya yedi kemerli bir tersane ve Osmanlı Donanmasının Kaptan Paşası için bir divanhane yaptırdı. İstanbul insan denizi olup çok küçük kalınca Sultan Süleyman vezirlerinden Galata kadılığına bağlı Kasımpaşa kasabasının imar edilmesini istedi. Koca Piyale Paşa kölesi olan on iki bin esiri Kasımpaşa'nın en yüksek tepesinde yer alacak bir cami, bir medrese ve bir tekke inşaatında çalıştırdı. Cami pek ziyaret edilmediğinden limandan açtığı bir kanalla deniz suyu getirterek buraları bağ bahçeyle donattı ve caminin etrafı imar edildiğinden buraya cemaat toplandı. Ölümünden sonra kanal ihmal edilip Haliç temizlenmediği ve kayıklar girip çıkmadığı için kanalın ortadan kalkacağı düşüncesiyle herkes evini ileriye, kıyıya doğru bina etti.

(...) Kasımpaşa'da öylesine iskân oldu ki yedi tepesinde ve vadi-lerinde ekilmemiş yer kalmadı. Sultan Murad zamanındaki kayda göre 11.060 hane vardır ve Sultan Süleyman zamanında her cami, her mescit kapısında her tersane hangarı ve her dükkânla ev kapısı önünde bir kandil yanarmış. (...) On Rum ve Ermeni mahallesi vardır, ancak Yahudi mahallesi yoktur, dükkânlarında durup giderler.

(...) Kasımpaşa halkı üç fırkadır. İlk fırka deniz kaptanları ve tersane muhafızlarıdır ki hepsi Cezayir usulü kırmızı fes, bornuş [uzun üstlük; "bornoz" sözcüğü buradan gelir], dolama, tomak [bir tür kısa çizme] giyer ve pala bıçaklar taşırlar; bazıları baldırı çıplaktır. İkinci fır-

ka esnaflardır. Üçüncüsü de tüccarlardır; ayrıca bir de dervişler fırkası vardır ki her biri kendi yolunda padişah'tır. Havası güzel olduğundan kadını erkeği güzeldir. (Hammer: I/II, 43-7; Evliya: I, 177-80)

Evliya Çelebi Haliç tepelerindeki gezi ve mesire yerlerini anlatmaya devam eder. Bunlardan Okmeydanı'ndaki birkaç tanesini yazıyor:

Önce Fatih'in yaptırdığı ve Ayasofya'daki putlara ok attırmak için okçuları getirdiği tekke vardır. Bu tekke okçuların sohbet etmeleri için bina edildi ve kendisi de yaycı olan II. Bayezid tarafından genişletildi. Harap olunca IV. Murad'ın Silahdarı Mustafa Paşa tarafından tamir ettirildi ve tamamen yeni bir görünüş kazandı. Buranın aşağısında Ayna Ayazma mesire yeri vardır. Ağaçlarla gölgeleyen ayazmanın dışında bina yoktur. Her zaman olmasa da bazen çarşafa sarınmış güzel kadınlar görülebilir. Hasan Karlıği okçuların ok atmaları için peykelerin yapıldığı ve kaynak suları içip güzel gezinti yerlerinde yarenlik ettikleri bir mesire yeridir. Kurd Çelebi bağı hoş gölgelik bir gezinti yeridir ve ayrıntılarıyla anlatılması çok yer alacak daha birçok başka mesire yeri vardır. (Hammer: I/II, 46; Evliya: I, 179)

Evliya Çelebi sonra kendi zamanında yine eski şehrin surları içinde bir varoş olan Galata'yı anlatır.

Bizans döneminin son iki yüzyılı sırasında Galata, Cenevizlilerin kontrolünde bağımsız bir şehirdi. 1453 yılında Konstantinopolis kuşatması başladığında Cenevizliler direnmeden Fatih'e teslim olduklarından Galata yağmalanmadı. Fetihten sonra Galata surları yıkıldı. Ana kale Galata Kulesine bir Türk garnizonu yerleşti ve şehir bir Osmanlı yöneticisine bağlandı. Roma Katolik kiliselerinden biri olan Aziz Paul ve Domenic Kilisesi camiye döndürüldü ve İspanya'dan gelen Magrip'li mülteciler tarafından kullanıldığı için Arap Camisi denildi. Ancak diğer Roma Katolik kiliseleriyle Ermeni ve Rum kiliseleri, Yahudi sinagogları gibi kendi cemaatlerine hizmet etmeye devam ettiler. Osmanlı Padişahı II. Bayezid İspanyol Musevilerinin akınıyla Yahudi cemaatinin büyük artış göstermesine ses çıkar-

madı. Galata böylece Evliya Çelebi'nin yazdıklarından da anlaşılacağı gibi İstanbul'un azınlık oranı en yüksek bölgesi oldu.

Buradaki on sekiz mahalle Müslüman, yetmiş mahalle Rum ve üç mahalle her cins Frenk, bir mahalle Yahudi iki mahalle Ermenidir. Başhisar'da [*Galata Kulesi*] asla kefare yoktur ve ikinci hisarda, Arap Camisi'ne gelince de kefare bulunmaz. Ve mahalle ahalisinin elinde Sultan Mehmed'den beri hatt-ı şerifleri vardır, kâfir kabul etmezler ve silahlı Hıristiyan gördüklerinde katlederler. Buranın sakinlerinin çoğu İspanya kâfirlerinin zulmünden kaçan Müslümanlardır. Bu iki kalenin dışında kalan yerler kefare doludur ve IV. Murad zamanındaki sayıma göre iki yüz bin kâfir ve 64 bin Müslüman vardır. Yetmiş kefare kilisesi bulunur. Organ manastırı denilen Fransız manastırı yükseltilmiş bir set üzerindedir ve yedi basamak merdiveni vardır. Onun yanında yanıp, yirmi sene harap bekledikten sonra Kandiye barışı sırasında, Köprülüzade Ahmed Paşa izniyle imar olan Venedik manastırı vardır. Buranın çan kulesi bulutlara uzanır. Kilise duvarlarının içinde ve dışında canlı gibi duran acayip tasvirler vardır. Rumların bir kilise ve hastanesi, Ermenilerin üç kilisesi ve Yahudilerin iki sinagogu vardır. İsyana bel bağladıklarında kılıçtan geçirilen bu insanlar arasında kargaşaya yer vermemek için şehrin çeşitli bölgelerinde gece gündüz bekçiler dolaşır.

Sakinleri ya denizci ya tüccar ya da kalafatçı ve marangoz gibi esnaftır. Çoğu Arap ya da Faslı olduklarından Cezayir elbisesi giyerler. Rumların meyhaneleri vardır, Ermenilerin çoğu tüccar ya da pastırmacıdır. Yahudiler gönül işlerinde arabuluculuk yapar ve gençleri zamparaların en kötüleridir. (Hammer: I/II, 49-53; Evliya: I, 181-4)

Önceden de belirtildiği gibi Galata meyhaneleriyle ünlüdür ve Evliya Çelebi bu şarap kokan sokak manzaralarının canlı bir görünümünü sunar:

Galata'da keferenin kendini müzik ve içkiyle oyaladığı iki yüz meyhane ve şarap dükkânı vardır. Meyhaneler Ankona, Saragoza, Mudanya, Edremit ve Bozcaada şaraplarıyla ünlüdür. Oynayan, dans eden oğlanlar, hanende ve sazendeler bir araya gelip kendilerini eğlendirdiğinden Galata meyhaneleri kolayca günaha girilecek yerler-

dir. Bu bölgeden geçerken yalın ayak başı çıplak sarhoş yatan çok adam gördüm ve bazıları hallerini sorduğumda şu beyitle karşılık verdiler: “Öyle sermestem ki idrak etmezem dünya nedir / Men ki-mem saki olan kimdir mey-i sahba nedir”. Bazıları “İçtim şarab-ı lalini mestâniyim mestaneyim / Oldum esir-i kâkülün divaneyim divaneyim” derken bazıları da “Ayağım adım atmaz bir kadem meyhaneden gayrı / Ko yağı [u] gâmı ey vaiz kulağım duymaz / Sürahi-i gulguliyle nara-i mestaneden gayrı” dedi. (Hammer: I/II, 53-4; Evliya: I, 184-5)

Evliya Çelebi bize hemen kendisinin bu azgın Galatalılar tarafından ayartılmadığını ve sarhoşların davranışlarını sadece dostlarının merakını gidermek için kaydettiğini anlatır:

Allah şahidimdir bu hakire bir damlası nasip olmamıştır, ancak bu sarhoşların arasına karışarak onların durumunu görmekten kendimi alamadım. Şaraphanelerde, kahvehanelerde, bozacılarda çok zaman geçirdim ama, Allah biliyor, dolaştığım bütün yerlerde bozadan başka bir şey içmedim. Doğduğumdan beri ağzıma mayalı ya da yasaklanmış içecekler koymadım, ne tütün ne çay ne kahve içtim. Ama Atina balı şerbeti içmişizdir. (Hammer: I/II, 53-4; Evliya: I, 185)

Evliya Çelebi ardından Galata’nın dükkânlarını ve evlerini anlatmaya devam eder, sonra da Galata halkı üzerine son birkaç gözlemini aktarır.

Galata’da has ve beyaz francala ekmeği, ancak Şam’da bulunan şekerler, resimli kâğıtlara sarılı helvalar satılır. (...) Pusula saatçileri meşhurdur. (Hammer: I/II, 53; Evliya: I, 184-5)

Deniz kıyısından Galata Kulesi’ne doğru çıkan yokuşta hepsi kâgir Ceneviz evleri vardır. Toplam bin yüz altmış sokak vardır. Ancak en kalabalık yollar deniz kıyısındaki büyük yol, Voyvoda yolu ve Arap Camisi yolu ve Kule kapısı yoludur. Rüstem Paşa kervansarayı Mimar Sinan binasıdır. Bu şehir içinde bağ bahçe yoktur. Galata’daki keyfiyetlere müptela olup iflas edenleri Yağkapanı kapısı içindeki zindana koyup ıslah ederler. Galata’nın kadınları meşhurdur ve sakinleri biraz derviş neseplidir. Kış günlerinde odalarda hoş sohbetler

yapılır. Galata limanı rüzgâra karşı her taraftan korunaklıdır ve kışın bin parça gemi burada demir atar. Galata'da hiç ziyaretgâh yoktur. (Hammer: I/II, 52-3; Evliya: I, 184)

İstanbul Boğazı'ndaki ilk varoş Tophane'dir. Buradaki ilk top dökümhanesi Fatih tarafından yaptırılmış ve II. Bayezid tarafından restore edilmiştir. Evliya Çelebi Sultan Süleyman'ın Almanlara karşı savaşlarının bir sonucu olarak eski tophaneyi yıktırdığını ve yeni ve çok daha gelişmiş bir top fabrikası kurduğunu anlatır:

Bu Almanlar kuvvetli, cengâver, kurnaz, kaba kâfirlerdir ve topçulukta ustadırlar. Sultan Süleyman bütün memleketlerden büyük hediyelerle topçuları ve tüfekçileri toplayarak bunlara yetişmek istedi. Ataları Fatih ve II. Bayezid tarafından yaptırılan tophaneyi yıktı ve yeni bir top fabrikası inşa etti. Burayı görmeyen insan gücünün ve aklının bunu başarabileceğini düşünemezdi.

Kıydan yüz adım uzaklıkta, her türlü kuşatmaya direnecek güçte surlarla çevrilmiş, bir tepe üzerindedir. Orta yerde kırk arşın yüksekliğinde padavra tahtasıyla örtülü bir yapı vardır. Bunun üzerinde insanlar yürüyebilir ve dumanın geçmesi için bacalar ve tunç eritirken bir ateş sıçrarsa onu bastırmak için yüzlerce su fıçısı bulunur. (Hammer: I/II, 54-5; Evliya: I, 185-6)

Evliya Çelebi daha sonra topların dökülüşünü ve İslami geleneklerle desteklenen modern metalurji sürecini eğlendirici bir üslupla anlatır.

Tunç eritme fırınları iki yerde inşa edilmiştir ve bu fırındaki taşlardan başka taş bu Nemrut ateşine dayanamaz. Bu ocağın altı boş üstü kubbedir. Burada kırk elli bin kantar bakır ve top kırıklarını koyup binlerce kantar kalay elde ederler.

Top kubbelerinin önünde derin çukurlar içine ağızları yukarı top kalıpları konur. Toplar eğer içine âdem sığar koca toplar ise beşer kalıp, balyemez top ise onar kalıp, Kulumburuna top ise yirmişer kalıp, şahi top ise yüzer kalıp konulur ve hepsinin ağız Kâğıthane balçığıyla sıvanarak, bostancıların açtığı su kanalları gibi kanallar açılır ve bu

kanallar tunç eritecek fırının ağzında sona erer. Tunç kubbelerin her tarafına bir yıl önceden kesilmiş, kurutulmuş iki ucu sivriltilmiş dağlar gibi odun yığılır. Döküm günü kalfa ve üstatlar, ve dökücübaşı, topçubaşı, gardiyanbaşı, imam ve müezzin ve elinde kum saatiyle vakti söyleyen kişi hep birlikte dua ettikten sonra “Allah! Allah!” diye bağırlarken odunlar ateşe atılır. Fırın bir gün bir gece boyunca ısındıktan sonra cümle dökücüler ve ateşçiler elbiselerini çıkarıp, başlarına sadece gözlerinin görüldüğü maskara bir külah ve ateşten korunmak için yine keçeden maskara bir kaftan giyerler. Çünkü yirmi dört saat yanan fırının sıcaklığında kebab olmamak için ancak keçe giyilmesi gerekir. Yirmi dört saat geçtikten sonra “Bakmak haktır” hadisine göre, Sadrazama, Şeyhülislama, diğer vezirlere, ve kadı askerleriyle içerdeki kırk kişiden başka dökücü ustalarıyla kırk kişiye daha haber verilir ve tunç aktıkça kötü nazar sevmez diye diğerlerini dışarı çıkarırlar.

Sonra üstatların bir hayli uzaktaki sedirlere davet ettikleri vezirler sürekli olarak “La havle ve la kuvvete” derler. Cümle üstat hemen tahta küreklerle yüzlerce kantar kalay çubuğunu tunç deryasına atarken dökücübaşı sadrazama ve etrafındaki vezir ve ulemaya “Sultanım, din-i mübin aşkına zekât ve sadakanızdan tunç deryasına altın ve kuruş bırakın” der. O zaman sadrazam ve vezirler dökücübaşına “Bismillah” diyerek tunç deryasına atması için birkaç kese altın verirler. Altınla gümüşü eriyen madenle karıştırmak için gemi serenleri gibi çam direkleri kullanılır. Direkler yanınca başka direklerle devam edilir. Eriyen madenin üzeri kaymaklanmaya başlayınca üstatlar işin tamam olduğunu bilirler. Yine odun atarlarken bir damla su koymazlar çünkü bir damla su bile kalıpları parçalar ve oradaki herkes mahvolur. Kalıp ocaklarının etrafında kırkar ellişer koyun hazır tutulur ve saatçi saatiyle ocak başına gelerek tunç deryasının ağzını açmaya yarım saat kaldığını haber verir. Duacı dua okuduktan sonra herkes yürekten “Amin” der. Zira çok tehlikeli bir iştir ve nice üstat ve vezir helak olmuştur. Saatten sorumlu kişi vaktin geldiğini haber verip, dökücübaşı fırının kapağını demir kancalarla “Allah! Allah!” diyerek açtığında tunç deryası ateş gibi akarken yüz adım uzaktaki insanların yüzlerine ve elbiselerine sanki alev yapışır. Vezirler üzerlerine beyaz çarşaf alır ve fırının iki tarafındaki koyunları kurban ederler. Metal kanaldan top kalıbına akar ve eğer balyemez kalıbyısa yarım

saatte dolar; sonra yağlı çamurla akan metalin önü kesilir ve başka kalıba akıtılır. Yine dualar edilir ve yetmiş kişiye padişah kaftanı nasip olur, terfiler bahşedilir; keçe külah elbiseler çıkarılır ve topçubaşı sadrazama bir ziyafet verir. Toplar bir hafta kalıplarda kalır ve daha sonra çıkarılarak perdahlanır. Sonra marangozlar topları şefkatli anneler gibi kundaklayıp günden güne cenge hazır hale getirirler. (Hammer: I/II, 55-6; Evliya: I, 186-7)

Tophane’de top fabrikasının dışındaki en önemli yapı, 1580 yılında III. Murad döneminde, Mimar Sinan’ın yaptığı Kılıç Ali Paşa Külliyesi’dir. Kılıç Ali Paşa İnebahtı Deniz Savaşı’nda kendini gösteren Osmanlı kaptanlarından biridir ve II. Selim tarafından Kaptanıderyalığa getirilerek ödüllendirilmiştir. Tunus’u iki kez İspanyolların elinden almıştır ve ikincisinde Tunus artık Osmanlılarda kalmıştır. 1587’de öldüğünde serveti 500.000 dükaya ulaşıyordu. Avusturyalı tarihçi Joseph von Hammer onun ölümüne ilişkin olarak şunları yazar: “Yaşı yetmiş olsa da harem zevklerinden vazgeçmemiştir ve cariyesinin kollarında öldü.”

Evliya Kılıç Ali Paşa’yı, külliyesini ve yoğun bir yerleşime kucak açan Tophane’yi anlatır:

Kılıç Ali Paşa Camisi selatin camileriyle yarışır; deniz kıyısında düz bir zemin üzerine ve tamamen Ayasofya tarzında inşa edilmiştir. Yanında bu camiye yaptıran ünlü kaptan-ı deryanın türbesi yer alır.

Ali Paşa çok sade ve inançlı bir kişiydi. Yeni tamamlanan camisindeki ilk Cuma namazında makamla naat okunduğunu görünce hemen ayağa kalkıp naat okuyana hitaben “Nedir bu gu gu gu, bura meyhane mi, ya cânım yoksa bozahane mi” diye bağırır. Yanındaki vezirler “Sultanım, bizim Hazreti Peygamber’i metheder” deyince “Peygamber böyle gu gu guyla mı methedilir” diye cevap verir. Sonra “Kaç akçe ulufe yazdın bakın deftere” der. “On akçe” derler. “Ya bu minberde bizim Sultan Murad’ı methedene kaç akçe yazar?” diye sorduğunda “Kırk akçe” diye cevap verirler. O zaman “Ya bu hünkârcı mı büyük Hazreti Muhammed Efendici mi büyük” diye sorar. “Sultanım, Hazreti Muhammed büyük” derler. Bunun üzerine “Tez Muhammed Efendi gu gu gu gu ile Padişah gu gu gu gu aynı kırk ak-

çeyi alsınlar” buyurur ki bu latifesi dillere destandır. Her Cuma caminin dış sofasında oturup fakire bir kese altın dağıtır ulu bir kişiymiş. (Hammer: I/II, 58-9; Evliya: I, 188)

Evliya Çelebi sonra da dükkânları, Tophane sakinlerini ve Fındıklı, Cihangir, Ayazpaşa semtlerini anlatır:

Tophane ve Fındıklı’da toplam 800 dükkân vardır, ancak bedesten yoktur. Büyük ağaçların gölgesindeki meyve dükkânları meşhurdur. Mısır ekmekli kebabı ve mısır ekmeği, hoşafı, bozası, sünger gibi somun ekmeği çok lezizdir. İsa Çelebi’nin muradıyla felek onun cihan fırıncısı olmasına müsaade etmiştir ki İsfahan’a üç ayda gönderilen somunları bozulmaz.

Sinop, Amasra, Bartın, Bafra, Samsun’dan gelen halkı ekseriyetle tüccar, manav denizci ve topçudur. Gürcü ve Abaza kavmi çoktur. Abazalar evlatları bir yaşını doldurunca şehir oğlanı olmasın, devlete armağan edilsin ya da satılsın diye süt analarına verip gemilerle Abaza diyarına gönderirler. Oğlanlar on, on beş yaşına geldiğinde İstanbul’a getirip padişah musahiplerine çırak olarak satar ya da hediye ederler. İşte bizim Melek Ahmed Paşa ve Siyavuş Paşa böyle Tophane Abazası idi.

Tophane’nin büyüklüğüne göre çarşı pazarı ve çeşmeleri azdır. Ancak her evde bir kuyu vardır. Ayaspaşa ve Cihangir’de deryaya bakan birbiri üzerine gelmiş dar evler vardır. Bunların dışındakiler bağlı bahçeli köşklerdir. Sokakları İstanbul, Eyüp ve Kasımpaşa gibi kaldırım döşelidir. Yollar geniştir ve halkı mümin olduğundan mescitleri birbirine yakındır. İleri gelenler görkemli giysiler içindedir, tüccarlar gelirlerine göre giyinir. Kadınlar ferace, tül bent peştemal giyer, yüzlerine peçe takarlar ve gayet edeplidirler. (Hammer: I/II, 61-2; Evliya: I, 190-1)

Evliya Çelebi daha sonra o zaman Dolmabahçe’yi de içine alan Beşiktaş’ı anlatır:

Hoş bir havası vardır ve denize bakan alçak bayırlar üzerinde yer alır. Bağ bahçe içinde altı bin hanesi vardır; bir Ermeni, bir Rus, bir Yahudi mahallesi dışında ahalisi Müslümandır. Çoğu bahçecilikle

uğraşan hoş insanlardır. Farklı tarzlarda giyinirler. Büyük bölümü Anadolu tarafındandır, ama yeni yetme şehirli de vardır. Kadınları taş yüreklidir, kimseye merhamet için bakmayıp geç nikâh ederler. Kendi kavmindekilerden başkasına yakınlık göstermezler ve bununla meşhurdurlar.

Dolmabahçe eskiden küçük bir servili bağ idi. Sultan II. Osman fermanıyla bütün Osmanlı donanması, tüccar gemileri ve sandalları, filikaları taş yükleyip Dolmabahçe önündeki denizi bu taşlarla 400 arşın doldurdular ve buraya Dolmabahçe dediler. O kadar büyük bir yerdi ki Sultan Osman burada cirit oynardı ve II. Selim'in burada bir kasrı ve bir havuzu vardır. Sonra IV. Murad Beşiktaş bahçesinde Nef'i'nin *Sihâm-ı Kazâ* hiciv eserini okurken yıldırım düştüğünden kitabı denize atıp Nef'i'yi de Bayram Paşa'ya boğdurtur.

Beşiktaş'ın her biri gül, sümbül ve reyhan kokulu toplam 160 cennet bahçesi vardır. Bunlardan Yahya Efendi mesire yeri servi, söğüt ceviz ağaçlarının dibinde kadınların çayırılar üzerinde sedirler yapıp ishakkuşu, ispinoz, karatavuk, baştankara, bülbül sesleri dinlediği güneş girmez kuytu bir yerdir. Dostların bir araya gelmek istediği eski bir gezinti yeridir. (Hammer: I/II, 62-3; Evliya: I, 191)

Beşiktaş-Ortaköy arasındaki Boğaz yolunun çılgın trafiğinden sadece yüz metre uzaklıkta, kayıp bir cennetin unutulmuş bir köşesi olarak korunmuş olan Yahya Efendi türbesi, hâlâ az çok Evliya Çelebi'nin anlattığı gibidir.

Evliya Çelebi Ortaköy'e sadece bir paragraf ayırmıştır, ancak günümüzün okurları, özellikle de Çelebi Ortaköy meyhanelerini yazdığında, burayı hemen tanıyacaktır:

Eskiden burada sadece kefereler varmış, ancak Sultan Süleyman zamanında Defterdar paşa bir cami inşa ettirmiş ve ileri gelenler dahil ikametgâhlarını buraya taşımıştır. Vadinin iki tarafında kat kat yalılarla iki üç bin ev vardır. Bunun dışında burası cümle kefere ve Yahudi doludur; iki yüz dükkânın çoğu meyhanedir, bedesteni yoktur ama bağ ve bostanı çoktur. Buradaki Hüsrev Kethüda Hamamı'nı Mimar Sinan yapmıştır, havası hoştur ve tellakları sevilir. (Hammer: I/II, 65; Evliya: I, 193)

Evliya Çelebi Kuruçeşme'yi kısaca, ancak özellikle iki Rum kilisesinin arka sokaklarıyla yeterince tanınacak bir şekilde anlatır:

Deniz kıyısında eşraf yalıları vardır. İçerde geniş bir vadi üzerinde bir Müslüman mahallesi bir cami, bir hamam iki Yahudi cemaati ve üç Rum mahallesi vardır. Yahudilerin üç sinagogu, Rumların iki kilisesi ve toplam iki yüz dükkân vardır. Han, bedesten ya da imaret yoktur, ancak bağ bahçesi çoktur. (Hammer: I/II, 65; Evliya: I, 193)

Evliya Çelebi sonraki paragrafta Arnavutköy ve Bebek'le, bu semtler arasındaki Akıntıburnu'nu ve Bebek'le Rumeli Hisarı arasında kayalık bir burun olan Kayalar'ı anlatır:

Denize bakan bin kadar bağlı bahçeli ev vardır ve cümle sakinleri Rum ve Yahudidir. Cami, mescit, mektep medrese ve imaret yoktur, ama küçük bir hamam vardır. Dar bir semt olduğundan fazla bağ bahçe yoktur. Rum kadınları seçkindir ve beyaz ekmek ve peksimetleri vardır. Yahudiler saz, özellikle tambur çalmada ustadırlar. Rumların çoğu Lazdır [*Pontuslu*] ve Müslüman cemaati azdır. Akıntıburnu'ndan içeri bir körfez limanı olduğundan kışın burada yüzlerce gemi yatar. Akıntıburnu kayalık bir yerdir ve burada nice gemiler helak olmuştur. Bu tehlikeli yerden gemileri ve kayıkları liman ipleriyle çekerek geçerler. Bebek bahçesine padişahlar gider; Selim Han'ın bir kasrı vardır ancak o kadar imarlı değildir, ancak ulu serviler vardır. İlerdeki Deli Hüseyin Paşa bağı hünkârındır; burada da çınar ağaçları vardır. Kayalar'da kırk elli hane ve altından berrak bir su akan Sıtkı Efendi Camisi vardır. (Hammer: I/II, 66; Evliya: I, 193-4)

Evliya Çelebi Rumeli Hisarı'nı anlatmaya Fatih'in imparator Constantinus'tan bir sıgır derisi büyüklüğünde bir av kulübesi yaptırmak için izin almasına ilişkin rivayeti aktararak başlar. Fatih o zaman daha büyük bir alan yaratmak için deriyi dilim dilim ederek yayar ve kayalar üzerine Hazreti Muhammed adına hisarı inşa eder. Evliya Çelebi daha sonra kaleyi ve kendi zamanında kısmen hisar içinde kalan Rumeli Hisarı köyünü anlatmaya devam eder. 1953 yılına kadar muhafaza edilen sur

içindeki evler, bu tarihte burası bir müzeye dönüştürüleceğinden yıkılmıştır.

Rumeli Hisarı yalçın kayaların güney tarafında yer alır ve bu nedenle etrafında hendek yoktur. Etrafı bin adımdır ve duvarların yüksekliği kırk arşındır ve seksen arşın yüksekliğinde üç kulenin onar hücresi vardır. Padişahın gözünden düşenler bu kulelerden birine hapsedilir. Hisarın üç kapısı vardır; birisi kuzeye bakan dağ kapısıdır, birisi aşağı şehre bakar ve üçüncüsü her zaman kapalı olan demir kapıdır. 105 tane topun yanında Boğaz'a bakan surlarda içine insan girecek büyüklükte şayka ve balyemez topları vardır ve burada kale dizdarı (ağası) ve üç yüz neferi hazır bekler. Kayalar üzerinde yüz seksen tane kırlangıç yuvası gibi bahçesiz nefer evleri yer alır. Tek minareli bir II. Mehmed Camisi, iki mescit, ve iki büyük buğday ambarı dışında pazar yeri ya da imaret yoktur.

Ancak deniz kıyısında daracık kayalık yerler üzerinde kat kat bin altmış haneyle yalılar sıralanır. Burada muaf tutulan yedi Rum keferesinden başka hane yoktur ve hiç Yahudi bulunmaz; meyhane ve birahane dahi yoktur, zira halkı gayet Müslümandır. Yalıların sahipleri ileri gelen kimselerdir ve kışın İstanbul'da otururlar. Bura sakinlerinin çoğu balıkçı, kale neferi ve bazı esnaflardır. Dağlarda bütün Arap ve Acem'de meşhur eşsiz kirazlar vardır ve Acem'de Gülnâr-ı Rum dedikleri kirazların ikisi bir dökme kuruş ağırlığındadır. Bu hisarın önünden cereyan eden akıntıya Şeytan Akıntısı derler, bu akıntı bir gemiyi Kandilli burnuna sürer. (Hammer: I/II, 66-8; Evliya: I, 194)

Evliya Çelebi daha sonra kısa bir paragraf ayırdığı İstinye'yi yazar:

Kefere zamanında İstinye kalıntıları hâlâ görülebilen manastırların ve kiliselerin yeriymiş. Bin parça gemi alan büyük bir limanın batısında bin haneli Müslüman Rum karışık bir kasabadır. Üç cami, yedi mescit, bir hamam ve yirmi dükkân vardır, han, medrese imaret yoktur ama bağ bahçesi çoktur. Sakinleri ekseriyetle bağcılık ve balıkçılık yapar. Ama körfez içi olduğundan havası pek iyi değildir. Kışın iki üç yüz parça gemi rüzgârlardan korunmuş bu limanda kalır. (Hammer: I/II, 69; Evliya: I, 195-6)

Evliya Çelebi daha sonra Boğaz'ın orta bölümünde yer alan ve yarım yüzyıl öncesine kadar köy özelliklerini korumuş olsalar da bugün gelişigüzel büyüyen modern şehir karmaşasının içine hızla çekilen dört kasabayı, Yeniköy, Tarabya, Büyükdere ve Sarıyer'i sırasıyla anlatır.

Sultan Süleyman'ın fermanıyla imar edildiğinden Yeniköy derler. Deniz kenarında, üç bin haneli bağlı bahçeli güzel bir yerdir. Galata naibine bağlıdır ve halkı ekseriyetle inatçı ve kavgacı Trabzon kavminden olduğu için Yeniçeri serdarı, subaşı, çavuşu vardır. Büyük gemi sahibi kaptanlar olduğundan burada saray gibi evler bulunur. Üç Müslüman, yedi kefare mahallesi vardır, ancak Yahudi yoktur ve üç caminin en güzeli kıyıda Kaptan Halil Paşa Camisi'dir. Hacı Ömer'in hanesi önünde Yeniçeri avcılarının İstiranca Dağlarında avladığı geyik ve karacaların etlerini pastırma yapıp sattıkları pazar vardır. Karadeniz'e ve Akdeniz'e giden gemilerin cümle kaptanı peksimet Galata'dan ve buradan aldıkları için kıyıda yüz civarında peksimet dükkânı vardır. Şarabını methederler ama aslında ayıptır. Burada medrese, bedesten ve kale yoktur ama bir keresinde üç yüz Kazak kayığı gelip bin adamı esir alıp gemilerle mal götördüklerinden burada tüfekli asker çoktur. O zamandan beri IV. Murad buraya bir Yeniçeri ocağı kurdu ve Bostancıbaşının her gece burayı kontrol etmesini buyurdu.

Tarabya'da eskiden bir balık dalyanı varmış. II. Selim burada tutulan balıkları pişirtip uzun servilerin gölgesinde tarab ile (zevkle) yemeği çok sevdiğinden vezir-i azam Sokollu'ya burada Tarabiyye adıyla bir kasaba kurmasını buyurur. Burası o zaman imar edilmiştir. IV. Murad zamanında Ruslar Yeniköy'ü istila ettiklerinde bu Tarabya kavmi bahadır olduğundan Kazaklarla cenge girip bir tane hardal dahi vermediklerinden kâfir burayı ateşe verir ve buralar henüz imar olmadadır. Toplam sekiz yüz hane vardır; bir Müslüman mahallesi ve bir camiye yedi kefare mahallesi bulunur. Ancak dalyan ve servilerin bulunduğu yer hâlâ Gümrük Emini Ali Ağa yalısidir ve buradaki en büyük yapıdır. Hamam ve başka imaret yoktur, ancak küçük sokakları ve bahçe çoktur.

Büyükdere de Sultan I. Selim ve II. Selim'in balık avlamaktan hoşlandığı bir yerdir. Ulu çınarlar, kavaklar ve servi ağaçlarıyla çev-

rili bir yerdir ve bahçe sofalarıyla namaz sofaları vardır. Bu mesire yerinden dolayı yakınında Büyükdere kurulmuştur. Toplam bin küçük hanedir ve bir Müslüman mahallesi, yedi balıkçı, gemici ve bahçıvan mahallesi vardır.

Sarıyer Boğaz kıyısında yer alır, bin kadar bağlı bahçeli hane vardır. İki Müslüman, yedi kefer mahallesi vardır, ancak Yahudi bulunmaz. Bir cami, bir hamam ve küçük sokakları vardır. Müslüman halkının çoğu Anadoluludur ve bahçecilikle uğraşır. Rum kefereler balıkçı meyhaneci ve gemicidir. (Hammer: I/II, 69-71; Evliya: I, 196-7)

Evliya Çelebi Boğaz'ın üst kısımlarını ve Karadeniz ağzındaki iki deniz fenerini, Anadolu Feneri ve Rumeli Feneri'ni anlatarak devam eder. Sonra İstanbul Boğazı'nın Asya yakasındaki köy ve kasabaları, hâlâ muhafaza edilen dalyanını çarpıcı ayrıntılarla tanımladığı Beykoz'dan başlayarak yazmayı sürdürür.

Beykoz büyük bir limanın sahilinde sekiz yüz haneli bağlı, bahçeli güzel bir kasabadır. Bir cami, bir mescit, bir hamam, bir sübyan mektebi ve küçük sokakları vardır. Ahalisi geçimini balıkçılık, bahçecilik ve odunculukla sağlar. Havası latif, şirin bir yerdir. İskelesinde bir kılıçbalığı dalyanı vardır. Beş altı gemi direğini birbirine bağlayıp denize dikmişlerdir. Karadeniz tarafından kılıçbalıkları geldiğinde direğin tepesindeki âdemler ellerindeki taşları kılıçbalıklarının arkasına doğru atınca balıklar emin yerdir diye liman ağzına doğru girer. Burada ağlara takıldıklarında balıkçılar kayıklarla kılıçbalıklarına yanaşıp kargı ve tokmaklarla bunları avlarlar. Kılıçbalığı sarımsaklı ve sir-keli tere ile çok leziz olur. (Hammer: I/II, 74; Evliya: I, 198)

Evliya Çelebi Boğaz'ın orta bölümlerinin Asya yakasında kalan ve Avrupa yakasındakilere göre köy özelliklerini çok büyük ölçüde koruyan "varoşları" anlatarak devam eder. Bu köyler arasında bugün olduğu gibi o zaman da yoğurduyla ünlü olan Kanlıca da vardır.

Beykoz'un güneyinde, deniz kıyısında Sultan Bayezid'in cennet gibi bir bağı vardır. Bu bağın güneyinde üç yüz haneli İncirli köyü bulu-

nur. Bir camisi, bir hamamı, bir mescidi vardır, ama çarşı-pazarı yoktur. Bunun yanında Bayezid'in II. Selim'i Trabzon'dan getirtip şehzadeye sekiz sene hilafetin işareti olan sekiz çubuk vurduğu Çubuklu bahçesi vardır. Çubukları vururken şehzadeye " Oğlan, elem çekme zikr eyle, zikr tarihinden sonra terbiyemle meydan-ı hilafet senindir, al bu yediğin kuru çubuğu yere dik sekiz sene meyvesini yiyessin" der. Şehzade Selim kuru çubuğu yere diker ve "Yarabbi bu kuru ağaca meyve ver" diye dua eder. II. Bayezid ve Karaşemseddin hazretleri "Amin" deyince ağaç o saat yeşerir ve meyve verir. Kızılığının her tanesi Medine hurması gibi beşer dirhem gelir. Kerameti Selim mi, Karaşemseddin mi, II. Bayezid mi, böyle bir kuru çubuk meyve verdiği için buraya Çubuklu bahçe derler. Tahta çıkan ve Mısır'ı fetheden I. Selim bu bahçeyi imar eder. Burayı geçtikten sonra kıyı boyunca bin adım ilerde Kanlıca köyü vardır.

Kanlıca'da bağlı bahçeli bin iki yüz hane ve yalı vardır. Burada asla kefare yoktur. Yedi mahalle de Müslümandır ve yedi mihraptır. En güzeli İskelebaşı'ndaki Mimar Sinan'ın yaptığı İskender Paşa Camisi'dir. İki sübyan mektebi, bir medrese, bir hadis okulu, bir Kuran okulu, bir han vardır, ancak imaret yoktur. Buranın sütü ve yoğurdu meşhurdur.

Anadolu Hisarı Fatih Sultan Mehmed tarafından Göksu ırmağının denize karıştığı yerde, kayalar üzerine inşa ettirilmiş çevresi bin adım olan küçük bir kaledir. Batıya açılan bir kapısı vardır. İçinde dizdar hanesi ve neferlerin evleri vardır. İki yüz nefer bulunur. Topları Rumeli Hisarı'na karşı durur. Kale önünde II. Mehmed'in camisinden başka eser yoktur. Taşra varoşu toplam bin seksen hanedir. Büyük köşkler ve öğle güneşi alan yalılar vardır. Kefere ve Yahudi yoktur, tamamı Müslümandır; II. Mehmed Camisi'nden başka bazı mescitler ve yedi sübyan mektebi vardır. Çok bağlık bir yerdir.

Göksu bir âb-ı hayat nehirdir ve her iki kıyısında bahçeler ve değirmenler vardır. Nehir üzerindeki ahşap köprüünün altından, çimenliklerde zevk etmeye gelen âşıkların kayıkları geçer; görülecek bir yerdir. Burada bulunan kırmızı topraktan çanak çömlek yapar satarlar.

Buranın güneyi Kandilli'dir. Buradaki köşk Sultan Murad tarafından inşa ettirilmişti ve havası güzel olduğundan kendisi burada vakit geçirmekten çok hoşlanırdı. Akıntıburnu üzerinde bağlı bahçeli

güzel köşkler vardır. Buranın güneyinde IV. Mehmed'in Revani Efendi'ye ihsan ettiği Vaniköy vardır.

Çengelköy, Fatih Konstantinopolis'i fethettiği zaman burada Bizans imparatorlarından kalan çengeller bulunduğundan bu isimle anılır. Sakinlerinin çoğu Rumdur. Beylerbeyi (Beylerbeyi semti adını bu kasırdan alır) ve Maanoğlu kasırlarının yanında sultanlara ve vezirlere ait güzel kasırlar vardır. Ahalisi kavgacı ve gürültücüdür, ancak gayet imarlı ve şirin bir yerdir. 3060 adet kâgir ev vardır. Cami çarşı içindedir.

Kuzguncuk adını II. Mehmed zamanında burada yaşayan Kuzgun Baba'dan almıştır. Üsküdar kadılığına bağlı bir subaşılıktır. Güzel köşkler ve yalılar vardır.

Buradan sonra Nakkaş Paşa ve Kaya Sultan bağını geçerek Üsküdar'a gelinir. (Hammer: I/II, 75-7; Evliya: I, 199-201)

Evliya Çelebi İstanbul'un büyük Asya yakası varoşu Üsküdar'a beş paragraf ayırır. Anlatımında camiler, medreseler, tekeler, hamamlar, kervansaraylar, hanlar, sebiller, pazarlar, mesire yerleri ve sakinlerinin meslekleri ve alışverişleri, yiyecek içecekleri, şeyh ve dervişlerin ziyaretgâhları ve türbeleri yer alır. Üsküdar halkına ilişkin yazdıklarından:

Üsküdar ahalisinin bir fırkası askerdir ve pahalı elbiseler giyerler. Diğer fırkalar bahçeciler, ulema, fakirler, kayıkçılar, esnaf ve tüccardır. Bunlar güçlerine göre dolama, ferace ve kapama giyerler; büyük bölümü Anadoluludur ve Türk lisanı konuşurlar ancak şehirdeki çelebiler güzel konuşma ustası şair ve âlimdirler. Üsküdar'daki en büyük tarikat Halveti tarikatıdır ve tasavvuf müziğini bilen çok kimse vardır. Kadınları gayet çoktur, bazı şairler Üsküdarlı kadınlar için "şehir-rengiz"ler yazmışlardır. (Hammer: I/II, 82-3; Evliya: I, 204)

Evliya Çelebi Üsküdar bölümünü kutsal kişilerin türbelerini, özellikle de Aziz Mahmud Hüdayi Efendi'nin türbesini ziyaret edenleri anlatarak tamamlar:

Hüdayi lakaplı merhum Mahmud Efendi Anadolu'nun Sivrihisar beldesinde dünyaya gelmiş ve medrese hocası ve kadı vekili olmuş-

tur. Bir gece rüyasında cehennemi görünce çok korktuğundan malını mülkünü dağıtıp Üsküdar'da bir ev alıp seccade-i hilafete memur olmuştur. Hülâsa yedi padişah onun elini öpmüş ve Sultan Ahmed Han önünde yaya gitmiştir. Zamanın ermişlerinin başıydı ve yüz yetmiş bin müridi vardı. Tasavvuf hazinesi, bilgi kaynağı ve tefekkür mihrabının kandiliydi. Bin ciltten fazla ilahiyat eseri vardır. Allah'a şükür bu hakir Evliya, onun sohbetiyle müşerref olup hırkasıyla örtünmüş ve manevi evladı olmuştur. Binlerce nasihatini dinleyip mübarek elini öpmüşüzdür. (Hammer: I/II, 83; Evliya: I, 205)

Ve Evliya Çelebi bu paragrafla Üsküdar bölümünü bitirir. Daha sonra İstanbul'un anlatmayı ihmal ettiği diğer mesire yerlerini sıralar ve bunları saydıktan sonra gelecek bölüme geçmek için kısa keser ve şöyle der:

Bütün eğlence yerlerini, bahçeleri, yalı ve köşkleri yazsak gerçekten çok uzun iş olacaktır; bu yüzden, dar aklımızın yettiği kadarıyla sadece çok meşhur eserleri, türbeleri, binaları, ziyaretgâhları ve mesire yerlerini anlattık. (Hammer: I/II, 89; Evliya: I, 209)

Evliya Çelebi'nin İstanbulu işte böyleydi.

Sait Faik Abasıyanık

Semaver
Sarnıç
Şahmerdan
Lüzumsuz Adam
Birtakım İnsanlar
Kayıp Aranıyor
Havada Bulut
Havuz Başı
Kumpanya
Mahalle Kahvesi
Son Kuşlar
Alemdağ'da Var Bir Yılan

Peter Ackroyd

Chatterton
İngiliz Müziği

Gilbert Adair

Kapalı Kitap

Adalet Ağaoğlu

Karşılaşmalar
Romantik - Bir Viyana Yazı
Yazsonu
Ölmeye Yatmak
Bir Düşün Gecesi
Hayır
Geçerken
Toplu Oyunlar I, II, III
Başka Karşılaşmalar
"Fikrimin İnce Gülü"
Üç Beş Kişi
Ruh Üşümesi
Göç Temizliği
Gece Hayatım
Toplu Öyküler I
Toplu Öyküler II
Öyle Kargaşada
Böyle Karşılaşmalar

Samet Ağaoğlu

Bütün Öyküleri

Cem Akas

Suç ve Ceza
İse, Ki Değil
Olgunluk Çağı Üçlemesi
Balığın Esir Düşüğü Yer

Sönmemiş Kireç
Oyun İmparatorluğu

Gülten Akın

Toplu Oyunlar

Sabahattin Kudret Aksal

Öyküler
Oyunlar
Denemeler, Konuşmalar

Ömer Asım Aksoy

Türkçe Bir Hayat

Hulki Aktunç

Bir Çağ Yangını
Son İki Eylül
Erotologya? - Bir Türk Erotologya'sına
Giriş İçin Denemeler

Sabahattin Ali

Bütün Öyküler 1
Bütün Öyküler 2
Kürk Mantolu Madonna
İçimizdeki Şeytan
Markopaşa Yazıları ve Ötekiler
Kuyucaklı Yusuf
Çakıcı'nın İlk Kurşunu

Çetin Altan

Şeytanın Gör Dediği
Kalem Bahçelerinden Yedi Hayat
Kadın, Işık ve Ateş
Kavak Yelleri ve Kasırgalar

Selçuk Altun

"Yalnızlık Gittiğin Yoldan Gelir"
"Bir Sen Yakınsın Uzakta Kalınca"

Melih Cevdet Anday

Dilimiz Üstüne Konuşmalar

Nurullah Ataç

Günlerin Getirdiği - Sözden Söze
Karlama Defteri - Ararken
Diyelim - Söz Arasında
Okuruma Mektuplar - Prospero
Günce (2 cilt)
Söyleşiler
Dergilerde

Yusuf Atılgan

Aylak Adam
Anayurt Oteli

Canistan
Bütün Öyküleri

Ece Ayhan

Morötesi Requiem
Başbozuk Günceler
Aynalı Denemeler
Dipyazılar
Sivil Denemeler Kara
Hay Hak! Söyleşiler
Bir Şiirin Bakır Çağı

Semih Balcıoğlu

Önce Çizdim, Sonra Yazdım

Tuna Baltacıoğlu

Yeni Adam Günleri
Savaş İçinde Barış

Selçuk Baran

Güz Gelmeden

Roland Barthes

S/Z

Enis Batur

E/Babil Yazıları
Yazının Ucu
Bu Kalem Melûn®
Bu Kalem Bukalemun
Aciz Çağ - Faltaşları
İssiz Dönme Dolap
Acı Bilgi
Smokinli Berduş
Kum Saatından Harfler
Başka Yollar

Taner Baybars

Uzak Ülke:
Bir Kıbrıs Çocukluğu

Yiğit Bener

Eksik Taşlar

Walter Benjamin

Tek Yön

İlhan Berk

El Yazılarına Vuruyor Güneş
Uzun Bir Adam
İnferno
Kanatlı At
Logos
Poetika

Niyazi Berkes

Asya Mektupları

Thomas Bernhard

Odun Kesmek
Bitik Adam
Eski Ustalar

Louis De Bernières

Yüzbaşı Corelli'nin Mandolini

Alain de Botton

Aşk Üzerine

Aydın Boysan

Yüzler ve Yüreklar

Louis Breger

Freud- Görüntünün Ortasındaki Karanlık

Cihat Burak

Cardonlar
Yakutiler

Michel Butor

Michel Butor Üstüne Doğaçlamalar

A.S. Byatt

Çeşm-i Bülbülün İçindeki Cin

Italo Calvino

Görünmez Kentler

Anton Çenov

Yeni Bulunmuş Hikâyeler

Evliya Çelebi

Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi
Seyahatnâmesi: İstanbul (2 cilt)

Asaf Hâlet Çelebi

Bütün Yazıları

Ayşegül Çelik

Korku ve Arkadaşı

Burçak Çerezcioğlu

Mavi Saçlı Kız

Osamu Dazai

Batan Güneş

Gilles Deleuze - Félix Guattari

Kalka-Minör Bir Edebiyat İçin

Osman Deniz

Parola Harbiyeli Aldanmaz

Oğuz Demiralp

Okuma Defteri
Kutup Noktası
Kör Okur

Mehmet H. Doğan

Şiir ve Eleştirisi
Tekrarın Tekrarı
Şiir, Bugün
Alçak Uçuş

Ahmet Muhip Dranas

Yazılar

Sezer Duru-Orhan Duru (haz.)

O Pera'daki Hayalet

Ferit Edgü

Doğu Öyküleri
Yazmak Eylemi
Seyir Sözcükleri
Kimse
O / Hakkari'de Bir Mevsim
Av
Çığlık
Tüm Ders Notları
Bir Gernide
Eylülün Gölgesinde Bir Yazdı
İşte Deniz, Maria

Leylâ Erbil

Eski Sevgili
Tuhaf Bir Kadın
Zihin Kuşları
Gecede
Mektup Aşkları
Hallaç
Karanlığın Günü
Tezer Özlü'den Leylâ Erbil'e Mektuplar
Cüce

Moris Farhi

Yabanda Yolculuk

William Faulkner

Abşalom, Abşalom!
Kurtar Halkımı Musa

Max Frisch

Stiller

Beşir Fuad

Şiir ve Hakikat

Memet Fuat

Duyumsanmayan Karanlık

Füruzan

Berlin'in Nar Çiçeği

Gül Mevsimidir

Parasız Yatılı
Balkan Yolcusu
Gecenin Öteki Yüzü
Kırkyedi'liler
Benim Sinemalarım
Kuşatma
Redife'ye Güzelleme
Yeni Konuklar
Ev Sahipleri
Sevda Dolu Bir Yaz

Adèle Geras

Troya

Akşit Göktürk

Çeviri: Dillerin Dili
Ada
Okuma Uğraşı
Sözün Ötesi

Eser Gürson

Edebiyattan Yana

Hermann Hesse

Narziss ve Goldmund
Boncuk Oyunu
Bozkırkurdu

Doğan Hızlan

Saklı Su
Güncelin Çağırısı
Mavi Bereli
Şiir Çilingiri
Düzyazı Ayracı

Sadık Hidâyet

Aylak Köpek
Diri Gömülen
Vejetaryenliğin Yararları
Hacı Aga
Üç Damla Kan
Kör Baykuş
Alacakaranlık

Kurt Hofmann

Thomas Bernhard'la Konuşmalar

Park Honan

Shakespeare: Bir Yaşam

Vecihi Hürkuş

Bir Tayyarecinin Anıları

küçük İskender

Cangüncem

Seyfi Karabaş

Dede Korkut'ta Renkler

Güneş Karabuda

İndim Zaman Bahçesine

Zaman Bahçesinden Portreler

Zoraki Randevular Parkı

Şadan Karadeniz

Ölümsüz Adagio'lar

Anna Kavan

Buz

Hamdi Koç

Melekler Erkek Olur

Çiçeklerin Tanrısı

Uğur Kökten

Geçmişe Açılan Pencere

Düşlerin Günbatımı

Uzun Gecenin Tutsakları-

Barış Derneği Cezaevi Günlüğü (1982)

Kuşular, Kanallar, Salkımsöğütler

Onat Kutlar

Gündemdeki Sanatçı

İshak

D.H. Lawrence

Lady Chatterley'in Sevgilisi

Jean Leproux

Renée Vivien'den

Kerime'ye Mektuplar

Amin Maalouf

Ölümcül Kimlikler

Semerkan

Afrikanlı Leo

Tanios Kayası

Yüzüncü Ad

Doğunun Limanları

Uzaktan Aşk

Nasuh Mahruki

Bir Hayalin Peşinde - Yedi Zirveler

Bir Dağcının Güncesi

Everest'te İlk Türk

Asya Yolları, Himalayalar ve Ötesi

Giorgio Manganelli

Düzyazının İnce Sesi

Alberto Manguel

Okumanın Tarihi

Nezihe Meriç

Korsan Çıkmazı

Yandırma

Toplu Öyküler 1

Toplu Öyküler 2

Gustav Meyrink

Golem

İlhan Mimaroglu

New York Kapı Dışı Sanatı

Robert Musil

Yaşarken Açılan Miras

Rauf Mutluay

Sebiller Su Vermiyor

Fethi Naci

Türk Romanında Ölçüt Sorunu

Eleştiri Günlüğü- I (1980-1986)

Gücünü Yitiren Edebiyat

Eleştiri Günlüğü- II (1986-1990)

Roman ve Yaşam

Eleştiri Günlüğü- III (1991-1992)

"Dünya Bir Gölgelektir"

Emin Nedret İşli (haz.)

Şekvet Rado'ya Mektuplar

Behçet Necatigil

Ertuğrul Faciası

Bütün Radyo Oyunları

Serin Mavi

Düzyazılar 1-2

Mektuplar

Ahmet Oktay

Gece Defteri

Şairin Kanı / Yazınsal Eleştiriler 1 -

1954/2000

Anlatıların Aynası

Emin Özdemir

Dilin Öte Yakası

Tezer Özlü

Eski Bahçe Eski Sevgi

Yaşamın Ucuna Yolculuk

Çocukluğun Soğuk Geceleri

Kalanlar

Zaman Dışı Yaşam

Mahir Öztaş

Ruh İkizini Arar
Soğuma
Korku Oyunu
Ay Gözetleme Komitesi
Bir Arzuyu Beslemek

Georges Perec

Yaşam Kullanma Kılavuzu

Robert Pinget

Fantoinne ile Agapa Arasında
Sorgulama
Mösyö Songe

Jan Potocki

Hafız'ın Yolculuğu

Marcel Proust

Çiçek Açmış Genç Kızların Gölgesinde
Guarmantes Tarafı
Mahpus
Sodom ve Gomorra
Swann'ların Tarafı
Albertine Kayıp
Yakalanan Zaman

Alain Quella-Villeger

Pierre Loti: Gezegen Seyyahı

Oliver Sacks

Karısını Şapka Sanan Adam
Sesleri Görmek
Renkkörleri Adası

J.D. Salinger

Franny ve Zooey
Çavdar Tarlasında Çocuklar
Dokuz Öykü
Yükseltin Tavan Kirişini Ustalar...

Ayşe Sarısayın

Çok Şey Yarım Hâlâ

Bruno Schulz

Tarçın Dükkânları

Isaac Bashevis Singer

Toplu Öyküler

Philippe Sollers

Stüdyo

Luan Starova

Keçiler Dönemi
Babamın Kitapları

Mine Soğot

Adalet Cimcoz -
Bir Yaşamöyküsü Denemesi
Beş Sevim Apartmanı

Cemal Süreya

Şapkam Dolu Çiçekle ve Şiir Üzerine Yazılar
Günler
"Güvercin Curnatası"
Konuşmalar, Soruşturma Yanıtları

Onüç Günün Mektupları

Levent Şentürk

İşaretnâme ve İntermezzo

Viktor Şklovski

Zoo

Ölkü Tamer

Yaşamak Hatırlamaktır
Alleben Öyküleri

Ahmet Hamdi Tanpınar

Mahur Beste
Beş Şehir
Huzur
Saatleri Ayarlama Enstitüsü
Yahya Kemal
Mücevherlerin Sırrı
Edebiyat Dersleri

Elçin Tapan

Ben Mutlu Bir Down Annesiyim
Devam Eden Hikâyemiz

Ali Teoman

Pervaneler
Uykuda Çocuk Ölümleri

Semih Tezcan

Dede Korkut Oğuznameleri
Üzerine Notlar

Meral Ataç Tollyuoğlu

Babam Nurullah Ataç

Mahmud Nedim bin Tosun

Aşçıbaşı

Vedat Nedim Tör

Yıllar Böyle Geçti

Ahmet Nedim Servet Tör

Nevhîz'in Günlüğü

İbn Tufeyl-İbn Sina

Hay Bin Yakzan

Bedrettin Tuncel

Seçme Yazılar

Ayfer Tunç

Aziz Bey Hadisesi

Mağara Arkadaşları

Bir Maniniz Yoksa Annemler

Size Gelecek

Güven Turan

Yazıyla Yaşamak

Düş Günler

Üçlü

Hesabali Turan

Bir Eğitimcinin Öyküsü

Cahit Uçuk

Bir İmparatorluk Çökerken... Anılar

Erkekler Dünyasında Bir Kadın Yazar -

Silsilename I

Faruk Ulay

Amber

Beldeler Kitabı

Kemal Uluer

Başucumda Hayat -

Mutlu Bir Ölümün Güncesi

Mina Urgan

Virginia Woolf

D.H. Lawrence

Bir Dinozorun Anıları

Bir Dinozorun Gezileri

Tomris Uyar

İpek ve Bakır

Güzel Yazı Defteri

Gündökümü I- Bir Uyumsuzun Notları

Gündökümü II- Bir Uyumsuzun Notları

Artun Ünsal

Benim Lokantalarım

Kâmil ile Meryem'e Dair

Fikret Ürgüp

Dosdoğru Günlük

Bern Witte

Walter Benjamin

Hüseyin Cahit Yalçın

Tanıdıklarım

Murat Yalçın

Aşkınumya

Hafif Melro Günleri

Sadık Yalsızuçanlar

Sırlı Tuğlalar

Mehmet Yaşın

Soydaşınız Balık Burcu

Kozmopoetika-Yazılar, Söyleşiler,

Değünler (1978-2001)

Stefanos Yerasimos

Sultan Sofraları – 15. ve 16. Yüzyılda

Osmanlı Saray Mutfağı

Şiir Erkök Yılmaz

Abdullah'ın Ablası

Enayi Bir Aşk

Tahsin Yücel

Yazın, Gene Yazın

Alıntılar

Tartışmalar

Söylemlerin İçinden

İnsanlık Güldürüsünde Yüzler ve Bildiriler

Yazının Sınırları

Yapısalcılık

Salaklık Üstüne Bir Deneme

Yüz ve Söz

Binbir Gece Masalları (8 cilt)

Selçuk Altun'un değerlendirmesiyle "kentimizi taş taş, çeşme çeşme tanıyan İstanbulog" John Freely'nin (1926) kitaplarının sayısı otuzu geçiyor; çoğu da İstanbul ve Türkiye üzerine. Bu kitapların ikisi (*A History of Robert Kolej, The American College for Girls and Boğaziçi University* [2000] ve beş ciltlik *Türkiye Uygarlıklar Rehberi* [2002]) yayınlarımız arasında çıktı.

John Freely yeni kitabı *Evliya Çelebi'nin İstanbulu*'nda "bu aziz şehrin sokak kültürü ve halk tarihinin seyyar ansiklopedisi" Evliya Çelebi'yle birlikte İstanbul'u sokak sokak dolaşüyor, *Seyahatnâme*'den aktarmalarla XVII. yüzyıl İstanbul ruhunu hatırlatıyor ve Evliya Çelebi'nin şehrindeki unsurların modern İstanbul'da hâlâ mevcut olduğunu gösteriyor.

Böylece, Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sini yazmasının üzerinden geçen üç yüz yılı aşkın zaman içinde çok şey olmasına karşın, bugünkü İstanbul'u "Evliya Çelebi'nin İstanbulu"yla kıyasladığımızda en derin noktada şehrin temel karakterinin değişmediğini görüyoruz.

Kapaktaki Minyatür: Levnî'nin *Surname-i Vehbî*'sinden:

III. Ahmed'in oğullarının sünnet alayında şekerden yapılmış ağaçlar

(Topkapı Sarayı Müzesi, A 3593, yaprak 161a)

TEMA

TÜRKİYE ÇÖL OLMASIN!
(0212) 281 10 27

ISBN 975-08-0541-0